

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

พลวัตเศรษฐกิจข้าวในภาคใต้ของประเทศไทย

Dynamics of Rice Economic in Southern Thailand

โดย

วีระศักดิ์ คงฤทธิ์

สุวัจน์ เพชรรัตน์

พฤษภาคม 2556

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

พลวัตเศรษฐกิจข้าวในภาคใต้ของประเทศไทย

Dynamics of Rice Economic in Southern Thailand

โดย

ดร. วีระศักดิ์ คงฤทธิ์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

สุวัจน์ เพชรรัตน์ มหาวิทยาลัยหาดใหญ่

ชุดโครงการ "การเสริมสร้างความเข้มแข็งงานวิจัยเชิงนโยบายเกษตร"

สนับสนุนโดยกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) และสถาบันคลังสมองของชาติ

(ความคิดเห็นในรายงานนี้เป็นของผู้วิจัย สกว. ไม่จำเป็นต้องเห็นด้วยเสมอไป)

คำนำ

แม้ข้าวจะไม่ได้เป็นสินค้าเศรษฐกิจของภาคใต้ แต่การทำนาในภาคใต้ยังมีความสำคัญในการประกันความมั่นคงทางอาหารในครัวเรือนและภูมิภาค การรुकคืบของปาล์มน้ำมันและยางพาราได้ส่งผลกระทบต่อความมั่นคงทางอาหารของภูมิภาค แหล่งปลูกข้าวค่อยๆ หดหาย เหลือแหล่งปลูกข้าวสุดท้ายในที่ราบลุ่มทะเลสาบสงขลา การจะรักษาพื้นที่ส่วนนี้ไว้ทุกภาคส่วนต้องร่วมมือกันสร้างความมั่นคงยั่งยืนให้กับอาชีพทำนาต้องให้ชาวนาสามารถพึ่งพาตนเองได้ มีรายได้เพียงพอ มีศักดิ์ศรีในอาชีพ โดยเริ่มจากการผลิตสินค้าให้สอดคล้องกับความต้องการของตลาด และสามารถสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับผลผลิตได้ ปรับปรุงประสิทธิภาพการผลิตภายใต้ทรัพยากรที่ตนเองหรือชุมชนมีอยู่ ซึ่งทำให้ชาวนาสามารถเริ่มได้ด้วยตนเองเรียนรู้กันเองจากเพื่อนชาวนาด้วยกันโดยไม่ต้องรอการช่วยเหลือจากภายนอก ดังนั้นเพื่อให้สามารถสร้างแนวทางการพัฒนาการผลิตและการตลาดข้าวให้เข้มแข็ง เราจำเป็นต้องทราบข้อมูลการผลิต สภาพแวดล้อมการผลิตข้าวที่มีอิทธิพลต่อผลผลิตข้าวในภาคใต้ พันธุ์ข้าวที่ปลูก ราคาข้าว ต้นทุนการผลิต ผลตอบแทน ตลอดจนระบบตลาดข้าวในภูมิภาค

การศึกษาครั้งนี้สามารถบรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ ก็ด้วยการสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) และ สถาบันคลังสมองของชาติ โดย รองศาสตราจารย์ ดร.จันทร์จรัส เรียวเดชะ ผู้อำนวยการฝ่ายเกษตร ของ สกว. และรองศาสตราจารย์ สมพร อิศวิลานนท์ ผู้ประสานงานชุดโครงการ “การเสริมสร้างความเข้มแข็งงานวิจัยเชิงนโยบายเกษตร” นักวิจัยอาวุโส จากสถาบันคลังสมองของชาติ ที่เห็นความสำคัญต่อการสร้างฐานความรู้ในด้านข้าวของไทยให้เข้มแข็งและต่อยอดองค์ความรู้ที่ยังไม่ครบถ้วนให้สมบูรณ์มากขึ้น รวมทั้งยังเล็งเห็นความสำคัญในการพัฒนานักวิจัยด้านนโยบายเกษตรรุ่นใหม่ ซึ่งถือเป็นการลงทุนเพื่อสร้างฐานการพัฒนาประเทศในระยะยาว ผู้วิจัยจึงขอขอบพระคุณอย่างสูงต่อการสนับสนุนครั้งนี้

นอกจากนี้ต้องขอขอบพระคุณผู้ที่เกี่ยวข้องในระบบเศรษฐกิจข้าวตั้งแต่ เกษตรกร ผู้นำชุมชน เจ้าหน้าที่สำนักงานเกษตรจังหวัดสงขลา ผู้อำนวยการศูนย์วิจัยข้าวพัทลุง ผู้อำนวยการศูนย์วิจัยข้าวนครศรีธรรมราช ที่เปิดโอกาสให้นักวิจัยเข้าสัมภาษณ์เก็บข้อมูลด้านการผลิต รวมทั้งพ่อค้ารวบรวมท้องถิ่น สหกรณ์การเกษตร โรงสี และพ่อค้าส่งข้าวสาร ที่ให้ความอนุเคราะห์ให้นักวิจัยเข้าสัมภาษณ์เก็บข้อมูลด้านการแปรรูปและการตลาด

ท้ายที่สุด ผู้วิจัยยินดีรับคำแนะนำและข้อบกพร่องที่พึงมีจากรายงานการศึกษานี้ เพื่อปรับปรุงให้สมบูรณ์ขึ้นต่อไป

ดร.วีระศักดิ์ คงฤทธิ

หัวหน้าโครงการวิจัยฯ

บทสรุปสำหรับผู้บริหาร

ในช่วง 15 ปีที่ผ่านมาราคาผลปาล์มน้ำมันและราคายางพาราเพิ่มสูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง ในขณะที่ราคาข้าวเปลือกค่อนข้างต่ำเมื่อเปรียบเทียบกับราคาปาล์มน้ำมันและราคายางพารา ทำให้ชาวนาในภาคใต้ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดีหรือมีพื้นที่นาอยู่ในภูมิภาคที่เหมาะสมกับการปลูกยางพาราหรือปาล์มน้ำมัน ได้ปรับเปลี่ยนพื้นที่ไปปลูกยางพาราหรือปาล์มน้ำมันกันมากขึ้นเพราะให้ผลตอบแทนดีกว่า

อย่างไรก็ตามยังมีชาวนาในภาคใต้อีกจำนวนมากที่ไม่สามารถปรับเปลี่ยนจากการปลูกข้าวไปเป็นยางพาราหรือปาล์มน้ำมันได้ คนกลุ่มนี้ยังคงให้ความสำคัญกับอาชีพชาวนา กลายเป็นส่วนสำคัญในการผลิตข้าวหล่อเลี้ยงผู้คน และธุรกิจต่อเนื่องเกี่ยวกับข้าวในภาคใต้ ที่ผ่านมารัฐบาลได้มีนโยบายช่วยเหลือทั้งการแทรกแซงราคา และการสนับสนุนปัจจัยการผลิต โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ชาวนามีรายได้มากขึ้น อย่างไรก็ตามนโยบายในลักษณะนี้สามารถช่วยเหลือนาชาวนาได้เพียงชั่วคราว ไม่สามารถสร้างความมั่นคงยั่งยืนและสร้างความมั่นใจในอาชีพทำนาให้กับตัวชาวนาและลูกหลานชาวนาที่จะสืบทอดอาชีพนี้ต่อไปอย่างมีศักดิ์ศรี ทำให้ปัญหา “การทิ้งนาหาเมือง” ของกลุ่มชาวนาที่ไม่สามารถปรับเปลี่ยนไปปลูกยางพาราหรือปาล์มน้ำมันได้ ยังคงเกิดอย่างต่อเนื่องเห็นได้จากปรากฏการณ์ “นาร้าง” ที่มีทั่วไปในภาคใต้

การสร้าง ความมั่นคงยั่งยืนให้กับอาชีพทำนาได้นั้นจำเป็นต้องให้ชาวนาสามารถพึ่งตนเองได้ มีศักดิ์ศรีในอาชีพ มีรายได้เพียงพอ เพื่อให้สามารถสร้างแนวทางการพัฒนาการผลิตและการตลาดข้าวในภาคใต้ จำเป็นต้องทราบข้อมูลการผลิต สภาพแวดล้อมการผลิตข้าวที่มีอิทธิพลต่อผลผลิตข้าวในภาคใต้ พันธุ์ข้าวที่ปลูก ราคาข้าว ต้นทุนการผลิต ผลตอบแทน ตลอดจนระบบตลาดข้าวในภูมิภาค การศึกษาครั้งนี้มุ่งเน้นการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจการค้าข้าว และการผลิตข้าวของภาคใต้ในช่วง 50 ปีที่ผ่านมา ตลอดจนการศึกษาาระบบตลาดข้าวและบทบาทของพ่อค้าคนกลางและกลไกการทำงานของโรงสีข้าวในภาคใต้ โดยมีวัตถุประสงค์ คือ

1. เพื่อศึกษาพลวัตการผลิตข้าวในภาคใต้ในช่วง 5 ทศวรรษที่ผ่านมา
2. เพื่อศึกษาสถานการณ์การผลิต ระบบการจัดการ ต้นทุนและผลตอบแทนของการผลิตข้าวในภาคใต้จำแนกตามพื้นที่ทำนา คือ พื้นที่นาในเขตชลประทาน พื้นที่นาหลังน้ำท่วม และพื้นที่น่าน้ำฝน
3. เพื่อศึกษาระบบตลาด บทบาทของคนกลางและกลไกการทำงานของโรงสีข้าวในภูมิภาค
4. เพื่อจัดทำข้อเสนอแนะเชิงนโยบายสำหรับการปรับปรุงและพัฒนาระบบการผลิต และการตลาดข้าวในภาคใต้

เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์การศึกษาได้กำหนดแนวทางการศึกษาเพื่อตอบวัตถุประสงค์ทั้ง 4 ข้อ ดังนี้

การศึกษาพลวัตการผลิตข้าวในภาคใต้ การศึกษาในหัวข้อนี้แยกการศึกษาเป็น 2 ส่วนคือ ส่วนแรก เป็นการศึกษา นโยบายข้าวและผลกระทบที่มีต่อการผลิตข้าวในภาคใต้ ส่วนที่สอง เป็นการศึกษาการเปลี่ยนแปลงพื้นที่เพาะปลูก ผลผลิต ผลผลิตต่อไร่ และผลกระทบของราคาข้าวและ

ราคาพืชแข่งขันต่อการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ปลูกข้าวในภาคใต้ โดยใช้ข้อมูลอนุกรมเวลาที่รวบรวมโดยสำนักงานเศรษฐกิจการเกษตรเป็นหลัก **ส่วนที่สาม** เป็นการศึกษาการเปลี่ยนแปลงวิธีการทำนาของชาวนาในภาคใต้ พัฒนาการของการเพาะปลูก การดูแลรักษา การจัดการไร่นาในภาพรวม โดยใช้ข้อมูลทุติยภูมิจากการทบทวนวรรณกรรม และข้อมูลจากสำนักงานเกษตรจังหวัด ศูนย์วิจัยข้าวและศูนย์เมล็ดพันธุ์ข้าวในพื้นที่

การศึกษาสถานการณ์การผลิต ต้นทุนการผลิต และการตลาด ในหัวข้อนี้ได้เก็บรวบรวมข้อมูลปฐมภูมิจากพื้นที่ตัวอย่าง 7 พื้นที่ ใน 3 จังหวัดที่มีพื้นที่ปลูกข้าวมากที่สุดในภาคใต้ คือ จังหวัดนครศรีธรรมราช พัทลุง และสงขลา โดยการสัมภาษณ์ครัวเรือนชาวนา เกี่ยวกับ ทรัพยากรการผลิตของครัวเรือน รายได้และแหล่งรายได้ การใช้ที่ดินเพื่อการเกษตร แรงงานของครัวเรือน วิธีการทำนา ปริมาณผลผลิตข้าว ต้นทุนการผลิตข้าว การขายผลผลิต ราคาที่ขายได้ ปัญหาและอุปสรรคในการผลิตและการขายข้าว

การศึกษาระบบตลาด บทบาทของคนกลางและกลไกการทำงานของโรงสีข้าวในภูมิภาค ในหัวข้อนี้ได้รวบรวมข้อมูลปฐมภูมิ เกี่ยวกับ วิธีการตลาด เพื่อศึกษาเส้นทางของข้าวเปลือกจากมือชาวนาไปถึงผู้บริโภคได้ผ่านคนกลางทางการตลาดไครบ้าง โดยการรวบรวมข้อมูลจำนวนและบทบาทของคนกลางแต่ละประเภท ปริมาณข้าวที่คนกลางรวบรวมได้ในปี 2554 การจำหน่ายข้าวเปลือกที่รวบรวมได้ และรวบรวมข้อมูลจำนวนโรงสีข้าวในพื้นที่ ปริมาณข้าวเปลือกที่รับซื้อได้ในปี 2554 ราคารับซื้อ หลักเกณฑ์ในการตั้งราคา การแปรรูปข้าว ต้นทุนการแปรรูป การจำหน่ายข้าวสารที่แปรรูปได้ ปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินกิจการของโรงสี และความคิดเห็นต่อโครงการรับจำนำข้าว

กลุ่มตัวอย่างพื้นที่เก็บข้อมูล

การศึกษานี้ ใช้แบบสอบถามเพื่อรวบรวมข้อมูลเชิงลึกจากกลุ่มประชากร 3 กลุ่ม ได้แก่ (i) กลุ่มครัวเรือนชาวนาในภาคใต้ โดยเลือกมา 3 จังหวัด คือ นครศรีธรรมราช พัทลุง และสงขลา (ii) กลุ่มพ่อค้าคนกลางที่ทำหน้าที่รับซื้อข้าวเปลือกจากชาวนาทั้งหมดในพื้นที่ศึกษา และ (iii) กลุ่มโรงสีข้าว ซึ่งจะรวมทั้งโรงสีข้าวขนาดกลางและโรงสีข้าวขนาดใหญ่ ที่ซื้อข้าวมาสีเพื่อจำหน่ายเชิงพาณิชย์ ซึ่งขึ้นทะเบียนไว้กับกรมส่งเสริมอุตสาหกรรม จะไม่รวมโรงสีขนาดเล็กที่รับจ้างสีข้าวในหมู่บ้านเพื่อบริโภคในครัวเรือน

1) กลุ่มตัวอย่างชาวนา จะใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างเป็นขั้นตอน ดังนี้ ในขั้นตอนแรกจะสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจงคือเลือกจังหวัดในภาคใต้ที่มีพื้นที่ปลูกข้าวมาก 3 อันดับคือ นครศรีธรรมราช สงขลา และพัทลุงเป็นพื้นที่ศึกษา โดยจัดเก็บข้อมูลครัวเรือนชาวนารวม 348 ครัวเรือน แบ่งพื้นที่เก็บข้อมูลออกเป็น 4 กลุ่มคือ พื้นที่นาในเขตชลประทาน พื้นที่นาหลังน้ำท่วม และพื้นที่น่าน้ำฝน และพื้นที่น่าน้ำเค็มรุกแล้ว

2) กลุ่มตัวอย่างพ่อค้าคนกลาง การกำหนดตัวพ่อค้าคนกลางที่สัมภาษณ์ คัดเลือกจากรายชื่อพ่อค้าที่ชาวนาในพื้นที่ศึกษาระบุว่าขายข้าวเปลือกให้ เฉลี่ยแล้วจะมีอยู่ตำบลละ 2-3 ราย สัมภาษณ์ทุกราย

3) กลุ่มตัวอย่างโรงสี การสุ่มตัวอย่างโรงสีข้าวจะดำเนินการ 2 ขั้นตอน คือ **ขั้นตอนแรก** เลือกโรงสีจากข้อมูลการสัมภาษณ์แหล่งขายข้าวเปลือกชาวนา และพ่อค้าคนกลาง โดย

สัมภาษณ์โรงสีที่ชาวนาหรือพ่อค้าคนกลางขายข้าวให้ทุกโรง (เฉลี่ย 2 โรงสีต่อ 1 หมู่บ้าน) **ขั้นตอนที่สอง** เลือกจากตัวแทนของโรงสีชาวนากลางและขนาดใหญ่ในจังหวัดกลุ่มละ 2 โรง

ผลการศึกษา

การศึกษาพลวัตการผลิตข้าวในภาคใต้ ชี้ให้เห็นว่าในช่วง 5 ทศวรรษที่ผ่านมา การผลิตข้าวในภาคใต้มีการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องโดยในช่วงทศวรรษ 2500-2510 การผลิตข้าวในภาคใต้ได้รับผลกระทบจากราคาข้าวในตลาดโลกที่เพิ่มสูงขึ้น ทำให้ชาวนาในภาคใต้ขยายพื้นที่เพาะปลูกข้าวอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะในพื้นที่ลุ่มน้ำสำคัญ เช่น ลุ่มทะเลสาบสงขลา ลุ่มน้ำปัตตานี ลุ่มน้ำตาปี การขยายพื้นที่ในระยะนี้ทำให้แรงงานครัวเรือนเริ่มไม่เพียงพอ ดังนั้นหลังปี 2510 ชาวนาเริ่มใช้แรงงานเครื่องจักรเข้ามาทดแทนแรงงานคน ตั้งแต่ปี 2515 เมื่อพื้นที่ชลประทานขนาดเล็กและขนาดกลางในภาคใต้ขยายตัวมากขึ้น ชาวนายอมรับเทคโนโลยีการผลิตสมัยใหม่มากขึ้น มีการใช้สารเคมี การยอมรับข้าวพันธุ์ลูกผสม การใช้เครื่องจักรก็มากขึ้น ชาวนาเริ่มต้องพึ่งพิงปัจจัยภายนอกชุมชนมากขึ้น ต้นทุนการผลิตสูงขึ้น ชาวนาต้องพึ่งตลาดเพื่อขายข้าว ต้องเสี่ยงกับการขาดทุนจากราคาข้าวตกต่ำซึ่งเริ่มปรากฏชัดหลังปี 2520 เมื่อการทำนามีผลตอบแทนต่ำ โดยเฉพาะเมื่อเทียบกับการผลิตสินค้าเกษตรชนิดอื่น เช่น ยางพารา และกุ้งกุลาดำ ทำให้หลังปี 2525 ชาวนาในภาคใต้เริ่มเปลี่ยนไปปลูกยางพารา และทำนากุ้ง หรือหลายพื้นที่ได้ปล่อยที่นาให้กร้างทำให้หลังปี 2525 พื้นที่ทำนาลดลงอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบันและมีแนวโน้มรุนแรงขึ้นในอนาคต เนื่องจากราคายางพาราและราคาปาล์มน้ำมันโดยเปรียบเทียบสูงกว่าราคาข้าวมาก

การศึกษาสถานการณ์การผลิตในปัจจุบัน ปัจจุบันการทำนาปีในภาคใต้แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะคือ การทำนาปีช่วงก่อนฤดูน้ำหลาก ส่วนใหญ่เป็นการทำนาในพื้นที่ดอน หรือค่อนข้างดอน โดยจะเริ่มทำในช่วงเดือน กรกฎาคม-กันยายน และจะไปเก็บเกี่ยวในช่วงเดือน มกราคม-กุมภาพันธ์ การทำนาหลังน้ำท่วม เป็นการทำนาปีหลังจากน้ำท่วมผ่านไปแล้ว โดยเกษตรกรจะเริ่มปลูกข้าวในเดือน ธันวาคม-มกราคม และจะเก็บเกี่ยวในช่วงเดือน เมษายน-พฤษภาคม ซึ่งการทำนาปีในช่วงหลังน้ำลดส่วนใหญ่จะทำในพื้นที่นาลุ่ม และต้องมีแหล่งน้ำให้สามารถทำนาได้ตลอดฤดูกาล ส่วนการทำนาปรัง ในภาคใต้จะเริ่มในเดือน เมษายน-พฤษภาคม และจะเก็บเกี่ยวในช่วงเดือน กรกฎาคม-สิงหาคม การทำนาปรังจะทำในพื้นที่ที่มีระบบชลประทาน หรือเขตที่มีแหล่งน้ำธรรมชาติเพียงพอเท่านั้น

วิธีการทำนาของเกษตรกรในภาคใต้ แบ่งออกได้เป็น 4 วิธี คือ การทำนาดำ นาหว่านน้ำตม นาหว่านสำรว และนาหยอด ในอดีตเกษตรกรจะนิยมการทำนาดำมากที่สุดแต่ในปัจจุบันความเร่งรีบในการทำนา และปัญหาขาดแคลนแรงงานทำให้เกษตรกรส่วนใหญ่ทำนาด้วยวิธีหว่านน้ำตมเป็นหลัก ส่วนการทำนาดำจะพบเฉพาะในกลุ่มผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวเท่านั้น ในขณะที่การทำนาหว่านสำรวมีน้อยโดยจะพบในพื้นที่นาแล้งเช่นแถบตำบลชุมพล อำเภอสังขละ จังหวัดสงขลา ส่วนการทำนาหยอดนั้นปัจจุบันพบน้อยมาก

พันธุ์ข้าวที่เกษตรกรในภาคใต้ใช้ปลูกนั้นมีความหลากหลายมาก ขึ้นอยู่กับความเหมาะสมของสภาพพื้นที่ วัตถุประสงค์การปลูก และความต้องการของตลาดท้องถิ่น ซึ่งพันธุ์ข้าวที่เกษตรกรปลูกในภาคใต้แบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือ ข้าวพันธุ์ไวแสง และข้าวพันธุ์ไม่ไวแสง

ข้าวพันธุ์ไม่ไวแสง เป็นพันธุ์ข้าวที่ทางราชการแนะนำส่งเสริมให้เกษตรกรปลูก พันธุ์ที่ปลูกมากในภาคใต้ได้แก่ ชัยนาท 1 สุพรรณบุรี 1 สุพรรณบุรี 2 สุพรรณบุรี 60 สุพรรณบุรี 90 ข้าวเจ้าหอมคลองหลวง 1 ข้าวเจ้าหอมสุพรรณ 1 กข 21 กข 23 กข 25 และข้าวปทุมธานี 1 เป็นต้น

ข้าวพันธุ์ไวแสง เป็นข้าวพันธุ์ท้องถิ่นที่ชาวนาในภาคใต้ได้ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นคัดเลือกสายพันธุ์มาเป็นเวลานาน ในปัจจุบันสามารถรวบรวมพันธุ์ข้าวได้มากกว่า 300 ชนิด มีพื้นที่ปลูกและค่านิยมปลูกแต่ละสายพันธุ์แตกต่างกันไปในแต่ละจังหวัด ขึ้นอยู่กับสภาพพื้นที่และค่านิยมบริโภคข้าวของคนในพื้นที่ ข้าวพันธุ์พื้นเมืองจัดเป็นข้าวไวต่อช่วงแสง จะปลูกได้เฉพาะในช่วงฤดูนาปีเท่านั้น พันธุ์ข้าวพันธุ์ไวแสงที่นิยมปลูกกันแพร่หลาย เช่น ขาวมาเลย์ สังข์หยด ฉียง ข้าวเล็บนก เป็นต้น

การศึกษาระบบการจัดการ ต้นทุนและผลตอบแทนของการผลิต ชี้ให้เห็นว่า การจัดการไร่นาของชาวนาในภาคใต้ไม่มีประสิทธิภาพเท่าที่ควร เช่น มีการดูแลแปลงนาหลังการเพาะปลูกน้อยมาก ในขณะที่เดียวกันมีการใช้ปัจจัยการผลิตมากกว่าในระดับที่นักวิชาการแนะนำ โดยเฉพาะการใช้เมล็ดพันธุ์ข้าวพันธุ์ไม่ไวแสง ใช้มากกว่าปริมาณที่แนะนำถึง 10-15 กิโลกรัมต่อไร่ ส่วนการใช้ปุ๋ยเคมีนั้นเกษตรกรจะใช้ปุ๋ยเคมีในการผลิตข้าวพันธุ์พื้นเมืองซึ่งเป็นสายพันธุ์ที่ไม่ตอบสนองต่อปุ๋ยเคมีเท่ากับการใช้ผลิตข้าวพันธุ์ไม่ไวแสงที่ต้องการปุ๋ยเคมีมากกว่า

ด้านต้นทุนการผลิตและผลตอบแทน ชี้ให้เห็นว่า ปัจจุบันการผลิตข้าวทั้งข้าวพันธุ์ไวแสงและข้าวพันธุ์ไม่ไวแสง มีโครงสร้างต้นทุนที่ไม่แตกต่างกัน โดยต้นทุนที่มีสัดส่วนมากที่สุดคือ ค่าแรงงานเครื่องจักร และค่าปุ๋ยเคมี และหากเปรียบเทียบต้นทุนต่อกิโลกรัม การผลิตข้าวพันธุ์ไวแสงมีต้นทุนสูงกว่า ทั้งนี้เนื่องจาก เงินลงทุนใกล้เคียงกันแต่ผลผลิตข้าวพันธุ์พื้นเมืองน้อยกว่าข้าวพันธุ์ไม่ไวแสงมาก ในขณะที่ราคาขายไม่ต่างกันมากนัก ทำให้ผลตอบแทนจากการผลิตข้าวพันธุ์ไม่ไวแสงสูงกว่าแต่ยังอยู่ในระดับต่ำคือ 500-1,200 บาทต่อไร่

การศึกษาบทบาทของคนกลาง ชี้ให้เห็นว่า ในระบบตลาดข้าวภาคใต้มีคนกลางที่เกี่ยวข้องในการส่งผ่านข้าวเปลือกจากมือชาวนาไปยังผู้บริโภคที่สำคัญคือ พ่อค้ารวบรวมท้องถิ่น โรงสีข้าว และพ่อค้าข้าวสาร โดยโรงสียังต้องพึ่งพ่อค้ารวบรวมท้องถิ่น เพื่อรวบรวมข้าวเปลือกให้โรงสีมากกว่าร้อยละ 65 อย่างไรก็ตามไม่ว่าเกษตรกรจะขายข้าวให้พ่อค้ารวบรวมหรือขายโรงสีโดยตรงก็จะได้ราคาเท่ากัน ในขั้นตอนการขายเกษตรกรมีต้นทุนการขายประมาณ 1 - 1.5 บาทต่อกิโลกรัม

การศึกษาวិถีการตลาด จากผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่า การผลิตข้าวของเกษตรกรในภาคใต้มีทั้งการผลิตเพื่อบริโภคและผลผลิตเพื่อขาย การผลิตเพื่อบริโภคเกษตรกรจะเลือกผลิตข้าวพันธุ์เล็บนกเป็นหลัก ในขณะที่การผลิตเพื่อขายในส่วนของข้าวพันธุ์ไวแสงนิยมปลูกข้าวฉียง ข้าวพันธุ์ไม่ไวแสงนิยมปลูกพันธุ์ชัยนาท โดยข้าวพันธุ์ไวแสงที่ผลิตได้ทั้งหมดจะเก็บไว้บริโภคร้อยละ 20 ในขณะที่ข้าวพันธุ์ไม่ไวแสงเก็บไว้บริโภคเพียงร้อยละ 3 (ส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรในพื้นที่น้ำฝนที่ทำนาได้ปีละครั้ง หากปลูกข้าวพันธุ์ไวแสงผลผลิตน้อยไม่พอสำหรับบริโภคทั้งปี จึงต้องปลูกข้าวพันธุ์ไม่ไวแสงที่ให้ผลผลิตสูงกว่า) และเก็บไว้ทำเมล็ดพันธุ์เพียงร้อยละ 5 เหมือนกัน ข้าวที่เหลือจะจำหน่ายในตลาดทั้งใน

ภูมิภาคและนอกภูมิภาค ข้าวพันธุ์ไวแสงส่วนใหญ่จะบริโภคในภูมิภาค ส่งไปขายนอกภูมิภาคเพียงเล็กน้อย (ร้อยละ 9.5) ในขณะที่ข้าวพันธุ์ไม่ไวแสงส่งไปขายนอกภูมิภาคมากถึงร้อยละ 35

การศึกษากลไกการทำงานโรงสีข้าว กำลังการผลิตรวมของโรงสีข้าวทั้ง 3 จังหวัด คือ 14,950.4 ตันต่อวัน. หรือ 5,382,144 ตันต่อปี ในขณะที่พื้นที่ 3 จังหวัดปลูกข้าวได้เพียง 441,463 ตันต่อปี ในจำนวนนี้เป็นข้าวนาปรังเท่ากับ 187,825 ตัน (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2555) ทำให้โรงสีในภาคใต้มีกำลังการผลิตส่วนเกินอีกเป็นจำนวนมาก ทำให้โรงสีหลายโรงต้องนำข้าวจากต่างพื้นที่เข้ามาสี

โรงสีข้าวในภาคใต้จะมีรูปแบบการรับซื้อข้างเปลือกจากชาวนาเหมือนๆ กันคือ จะรับซื้อข้าวเปลือกจากนายหน้าประมาณร้อยละ 80 และรับซื้อโดยตรงจากชาวนาเพียงไม่เกินร้อยละ 20 ทั้งนี้เนื่องจากปริมาณข้าวในภาคใต้น้อยกว่ากำลังการผลิต การแข่งขันของโรงสีจึงสูง หากโรงสีต้องรอรับซื้อข้าวจากชาวนาโดยตรงจะช้า และรวบรวมข้าวได้ไม่ทันคนกลาง โดยเฉพาะคนกลางที่ทำหน้าที่เป็นคนกลางรถเกี่ยวนวดจะเข้าถึงชาวนาได้เร็วกว่าโรงสีมาก หากโรงสีไม่รับซื้อข้าวจากนายหน้ากลุ่มนี้โรงสีจะไม่มีข้าวเปลือกเข้าโรงสีเลย

การตั้งราคาซื้อข้าวเปลือกของโรงสี จะยึดราคาข้าวสารในตลาดเป็นเกณฑ์ในการกำหนดราคาซื้อโรงสีจะตั้งราคาซื้อข้าวเปลือกเทียบกับราคาข้าวสาร 48 กิโลกรัม โรงสีจะนิยมตั้งราคาซื้อข้าวเปลือก โดยเอาราคาข้าวสาร 48 กิโลกรัม * 10 และบวกเพิ่มเข้าไปอีกประมาณ 100-200 บาทต่อตัน โดยหากราคาขายข้าวสารในท้องตลาดเท่ากับ 1100 บาทต่อ 48 กิโลกรัมข้าวสาร ก็จะตั้งราคาซื้อข้าวเปลือก 15% เท่ากับ 12,000 บาทต่อตัน แต่ยังมีมาตรการตัดความชื้นและสิ่งเจือปนอีกประมาณ 700-900 บาทต่อตัน

ต้นทุนการแปรรูปข้าวเปลือกของโรงสี ซึ่งใช้พลังงานไฟฟ้าในการแปรรูปข้าวเปลือก ทุกโรงสีมีตู้อบเป็นของตนเอง รับซื้อข้าวที่มีความชื้นตั้งแต่ 18 % ไปจนถึง 25% หรืออาจมากกว่านั้นในช่วงฝนตก และเนื่องจากปริมาณข้าวในภาคใต้น้อย โรงสีจึงต้องอบข้าวที่มีความชื้นหลายระดับพร้อมกัน เพราะหากแยกอบจะไม่คุ้มค่าเปิดเครื่องอบ จึงทำให้ข้าวเปลือกที่อบแล้วมีบางส่วนแห้งกรอบเกินไป เวลานำไปสีทำให้หักงาย โดยเฉลี่ยแล้วโรงสีจะสีข้าวเปลือกที่ความชื้นประมาณ 14% โดยข้าวเปลือก 1,000 กก. สีได้ข้าวสารประมาณ 550 กก. ปลายข้าวเอวันลิศ 150 กก. รำ (หยาบ+ละเอียด) 100 กก. และแกลบประมาณ 200 กก. ค่าใช้จ่ายในการแปรรูปข้าวเปลือกของโรงสีในทั้งขนาดเล็กและขนาดใหญ่ไม่ต่างกันมาก คือมีค่าใช้จ่ายประมาณ 301 – 330 บาทต่อตันข้าวสาร

ผลการศึกษา “พลวัตเศรษฐกิจข้าวในภาคใต้” ซึ่งให้เห็นว่าสาเหตุสำคัญที่ทำให้ผลผลิตข้าวและพื้นที่ปลูกข้าวลดลงอย่างต่อเนื่องในช่วง 5 ทศวรรษที่ผ่านมาคือ ผลตอบแทน ชาวนาในภาคใต้พบว่า ด้วยขนาดที่ดินที่จำกัดการทำนาได้ผลตอบแทนน้อยกว่า การทำสวนยาง สวนปาล์ม น้ำมัน การเลี้ยงกุ้ง และการรับจ้างนอกภาคการเกษตร นอกจากนี้ยังนิยมส่งลูกหลานไปศึกษาต่อเพื่อไม่ต้องทำนาเหมือนพ่อแม่ และเมื่อลูกมีงานนอกภาคเกษตรก็ไม่สนใจกลับมาทำนา และเมื่อมีกำลังทรัพย์มากขึ้นลูกหลานชาวนาจะปรับเปลี่ยนที่นาไปปลูกยางพาราหรือปาล์มน้ำมันซึ่งให้ผลตอบแทนดีกว่าข้าว

สำหรับชาวนาที่ยังรักษาอาชีพทำนาจนถึงปัจจุบันนั้นก็ประสบปัญหาด้านการผลิต ทั้งศัตรูพืช การเปลี่ยนแปลงสภาพอากาศ ราคาปัจจัยการผลิตที่สูงมาก การขาดความรู้ในการบริหารจัดการไร่นาส่งผลให้ต้นทุนการทำนาสูงขึ้น ในขณะที่ผลผลิตต่ำ พื้นที่ทำนามีน้อยทำให้รายได้จากการทำนาซึ่งได้ปี

ละ 2 ครั้งไม่เพียงพอให้ชาวนาได้สะสมทุนสำหรับขยายพื้นที่นา ส่วนปัญหาด้านการตลาดนั้น ชาวนาในปัจจุบันยังไม่พอใจกับราคาข้าวที่ขายได้ โดยชาวนาต้องการขายข้าวในราคา ขั้นต่ำ 10,000 บาทต่อตัน ชาวนาจึงนิยมโครงการรับจำนำข้าวเพราะจะสามารถขายข้าวในราคาเหมาได้ประมาณ 11,000 บาทต่อตัน แต่ให้รายได้รวมยังไม่เพียงพอจึงต้องมีสมาชิกในครัวเรือนออกไปรับจ้างนอกภาคเกษตร ดังนั้นรัฐบาลต้องมีนโยบายสร้างความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจให้คนกลุ่มนี้ อย่างไรก็ตามการกำหนดนโยบายของรัฐเพื่อส่งเสริมการปลูกข้าวเพื่อความมั่นคงทางอาหารในภูมิภาคนี้จะต้องมีความจำเพาะต่อพื้นที่และลักษณะฐานทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรมนุษย์ และฐานเศรษฐกิจของพื้นที่ แทนนโยบายเดิมที่เป็นแบบเดียวกันทั้งประเทศ และใช้ไม่ได้ผลในภาคใต้

ข้อเสนอแนะ

ผลการศึกษาจากงานวิจัยครั้งนี้ ครอบคลุมทั้งการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ในภาพรวม การแย่งใช้ที่ดินระหว่างข้าว ยางพาราและปาล์มน้ำมัน ต้นทุนการผลิต บทบาทของโรงสีข้าว วิธีการตลาดข้าว ตลอดจนนโยบายและผลกระทบ จากผลการศึกษาได้นำไปสู่การกำหนดประเด็นปัญหาและข้อเสนอแนะดังนี้

ข้อเสนอแนะสำหรับการพัฒนาเร่งด่วน

หน่วยงานที่เกี่ยวข้องต้องเร่งปรับความเข้าใจเกี่ยวกับวิธีบริหารจัดการไร่นา เพื่อลดต้นทุนการผลิต และเพิ่มผลผลิตข้าวให้เกษตรกรในพื้นที่ โดยเฉพาะในประเด็น

1. **ต้องเร่งทำความเข้าใจ และให้ความรู้แก่เกษตรกรเกี่ยวกับการใช้ปุ๋ย** เพราะจากการวิเคราะห์ พบว่าการใช้ปุ๋ยเคมีในปัจจุบันนั้นไม่ก่อให้เกิดการเพิ่มปริมาณผลผลิตข้าวอย่างชัดเจน เกษตรกรต้องพยายามหาทางลดการใช้ปุ๋ยเคมี และไปรวมกลุ่มผลิตปุ๋ยอินทรีย์ ปุ๋ยชีวภาพใช้เอง

2. **ต้องเร่งทำความเข้าใจ และให้ความรู้แก่เกษตรกรเกี่ยวกับการใช้เมล็ดพันธุ์ข้าว** เนื่องจากในปัจจุบันเกษตรกรใช้เมล็ดพันธุ์ข้าวมากเกินความจำเป็น 10-15 กก./ไร่ ผู้เกี่ยวข้องต้องเร่งให้ความรู้และปรับทัศนคติส่วนนี้อย่างเร่งด่วน

3. ชาวนาในพื้นที่ชลประทานและนาหลังน้ำท่วมต้องมี**ช่วงเวลาพักดินในหน้าแล้ง** เพื่อตัดวงจรของโรค แมลง และหอยเชอร์รี่ แต่วิธีการนี้เกษตรกรในพื้นที่เดียวกันต้องพร้อมใจกันทำ เพราะหากมีบางคนไม่ร่วมมือ ศัตรูข้าวที่กล่าวถึงจะมีที่ให้ขยายพันธุ์ และกระจายไปสู่แปลงนาอื่นในฤดูน้ำหลากอีก

4. **เกษตรกรต้องมีแผนการจัดการความเสี่ยงที่เกิดจากปัญหาน้ำท่วมซ้ำซาก**ในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลา สาเหตุส่วนหนึ่งมาจากปัญหาการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ เกษตรกรต้องวางแผนระยะเวลาการผลิตและการเลือกพันธุ์ข้าวในแต่ละช่วงให้ดี เช่น **เลือกพันธุ์ข้าวทนน้ำ** (พันธุ์พื้นเมือง) ในฤดูที่มีความเสี่ยงสูง เลือกรูปการปักดำแทนการหว่านน้ำตมเพื่อลดความเสี่ยงจากฝนตกหนักในช่วงหว่านกล้า

5. **ปัญหาภัยแล้ง** พื้นที่แห้งแล้งส่วนใหญ่จะอยู่ไม่ห่างจากทะเลสาบสงขลา และโครงการชลประทานลุ่มน้ำปากพนัง แต่ไม่มีระบบชลประทานขนาดเล็ก และเครื่องสูบน้ำเข้าพื้นที่ อีกทั้งในช่วงหน้าแล้งน้ำเค็มจะหนุนเข้ามาในทะเลสาบตอนล่าง ทำให้ไม่สามารถใช้น้ำเพื่อการเพาะปลูกได้ **แนว**

ทางแก้ไข คือ ให้จัดทำโครงการชลประทาน และอ่างเก็บน้ำขนาดเล็กกระจายให้ทั่วพื้นที่ เพื่อสำรองน้ำที่มีปริมาณมากในหน้าฝนไว้ใช้ในหน้าแล้ง

ข้อเสนอแนะสำหรับการพัฒนาอย่างยั่งยืน

1. ด้านการผลิต เนื่องจากชาวนาในภาคใต้มีพื้นที่ทำนายน้อยเฉลี่ยประมาณ 20 ไร่ และน้อยสุดประมาณ 3 ไร่ ผลผลิตต่อไร่ต่ำ ผลตอบแทนไม่เพียงพอที่จะสร้างคุณภาพชีวิตที่ดีได้ ชาวนาจึงต้องหาวิธีจัดสรรทรัพยากรที่ดินของตนเองให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุด โดยชาวนาในภาคใต้ต้องดำเนินการรูปแบบการผลิตตามทฤษฎีใหม่ และแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง คือ

- ชาวนาที่มีที่นาไม่มาก (1-20 ไร่) ต้องจัดสรรที่ดินเพื่อการผลิตแบบผสมผสานตามทฤษฎีใหม่เพื่อให้มีรายได้ตลอดทั้งปี ในส่วนของที่ดินที่เก็บไว้ทำนาชาวนาต้องเลือกพันธุ์ข้าวที่เหมาะสมกับพื้นที่ เป็นที่ต้องการของตลาด และสามารถเก็บไว้บริโภคได้ เช่น ที่นาดอน ควรปลูกข้าวสังข์หยด ซึ่งเป็นที่ต้องการของตลาดไม่จำกัดปริมาณในปัจจุบัน ส่วนที่นาลุ่ม ปลูกข้าวเล็บนก ข้าวอ้ายเจียง ข้าวข่มดริน เป็นต้น แม้ราคาจะต่ำกว่าข้าวสังข์หยด แต่เป็นที่ต้องการของตลาดข้าวในพื้นที่ และราคาสูงกว่าข้าวพันธุ์ไม่ไวแสง

ในส่วนของชาวนาที่มีที่ดินมากสามารถปลูกข้าวเพื่อการค้าได้ โดยให้เลือกพันธุ์ไม่ไวแสงที่เป็นที่ต้องการของตลาดโดยเฉพาะข้าวพันธุ์ชัยนาทฯ แต่ควรจัดสรรที่ดินส่วนหนึ่งมาทำการผลิตตามแนวทฤษฎีใหม่เพื่อเป็นหลักประกันความมั่นคงทางอาหารในครัวเรือน

2. ด้านการตลาด เกษตรกรต้องปรับปรุงคุณภาพผลผลิตให้ดีขึ้น เพื่อลดเงื่อนไขการตัดราคาของโรงสีโดยการรวมตัวกันสร้างลานตาก เพื่อตากข้าวให้ความชื้นลดลงก่อนจะขาย หรือ รวมตัวการตั้งกลุ่มดำเนินการผลิตข้าวพันธุ์เฉพาะถิ่น ที่มีคุณภาพสูงเป็นที่นิยมของตลาดบน ตลาดอาหารสุขภาพ เช่นข้าวสังข์หยด ข้าวหอมนิล ข้าวหอมดอกพยอม ข้าวหอมไชยา เป็นต้น และแปรรูปขายโดยใช้ brand ของกลุ่ม การรวมกลุ่มของเกษตรกรนอกจากจะช่วยให้สามารถขอสนับสนุนงบประมาณความรู้จากภาครัฐ และสถาบันการศึกษาได้สะดวกแล้ว กลุ่มเกษตรกรยังได้รับการอนุโลมจากพระราชบัญญัติข้าวปี 2489 ให้สามารถส่งออกข้าวไปขายต่างประเทศได้

ข้อเสนอแนะสำหรับพัฒนาธุรกิจโรงสี

1. โรงสีภาคใต้ต้องพิจารณาการขยายกำลังการผลิตของตนเอง โดยดูผลกระทบในระยะยาว เพราะ ผลผลิตข้าวในภาคใต้น้อยการขยายกำลังการผลิตของโรงสีในภาคใต้อยู่ภายใต้ที่ผ่านมาเงื่อนไขของโครงการรับจำนำข้าว เมื่อใดที่โครงการรับจำนำข้าวยกเลิกโรงสีจะเดือดร้อน แม้ในระยะสั้นจะดูเหมือนทั้งชาวนาและโรงสีจะได้ประโยชน์จากโครงการรับจำนำ แต่ในระยะยาวจะมีผลในทางตรงข้ามเพราะทั้งชาวนาและโรงสีจะไม่สามารถยืนบนขาตัวเองได้ ต้องพึ่งพิงโครงการรับจำนำเพื่อความอยู่รอด การแก้ปัญหาต้องสร้างตลาดเฉพาะของข้าวในภาคใต้ที่ไม่เน้นปริมาณแต่เน้นคุณภาพ ซึ่งนโยบายต้องมองในภาพรวมทั้งระบบตั้งแต่พันธุ์ข้าวที่ผลิตของเกษตรกร บทบาทของโรงสีในฐานะผู้แปรรูป โดยเน้นการผลิตข้าวคุณภาพสูง

2. รัฐบาลต้องยกเลิกพระราชบัญญัติค่าข้าวปี 2489 โดยเฉพาะประกาศฉบับที่ ที่ห้ามเอกชนในพื้นที่ส่งออกข้าวตามแนวชายแดนเอง เพื่อขยายตลาดข้าวให้กับโรงสีในภาคใต้

3. รัฐบาลต้องทบทวนนโยบายรับจำนำข้าว โดยเฉพาะราคาจำนำควรลดลงไม่เกิน 12,000 เพื่อให้กลไกตลาดพอจะทำงานได้ ทั้งชาวนาและโรงสีจะได้ตัดสินใจเลือกทางเดินบนข้อมูล หรือสภาพความเป็นจริงมากกว่าผลประโยชน์ลลอกตาระยะสั้น

พลวัตเศรษฐกิจข้าวในภาคใต้ของประเทศไทย

วีระศักดิ์ คงฤทธิ์* และ สุวัจน์ เพชรรัตน์

E-mail : Weerasak.k@psu.ac.th, juku51@gmail.com

บทคัดย่อ

ในช่วง 15 ปีที่ผ่านมา ราคาปาล์ม น้ำมัน และราคายางพาราเพิ่มสูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง ในขณะที่ราคาข้าวเปลือกโดยเปรียบเทียบต่ำกว่าราคาปาล์ม น้ำมัน และราคายางพารามาก ทำให้ชาวนาในภาคใต้ปรับเปลี่ยนพื้นที่นาไปปลูกยางพาราหรือปาล์ม น้ำมัน มากขึ้น ส่งผลให้พื้นที่ปลูกข้าวในภาคใต้ลดลงจาก 3.4 ล้านไร่ในปี 2541 เหลือเพียง 1.44 ล้านไร่ในปี 2555 อย่างไรก็ตาม ยังมีชาวนาในภาคใต้อีกจำนวนมากยังคงให้ความสำคัญกับอาชีพชาวนา และกลายเป็นส่วนสำคัญในการผลิตข้าวหล่อเลี้ยงผู้คนและธุรกิจต่อเนื่องกับข้าวในภาคใต้ ที่ผ่านมารัฐบาลได้มีนโยบายช่วยเหลือทั้งการแทรกแซงราคา และการสนับสนุนปัจจัยการผลิต โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ชาวนามีรายได้มากขึ้น อย่างไรก็ตาม นโยบายในลักษณะนี้สามารถช่วยเหลือชาวนาได้เพียงชั่วคราว ไม่สามารถสร้างความมั่นคงยั่งยืน และสร้างความมั่นใจในอาชีพทำนาให้กับตัวชาวนา และลูกหลานชาวนาที่จะสืบทอดอาชีพนี้ต่อไปอย่างมีศักดิ์ศรี ทำให้ปัญหา “การทิ้งนาหาลาเมือง” ยังคงเกิดอย่างต่อเนื่องเห็นได้จากปรากฏการณ์ “นาร้าง” ที่มีทั่วไปในภาคใต้

การสร้าง ความมั่นคงยั่งยืนให้กับอาชีพทำนาได้นั้นจำเป็นต้องให้ชาวนาสามารถพึ่งตนเองได้ การพัฒนาการผลิตและการตลาดข้าวในภาคใต้ให้สอดคล้องกับฐานทรัพยากรและความต้องการของตลาด อันจะนำไปสู่ความสามารถในการพึ่งตนเองของชาวนาจำเป็นต้องทราบข้อมูลการผลิต สภาพแวดล้อมการผลิตข้าวที่มีอิทธิพลต่อผลผลิตข้าวในภาคใต้ พันธุ์ข้าวที่ปลูก ราคาข้าว ต้นทุนการผลิต ผลตอบแทนตลอดจนระบบตลาดข้าวในภูมิภาค การศึกษาครั้งนี้มุ่งเน้นการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงการผลิตและการตลาดข้าวในภาคใต้ในช่วง 5 ทศวรรษที่ผ่านมา เพื่อจัดทำข้อเสนอแนะเชิงนโยบายสำหรับการปรับปรุงและพัฒนาระบบการผลิต และการตลาดข้าวในภาคใต้ การศึกษานี้ใช้แบบสอบถามเพื่อรวบรวมข้อมูลเชิงลึกจากกลุ่มประชากร 3 กลุ่ม ได้แก่

กลุ่มตัวอย่างชาวนา ในจังหวัดนครศรีธรรมราช สงขลา และพัทลุงเป็นพื้นที่ศึกษา โดยจัดเก็บข้อมูลครัวเรือนชาวนารวม 348 ครัวเรือน แบ่งพื้นที่เก็บข้อมูลออกเป็น 4 กลุ่มคือ พื้นที่นาในเขตชลประทาน พื้นที่นาหลังน้ำท่วม และพื้นที่น่าน้ำฝน และพื้นที่น่าน้ำเค็มรุกกล้า

กลุ่มตัวอย่างพ่อค้าคนกลาง การกำหนดตัวพ่อค้าคนกลางที่สัมภาษณ์ คัดเลือกจากรายชื่อพ่อค้าที่ชาวนาในพื้นที่ศึกษาระบุว่าขายข้าวเปลือกให้ เฉลี่ยแล้วจะมีอยู่ตำบลละ 2-3 ราย สัมภาษณ์ทุกราย

3) กลุ่มตัวอย่างโรงสี การสุ่มตัวอย่างโรงสีข้าวจะดำเนินการเลือกโรงสีจากข้อมูลการสัมภาษณ์แหล่งขายข้าวเปลือกชาวนา และพ่อค้าคนกลาง โดยสัมภาษณ์โรงสีที่ชาวนาหรือพ่อค้าคนกลางขายข้าวให้ทุกโรง (เฉลี่ย 2 โรงสีต่อ 1 หมู่บ้าน) และ

การศึกษาพลวัตการผลิตข้าวในภาคใต้ ชี้ให้เห็นว่าในช่วง 5 ทศวรรษที่ผ่านมา การผลิตข้าวในภาคใต้มีการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องโดยในช่วงทศวรรษ 2500-2510 การผลิตข้าวในภาคใต้ได้รับผลกระทบจากราคาข้าวในตลาดโลกที่เพิ่มสูงขึ้น ทำให้ชาวนาในภาคใต้ขยายพื้นที่เพาะปลูกข้าวอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะในพื้นที่ลุ่มน้ำสำคัญ เช่น ลุ่มทะเลสาบสงขลา ลุ่มน้ำปัตตานี ลุ่มน้ำตาปี การขยายพื้นที่ในระยะนี้ทำให้แรงงานครัวเรือนเริ่มไม่เพียงพอ ดังนั้นหลังปี 2510 ชาวนาเริ่มใช้แรงงานเครื่องจักรเข้ามาทดแทนแรงงานคน ตั้งแต่ปี 2515 เมื่อพื้นที่ชลประทานขนาดเล็กและขนาดกลางในภาคใต้ขยายตัวมากขึ้น ชาวนายอมรับเทคโนโลยีการผลิตสมัยใหม่มากขึ้น มีการใช้สารเคมี การยอมรับข้าวพันธุ์ลูกผสม การใช้เครื่องจักรก็มากขึ้น ชาวนาเริ่มต้องพึ่งพิงปัจจัยภายนอกชุมชนมากขึ้น ต้นทุนการผลิตสูงขึ้น ชาวนาต้องพึ่งตลาดเพื่อขายข้าว ต้องเสี่ยงกับการขาดทุนจากภาวะราคาข้าวตกต่ำซึ่งเริ่มปรากฏชัดหลังปี 2520 เมื่อการทำนามีผลตอบแทนต่ำ โดยเฉพาะเมื่อเทียบกับการผลิตสินค้าเกษตรชนิดอื่น เช่น ยางพารา และกุ้งกุลาดำ ทำให้หลังปี 2525 ชาวนาในภาคใต้เริ่มเปลี่ยนไปปลูกยางพารา และทำนากุ้ง หรือหลายพื้นที่ได้ปล่อยพื้นที่ให้กร้างทำให้หลังปี 2525 พื้นที่ทำนาลดลงอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบันและมีแนวโน้มรุนแรงขึ้นในอนาคต เนื่องจากราคายางพาราและราคาปาล์มน้ำมันโดยเปรียบเทียบสูงกว่าราคาข้าวมาก

พันธุ์ข้าวที่เกษตรกรในภาคใต้ใช้ปลูกนั้นมีความหลากหลายมาก ขึ้นอยู่กับความเหมาะสมของสภาพพื้นที่ วัตถุประสงค์การปลูก และความต้องการของตลาดท้องถิ่น ซึ่งพันธุ์ข้าวที่เกษตรกรปลูกในภาคใต้แบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือ ข้าวพันธุ์ไวแสง และข้าวพันธุ์ไม่ไวแสง

ข้าวพันธุ์ไม่ไวแสง เป็นพันธุ์ข้าวที่ทางราชการแนะนำส่งเสริมให้เกษตรกรปลูก พันธุ์ที่ปลูกมากในภาคใต้ได้แก่ ชัยนาท 1 สุพรรณบุรี 1 สุพรรณบุรี 2 สุพรรณบุรี 60 สุพรรณบุรี 90 ข้าวเจ้าหอมคลองหลวง 1 ข้าวเจ้าหอมสุพรรณ 1 กข 21 กข 23 กข 25 และข้าวปทุมธานี 1 เป็นต้น

ข้าวพันธุ์ไวแสง เป็นข้าวพันธุ์ท้องถิ่นที่ชาวนาในภาคใต้ได้ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นคัดเลือกสายพันธุ์มาเป็นเวลานาน ในปัจจุบันสามารถรวบรวมพันธุ์ข้าวได้มากกว่า 300 ชนิด มีพื้นที่ปลูกและค่านิยมปลูกแต่ละสายพันธุ์แตกต่างกันไปในแต่ละจังหวัด ขึ้นอยู่กับสภาพพื้นที่และค่านิยมบริโภคข้าวของคนในพื้นที่ ข้าวพันธุ์พื้นเมืองจัดเป็นข้าวไวต่อช่วงแสง จะปลูกได้เฉพาะในช่วงฤดูนาปีเท่านั้น พันธุ์ข้าวพันธุ์ไวแสงที่นิยมปลูกกันแพร่หลาย เช่น ขาวมาเลย์ สังข์หยด ฉ้าง ข้าวเล็บนก เป็นต้น

การศึกษาระบบการจัดการ ต้นทุนและผลตอบแทนของการผลิต ชี้ให้เห็นว่า การจัดการไร่นาของชาวนาในภาคใต้ไม่มีประสิทธิภาพเท่าที่ควร เช่น มีการดูแลแปลงนาหลังการเพาะปลูกน้อยมาก ในขณะที่เดียวกันมีการใช้ปัจจัยการผลิตมากกว่าในระดับที่นักวิชาการแนะนำ โดยเฉพาะการใช้เมล็ดพันธุ์ข้าวพันธุ์ไม่ไวแสง ใช้มากกว่าปริมาณที่แนะนำถึง 10-15 กิโลกรัมต่อไร่

ด้านต้นทุนการผลิตและผลตอบแทน ชี้ให้เห็นว่า ปัจจุบันการผลิตข้าวทั้งข้าวพันธุ์ไวแสงและข้าวพันธุ์ไม่ไวแสง มีโครงสร้างต้นทุนที่ไม่แตกต่างกัน โดยต้นทุนที่มีสัดส่วนมากที่สุดคือ ค่าแรงงานเครื่องจักร และค่าปุ๋ยเคมี และหากเปรียบเทียบต้นทุนต่อกิโลกรัม การผลิตข้าวพันธุ์ไวแสงมีต้นทุนสูงกว่า ทั้งนี้เนื่องจาก เงินลงทุนใกล้เคียงกันแต่ผลผลิตข้าวพันธุ์พื้นเมืองน้อยกว่าข้าวพันธุ์ไม่ไวแสงมาก

ในขณะที่ราคาขายไม่ต่างกันมากนัก ทำให้ผลตอบแทนจากการผลิตข้าวพันธุ์ไม่ไวแสงสูงกว่าแต่ยังอยู่ในระดับต่ำคือ 500-1,200 บาทต่อไร่

การศึกษาวិถีการตลาด จากผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่า การผลิตข้าวของเกษตรกรในภาคใต้มีทั้งการผลิตเพื่อบริโภคและผลผลิตเพื่อขาย การผลิตเพื่อบริโภคเกษตรกรจะเลือกผลิตข้าวพันธุ์เล็บนกเป็นหลัก ในขณะที่การผลิตเพื่อขายในส่วนของข้าวพันธุ์ไวแสงนิยมปลูกข้าวเหนียว ข้าวพันธุ์ไม่ไวแสงนิยมปลูกพันธุ์ชัยนาท โดยข้าวพันธุ์ไวแสงที่ผลิตได้ทั้งหมดจะเก็บไว้บริโภคร้อยละ 20 ในขณะที่ข้าวพันธุ์ไม่ไวแสงเก็บไว้บริโภคเพียงร้อยละ 3 (ส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรในพื้นที่ทำนาได้ปีละครั้ง หากปลูกข้าวพันธุ์ไวแสงผลผลิตน้อยไม่พอสำหรับบริโภคทั้งปี จึงต้องปลูกข้าวพันธุ์ไม่ไวแสงที่ให้ผลผลิตสูงกว่า) และเก็บไว้ทำเมล็ดพันธุ์เพียงร้อยละ 5 เหมือนกัน ข้าวที่เหลือจะจำหน่ายในตลาดทั้งในภูมิภาคและนอกภูมิภาค ข้าวพันธุ์ไวแสงส่วนใหญ่จะบริโภคในภูมิภาค ส่งไปขายนอกภูมิภาคเพียงเล็กน้อย (ร้อยละ 9.5) ในขณะที่ข้าวพันธุ์ไม่ไวแสงส่งไปขายนอกภูมิภาคมากถึงร้อยละ 35

การศึกษากลไกการทำงานโรงสีข้าว พบว่า โรงสีข้าวในภาคใต้จะมีรูปแบบการรับซื้อข้าวเปลือกจากชาวนาเหมือนๆ กันคือ จะรับซื้อข้าวเปลือกจากนายหน้าประมาณร้อยละ 80 และรับซื้อโดยตรงจากชาวนาเพียงไม่เกินร้อยละ 20 ทั้งนี้เนื่องจากปริมาณข้าวในภาคใต้น้อยกว่ากำลังการผลิต การแข่งขันของโรงสีจึงสูง หากโรงสีต้องรอรับซื้อข้าวจากชาวนาโดยตรงจะช้า และรวบรวมข้าวได้ไม่ทันคนกลาง โดยเฉพาะคนกลางที่ทำหน้าที่เป็นคนกลางรถเกี่ยวด้วยจะเข้าถึงชาวนาได้เร็วกว่าโรงสีมาก หากโรงสีไม่รับซื้อข้าวจากนายหน้ากลุ่มนี้โรงสีจะไม่มีข้าวเปลือกเข้าโรงสีเลย

การตั้งราคาซื้อข้าวเปลือกของโรงสีจะยึดราคาข้าวสารในตลาดเป็นเกณฑ์ในการกำหนด ราคาซื้อโรงสีจะตั้งราคาซื้อข้าวเปลือกเทียบกับราคาข้าวสาร 48 กิโลกรัม โรงสีจะนิยมตั้งราคาซื้อข้าวเปลือก โดยเอาราคาข้าวสาร 48 กิโลกรัม * 10 และบวกเพิ่มเข้าไปอีกประมาณ 100-200 บาทต่อตัน โดยหากราคาขายข้าวสารในท้องตลาดเท่ากับ 1100 บาทต่อ 48 กิโลกรัมข้าวสาร ก็จะตั้งราคาซื้อข้าวเปลือก 15% เท่ากับ 12,000 บาทต่อตัน แต่ยังมีมาตรการตัดความชื้นและสิ่งเจือปนอีกประมาณ 700-900 บาทต่อตัน

ต้นทุนการแปรรูปข้าวเปลือกของโรงสี ซึ่งใช้พลังงานไฟฟ้าในการแปรรูปข้าวเปลือก ทุกโรงสีมีตู้อบเป็นของตนเอง รับซื้อข้าวที่มีความชื้นตั้งแต่ 18 % ไปจนถึง 25% หรืออาจมากกว่านั้นในช่วงฝนตก และเนื่องจากปริมาณข้าวในภาคใต้น้อย โรงสีจึงต้องอบข้าวที่มีความชื้นหลายระดับพร้อมกัน เพราะหากแยกอบจะไม่คุ้มค่าเปิดเครื่องอบ จึงทำให้ข้าวเปลือกที่อบแล้วมีบางส่วนแห้งกรอบเกินไป เวลานำไปสีทำให้หักง่าย โดยเฉพาะแล้วโรงสีจะสีข้าวเปลือกที่ความชื้นประมาณ 14% โดยข้าวเปลือก 1,000 กก. สีได้ข้าวสารประมาณ 550 กก. ปลายข้าวเอวันเลิศ 150 กก. รำ (หยาบ+ละเอียด) 100 กก. และแกลบประมาณ 200 กก. ค่าใช้จ่ายในการแปรรูปข้าวเปลือกของโรงสีในทั้งขนาดเล็กและขนาดใหญ่ไม่ต่างกันมาก คือมีค่าใช้จ่ายประมาณ 301 – 330 บาทต่อตันข้าวสาร

จากผลการศึกษานำไปสู่การกำหนดประเด็นปัญหาและข้อเสนอแนะสำหรับการพัฒนาระบบเศรษฐกิจข้าวอย่างยั่งยืน ดังนี้

1. ด้านการผลิต เนื่องจากชาวนาในภาคใต้มีพื้นที่ทำนายน้อยเฉลี่ยประมาณ 20 ไร่ และน้อยสุดประมาณ 3 ไร่ ผลผลิตต่อไร่ต่ำ ผลตอบแทนไม่เพียงพอที่จะสร้างคุณภาพชีวิตที่ดีได้ ชาวนาจึงต้อง

หาวิธีจัดสรรทรัพยากรที่ดินของตนเองให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุด โดยชาวนาในภาคใต้ต้องดำเนินการรูปแบบการผลิตตามทฤษฎีใหม่ และแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง คือ

- ชาวนาที่มีที่นาไม่มาก (1-20 ไร่) ต้องจัดสรรที่ดินเพื่อการผลิตแบบผสมผสานตามทฤษฎีใหม่เพื่อให้มีรายได้ตลอดทั้งปี ในส่วนของที่ดินที่เก็บไว้ทำนาชาวนาต้องเลือกพันธุ์ข้าวที่เหมาะสมกับพื้นที่ เป็นที่ต้องการของตลาด และสามารถเก็บไว้บริโภคได้ เช่น ที่นาดอน ควรปลูกข้าวสังข์หยด ซึ่งเป็นที่ต้องการของตลาดไม่จำกัดปริมาณในปัจจุบัน ส่วนที่นาลุ่ม ปลูกข้าวเล็บนก ข้าวอ้ายฉี๋ย ข้าวไข่มดริน เป็นต้น แม้ราคาจะต่ำกว่าข้าวสังข์หยด แต่เป็นที่ต้องการของตลาดข้าวในพื้นที่ และราคาสูงกว่าข้าวพันธุ์ไม่ไวแสง

ในส่วนของชาวนาที่มีที่ดินมากสามารถปลูกข้าวเพื่อการค้าได้ โดยให้เลือกพันธุ์ไม่ไวแสงที่เป็นที่ต้องการของตลาดโดยเฉพาะข้าวพันธุ์ชัยนาทฯ แต่ควรจัดสรรที่ดินส่วนหนึ่งมาทำการผลิตตามแนวทฤษฎีใหม่เพื่อเป็นหลักประกันความมั่นคงทางอาหารในครัวเรือน

2. ด้านการตลาดเกษตรกรต้องปรับปรุงคุณภาพผลผลิตให้ดีขึ้น เพื่อลดเงื่อนไขการตัดราคาของโรงสีโดยการรวมตัวกันสร้างลานตาก เพื่อตากข้าวให้ความชื้นลดลงก่อนจะขาย หรือ รวมตัวการตั้งกลุ่มดำเนินการผลิตข้าวพันธุ์เฉพาะถิ่น ที่มีคุณภาพสูงเป็นที่นิยมของตลาดบน ตลาดอาหารสุขภาพ เช่นข้าวสังข์หยด ข้าวหอมนิล ข้าวหอมดอกพยอม ข้าวหอมไชยา เป็นต้น และแปรรูปขายโดยใช้ brand ของกลุ่ม การรวมกลุ่มของเกษตรกรนอกจากจะช่วยให้สามารถขอสนับสนุนงบประมาณความรู้จากภาครัฐ และสถาบันการศึกษาได้สะดวกแล้ว กลุ่มเกษตรกรยังได้รับการอนุโลมจากพระราชบัญญัติข้าวปี 2489 ให้สามารถส่งออกข้าวไปขายต่างประเทศได้

สารบัญ

คำนำ	i
บทสรุปสำหรับผู้บริหาร	ii
บทคัดย่อ	x
สารบัญ	xiv
สารบัญตาราง	Xvi
สารบัญภาพ	xvii
บทที่ 1 บทนำ	1
1.1 กล่าวนำ	1
1.2 วัตถุประสงค์การศึกษา	2
1.3 วิธีการศึกษา	2
1.4 ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง	3
บทที่ 2 ทบทวนวรรณกรรมเศรษฐกิจข้าวภาคใต้	6
2.1 การศึกษาระบบเศรษฐกิจการผลิตข้าวภาคใต้	7
2.2 นโยบายและผลกระทบกับเศรษฐกิจข้าวภาคใต้	10
บทที่ 3 พลวัตการผลิตข้าวในภาคใต้	15
3.1 ฐานทรัพยากรการผลิตในภาคใต้	15
3.2 แหล่งปลูกข้าวที่สำคัญของภาคใต้	18
3.3 ลักษณะการทำนาและช่วงฤดูการทำนา	18
3.4 วิธีการทำนาและการใช้พันธุ์ข้าว	19
3.5 พัฒนาการของการผลิตข้าวในภาคใต้	20
3.6 การแย่งชิงพื้นที่ปลูกพืชเศรษฐกิจในภาคใต้	23
3.7 ราคากับการเปลี่ยนแปลงอุปทานข้าว	25
บทที่ 4 การผลิตและต้นทุนการผลิตข้าวในภาคใต้	27
4.1 ข้อมูลทั่วไปของชาวนา	27
4.2 รายได้และการผลิตข้าวของชาวนา	29
4.3 ต้นทุนการผลิตข้าวของชาวนา	32
4.4 การใช้ปัจจัยการผลิตข้าวของชาวนา	35

บทที่ 5 พลวัตการค้าข้าวในภาคใต้	37
5.1 พัฒนาการการค้าข้าวในภาคใต้	37
5.2 สภาพโรงสีข้าวและลักษณะการดำเนินงานในปัจจุบัน	48
บทที่ 6 ปัญหาการผลิต และการตลาดข้าวในภาคใต้	57
6.1 ปัญหาอุปสรรคของชาวนา	57
6.2 ปัญหาอุปสรรคของโรงสีข้าว	59
บทที่ 7 สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	62
7.1 สรุปผลการวิจัย	62
7.2 ข้อเสนอแนะ	66
บรรณานุกรม	68
ภาคผนวก	72

สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่ 3.1 การใช้ประโยชน์ที่ดินในภาคใต้	15
ตารางที่ 3.2 จำนวนลุ่มน้ำ พื้นที่ลุ่มน้ำ พื้นที่เกษตร และพื้นที่ชลประทาน ปี 2553	16
ตารางที่ 3.3 พื้นที่ปลูกข้าวนาปี รายจังหวัดในภาคใต้ ปี 2550-2555	18
ตารางที่ 3.4 พื้นที่เพาะปลูกและผลผลิตข้าวในภาคใต้ ปี 2494-2554	22
ตารางที่ 3.5 สมการความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่เพาะปลูกข้าว กับราคาข้าวและราคาพืชแข่งขัน	26
ตารางที่ 4.1 คุณลักษณะของผู้ตอบแบบสอบถาม	27
ตารางที่ 4.2 อาชีพหลักและอาชีพรองของหัวหน้าครัวเรือน	28
ตารางที่ 4.3 ระดับการศึกษาของหัวหน้าครัวเรือน	29
ตารางที่ 4.4 รายได้ของครัวเรือน	30
ตารางที่ 4.5 รูปแบบการผลิตข้าวของชาวนาในพื้นที่	31
ตารางที่ 4.6 ต้นทุนและผลตอบแทนจากการทำนาในฤดูนาปี (บาท/ไร่) (ข้าวพันธุ์ไม่ไวแสง)	33
ตารางที่ 4.7 ต้นทุนและผลตอบแทนจากการทำนาในฤดูนาปี (บาท/ไร่) (ข้าวพันธุ์ไวแสง)	34
ตารางที่ 4.8 สรุปปริมาณการใช้ปัจจัยการผลิตและผลผลิตข้าวพันธุ์ไม่ไวแสงในแต่ละพื้นที่	36
ตารางที่ 4.9 สรุปปริมาณการใช้ปัจจัยการผลิตและผลผลิตข้าวพันธุ์w;cl'ในแต่ละพื้นที่	36
ตารางที่ 5.1 ค่าใช้จ่ายในการจำหน่ายข้าวเปลือกของเกษตรกร	40
ตารางที่ 5.2 จำนวนโรงสีข้าวรายอำเภอ ในจังหวัดนครศรีธรรมราชจำแนกตามขนาดแรงม้าของเครื่องจักร	50
ตารางที่ 5.3 จำนวนโรงสีข้าวรายอำเภอ ในจังหวัดพัทลุง จำแนกตามขนาดแรงม้าของเครื่องจักร	51
ตารางที่ 5.4 จำนวนโรงสีข้าวรายอำเภอ ในจังหวัดสงขลาจำแนกตามขนาดแรงม้าของเครื่องจักร	51
ตารางที่ 5.5 กำลังการผลิตรวมของโรงสีข้าวในจังหวัดนครศรีธรรมราช พัทลุง และสงขลา ปี 2555	53
ตารางที่ 5.6 อัตราการสีข้าวเปลือกที่ความชื้น 14%	55
ตารางที่ 5.7 ต้นทุนการแปรรูปข้าวของโรงสี	55
ตารางที่ 6.1 สรุปปัญหาอุปสรรคและความต้องการของชาวนาในพื้นที่ศึกษา	57
ตารางที่ 6.2 สรุปปัญหาอุปสรรคของโรงสีข้าวในพื้นที่ศึกษา	60

สารบัญภาพ

		หน้า
ภาพที่ 1.1	พื้นที่เก็บข้อมูลใน 3 จังหวัด	5
ภาพที่ 3.1	พื้นที่ชลประทานและการเปลี่ยนแปลง ปี 2521-2554	17
ภาพที่ 3.2	ความสัมพันธ์ระหว่างราคาและพื้นที่ปลูก ยางพารา ปาล์มน้ำมัน และข้าวนาปีในภาคใต้ ระหว่างปี 2533-2555	24
ภาพที่ 3.3	ความสัมพันธ์ระหว่างราคาและพื้นที่ปลูกและผลผลิตข้าวนาปีและนาปรัง และราคาข้าว ระหว่างปี 2533-2555	25
ภาพที่ 5.1	วิธีการตลาดข้าวพันธุ์ไม่ไวแสง	46
ภาพที่ 5.2	วิธีการตลาดข้าวพันธุ์ไวแสง	47

บทที่ 1

บทนำ

1.1 กล่าวนำ

ในช่วง 15 ปีที่ผ่านมาราคาผลปาล์มน้ำมันและราคายางพาราเพิ่มสูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง ในขณะที่ราคาข้าวเปลือกค่อนข้างต่ำเมื่อเปรียบเทียบกับราคาปาล์มน้ำมันและราคายางพารา ทำให้ชาวนาในภาคใต้ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดี หรือมีพื้นที่นาอยู่ในภูมิภาคที่เหมาะสมกับการปลูกยางพาราหรือปาล์มน้ำมัน ได้ปรับเปลี่ยนพื้นที่ไปปลูกยางพาราหรือปาล์มน้ำมันกันมากขึ้นเพราะให้ผลตอบแทนดีกว่า

ในปี 2504 ภาคใต้มีพื้นที่ปลูกข้าวเท่ากับ 3.1 ล้านไร่ ในจำนวนนี้เป็นพื้นที่ปลูกข้าวนาปรังเพียงร้อยละ 0.16 (429 ไร่) พื้นที่ปลูกข้าวของภาคใต้เพิ่มสูงขึ้นอย่างต่อเนื่องเป็น 4.37 ล้านไร่ในปี 2520 (พื้นที่นาปรังคิดเป็นร้อยละ 2.89) โดยหลังจากปี 2520 พื้นที่ปลูกข้าวในภาคใต้ลดลงอย่างต่อเนื่อง ในปี 2555 พื้นที่ปลูกข้าวในภูมิภาคนี้เหลือเพียง 1.44 ล้านไร่ (พื้นที่นาปรังเพิ่มเป็นร้อยละ 29.4) เห็นได้ว่าในปี 2555 หากหักพื้นที่นาปรังออกแล้วจะเหลือพื้นที่สำหรับปลูกข้าวเพียง 1.01 ล้านไร่

เมื่อพิจารณาผลผลิตข้าวของภาคใต้พบว่าในปี 2504 ผลิตข้าวของภาคใต้เท่ากับ 0.76 ล้านตันข้าวเปลือก (ผลผลิตข้าวนาปรังคิดเป็นร้อยละ 0.0017) เพิ่มเป็น 1.29 ล้านตันในปี 2520 (ผลผลิตข้าวนาปรังคิดเป็นร้อยละ 4.19) และลดลงเหลือ 0.62 ล้านตันในปี 2555 (ผลผลิตข้าวนาปรังคิดเป็นร้อยละ 34.9)

ในปี 2555 ภาคใต้มีประชากรทั้งหมด 9.06 ล้านคน ข้อมูลรายงานการวิจัยของ สมพร และ วีระศักดิ์ (2552) ชี้ให้เห็นว่าประชาชนในภาคใต้บริโภคข้าวเฉลี่ยคนละ 81 กิโลกรัมต่อปี ฉะนั้นในปี 2555 ประชากรในภาคใต้จะบริโภคข้าวทั้งหมดประมาณ 0.73 ล้านตันข้าวสารต่อปี ในขณะที่ภาคใต้ผลิตข้าวสารได้เพียง 0.22 ล้านตันข้าวสารในปี 2555¹ เห็นได้ว่าผลผลิตข้าวภาคใต้ไม่เพียงพอต่อการบริโภค² ต้องนำเข้าข้าวจากภูมิภาคอื่น

อย่างไรก็ตามยังมีชาวนาในภาคใต้อีกจำนวนมากที่ไม่สามารถปรับเปลี่ยนจากการปลูกข้าวไปเป็นยางพาราหรือปาล์มน้ำมันได้ เนื่องจากขาดทุนทรัพย์ ขาดความรู้ หรือพื้นที่ไม่เหมาะสม คนกลุ่มนี้ยังคงให้ความสำคัญกับอาชีพชาวนา และคนเหล่านี้เองที่เป็นส่วนสำคัญในการผลิตข้าวหล่อเลี้ยงผู้คนและธุรกิจต่อเนื่องเกี่ยวกับข้าวในภาคใต้ ที่ผ่านมารัฐบาลได้มีความพยายามเข้ามาช่วยประคับประคองอาชีพชาวนาโดยการรับจำนำบ้าง ประกันราคาบ้าง หรือการใช้นโยบายสนับสนุนปัจจัยการผลิต โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ชาวนามีรายได้มากขึ้น อย่างไรก็ตามนโยบายในลักษณะนี้สามารถช่วยเหลือชาวนาได้เพียงชั่วคราว ไม่สามารถสร้างความมั่นคงยั่งยืนและสร้างความมั่นใจในอาชีพทำนาให้กับตัวชาวนาและลูกหลานชาวนาที่จะสืบทอดอาชีพนี้ต่อไปอย่างมีศักดิ์ศรี ทำให้ปัญหา “การทิ้งนาหา

¹ คัดสัดส่วนข้าวเปลือก 1 กก. สีเป็นข้าวสารได้ 0.55 กก.

² และข้าวที่ผลิตได้ส่วนใหญ่เป็นข้าวไม่ไวแสงไม่เป็นที่นิยมบริโภคของคนปักษ์ใต้

เมือง” ของกลุ่มชาวนาที่ไม่สามารถปรับไปปลูกยางพาราหรือปาล์มน้ำมันได้ ยังคงเกิดอย่างต่อเนื่อง เห็นได้จากปรากฏการ **“นาร้าง”** ที่มีทั่วไปในภาคใต้

การจะสร้างความมั่นคงยั่งยืนให้กับอาชีพทำนาได้นั้นจำเป็นต้องให้ชาวนาสามารถพึ่งพาตนเองได้ มีรายได้เพียงพอ มีศักดิ์ศรีในอาชีพ โดยเริ่มจากการผลิตสินค้าให้สอดคล้องกับความต้องการของตลาด สร้างมูลค่าเพิ่มให้กับผลผลิต ปรับปรุงประสิทธิภาพการผลิตภายใต้ทรัพยากรที่ตนเองหรือชุมชนมีอยู่ ซึ่งชาวนาสามารถเริ่มได้ด้วยตนเองเรียนรู้กันเองจากเพื่อนชาวนาด้วยกันโดยไม่ต้องรอการช่วยเหลือจากภายนอก ดังนั้นเพื่อให้สามารถสร้างแนวทางการพัฒนาการผลิตและการตลาดข้าวในภาคใต้ เราจำเป็นต้องทราบข้อมูลการผลิต สภาพแวดล้อมการผลิตข้าวที่มีอิทธิพลต่อผลผลิตข้าวในภาคใต้ พันธุ์ข้าวที่ปลูก ราคาข้าว ต้นทุนการผลิต ผลตอบแทน ตลอดจนระบบตลาดข้าวในภูมิภาค

การศึกษาครั้งนี้มุ่งเน้นการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจการค้าข้าว และการผลิตข้าวของภาคใต้ในช่วง 50 ปีที่ผ่านมา ตลอดจนการศึกษาาระบบตลาดข้าวและบทบาทของพ่อค้าคนกลางและกลไกการทำงานของโรงสีข้าวในภาคใต้

1.2 วัตถุประสงค์การศึกษา

5. เพื่อศึกษาพลวัตการผลิตข้าวในภาคใต้ในช่วง 5 ทศวรรษที่ผ่านมา
6. เพื่อศึกษาสถานการณ์การผลิต ระบบการจัดการ ต้นทุนและผลตอบแทนของการผลิตข้าวในภาคใต้จำแนกตามพื้นที่ทำนา คือ พื้นที่นาในเขตชลประทาน พื้นที่นาหลังน้ำท่วม และพื้นที่น่าน้ำฝน
7. เพื่อศึกษาระบบตลาด บทบาทของคนกลางและกลไกการทำงานของโรงสีข้าวในภูมิภาค
8. เพื่อจัดทำข้อเสนอแนะเชิงนโยบายสำหรับการปรับปรุงและพัฒนาระบบการผลิต และการตลาดข้าวในภาคใต้

1.3 วิธีการศึกษา

หัวข้อนี้ได้นำเสนอแนวทางการศึกษาเพื่อตอบวัตถุประสงค์ทั้ง 3 ข้อ โดยนำเสนอแนวทางการศึกษา ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง พื้นที่ศึกษา และการเก็บข้อมูล ตามลำดับ ดังนี้

การศึกษาพลวัตการผลิตข้าวในภาคใต้

การศึกษาในหัวข้อนี้แยกการศึกษาเป็น 2 ส่วนคือ **ส่วนแรก** เป็นการศึกษานโยบายข้าวและผลกระทบที่มีต่อการผลิตข้าวในภาคใต้ **ส่วนที่สอง** เป็นการศึกษาการเปลี่ยนแปลงพื้นที่เพาะปลูก ผลผลิต ผลผลิตต่อไร่ และผลกระทบของราคาข้าวและราคาพืชแข่งขันต่อการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ปลูกข้าวในภาคใต้ โดยใช้ข้อมูลอนุกรมเวลาที่รวบรวมโดยสำนักงานเศรษฐกิจการเกษตรเป็นหลัก **ส่วนที่สาม** เป็นการศึกษาการเปลี่ยนแปลงวิธีการทำนาของชาวนาในภาคใต้ พัฒนาการของการเพาะปลูก การดูแลรักษา การจัดการไร่นาในภาพรวม โดยใช้ข้อมูลทุติยภูมิจากการทบทวนวรรณกรรม และข้อมูลจากสำนักงานเกษตรจังหวัด ศูนย์วิจัยข้าวและศูนย์เมล็ดพันธุ์ข้าวในพื้นที่

การศึกษาสถานการณ์การผลิต ต้นทุนการผลิต และการตลาด

ในหัวข้อนี้ได้เก็บรวบรวมข้อมูลปฐมภูมิจากพื้นที่ตัวอย่าง 7 พื้นที่ ใน 3 จังหวัดที่มีพื้นที่ปลูกข้าวมากที่สุดในภาคใต้ คือ จังหวัดนครศรีธรรมราช พัทลุง และสงขลา โดยการสัมภาษณ์ครัวเรือนชาวนา เกี่ยวกับ ทรัพยากรการผลิตของครัวเรือน รายได้และแหล่งรายได้ การใช้ที่ดินเพื่อการเกษตร แรงงานของครัวเรือน วิธีการทำนา ปริมาณผลผลิตข้าว ต้นทุนการผลิตข้าว การขายผลผลิต ราคาที่ขายได้ ปัญหาและอุปสรรคในการผลิตและการขายข้าว

การศึกษาระบบตลาด บทบาทของคนกลางและกลไกการทำงานโรงสีข้าวในภูมิภาค

ในหัวข้อนี้ได้รวบรวมข้อมูลปฐมภูมิ เกี่ยวกับ วิธีการตลาด เพื่อศึกษาเส้นทางของข้าวเปลือกจากมือชาวนาไปถึงผู้บริโภคได้ผ่านคนกลางทางการตลาดใครบ้าง โดยการรวบรวมข้อมูลจำนวนและบทบาทของคนกลางแต่ละประเภท ปริมาณข้าวที่คนกลางรวบรวมได้ในปี 2554 การจำหน่ายข้าวเปลือกที่รวบรวมได้ และรวบรวมข้อมูลจำนวนโรงสีข้าวในพื้นที่ ปริมาณข้าวเปลือกที่รับซื้อได้ในปี 2554 ราคารับซื้อ หลักเกณฑ์ในการตั้งราคา การแปรรูปข้าว ต้นทุนการแปรรูป การจำหน่ายข้าวสารที่แปรรูปได้ ปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินกิจการของโรงสี และความคิดเห็นต่อโครงการรับจำนำข้าว

1.4 ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

(1) ประชากร

การศึกษานี้ ใช้แบบสอบถามเพื่อรวบรวมข้อมูลเชิงลึกจากกลุ่มประชากร 3 กลุ่ม ได้แก่ (i) กลุ่มครัวเรือนชาวนาในภาคใต้ โดยเลือกมา 3 จังหวัด คือ นครศรีธรรมราช พัทลุง และสงขลา (ii) กลุ่มพ่อค้าคนกลางที่ทำหน้าที่รับซื้อข้าวเปลือกจากชาวนาทั้งหมดในพื้นที่ศึกษา และ (iii) กลุ่มโรงสีข้าว ซึ่งจะรวมทั้งโรงสีข้าวขนาดกลางและโรงสีข้าวขนาดใหญ่ ที่ซื้อข้าวมาสีเพื่อจำหน่ายเชิงพาณิชย์ ซึ่งขึ้นทะเบียนไว้กับกรมส่งเสริมอุตสาหกรรม จะไม่รวมโรงสีขนาดเล็กที่รับจ้างสีข้าวในหมู่บ้านเพื่อบริโภคในครัวเรือน

(2) กลุ่มตัวอย่าง

การศึกษานี้ครอบคลุมประชากร ทั้งกลุ่มชาวนา พ่อค้าคนกลาง และโรงสีข้าว การสุ่มตัวอย่างประชากรจึงได้จำแนกวิธีการสุ่มตัวอย่างตามกลุ่มประชากรดังนี้

1) กลุ่มตัวอย่างชาวนา จะใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างเป็นขั้นตอน ดังนี้ ในขั้นตอนแรกจะสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจงคือเลือกจังหวัดในภาคใต้ที่มีพื้นที่ปลูกข้าวมาก 3 อันดับคือ นครศรีธรรมราช สงขลา และพัทลุงเป็นพื้นที่ศึกษา โดยจัดเก็บข้อมูลครัวเรือนชาวนารวม 348 ครัวเรือน **ขั้นตอนที่ 2** จะแบ่งพื้นที่ปลูกข้าวออกเป็น กลุ่มคือ พื้นที่นาในเขตชลประทาน พื้นที่นาหลังน้ำท่วม นาไร่เค็มรุก ล้ำ และพื้นที่น่าน้ำฝน (ซึ่งในแต่ละจังหวัดอาจมีไม่ครบทั้ง 4 สภาพแวดล้อม) **ขั้นตอนที่ 3** การสุ่มตัวอย่างระดับตำบลโดยขอคำแนะนำจากเจ้าหน้าที่เกษตรอำเภอ หรือเจ้าหน้าที่ศูนย์วิจัยข้าวเพื่อเลือกพื้นที่เก็บข้อมูลตามสภาพแวดล้อมการผลิต และสุ่มหมู่บ้านโดยใช้วิธีจับฉลาก **ขั้นตอนที่ 4** สุ่ม

ตัวอย่างชานาในหมู่บ้านด้วยวิธีการสุ่มตัวอย่างแบบบังเอิญโดยการเดินเข้าสัมภาษณ์ถึงบ้านเรือน โดยตรง

2) **กลุ่มตัวอย่างพ่อค้าคนกลาง** การกำหนดตัวพ่อค้าคนกลางที่สัมภาษณ์ คัดเลือกจากรายชื่อพ่อค้าที่ชานาในพื้นที่ศึกษาระบุว่าชายชาวเปลือกให้ เฉลี่ยแล้วจะมีอยู่ตำบลละ 2-3 ราย สัมภาษณ์ทุกราย

3) **กลุ่มตัวอย่างโรงสี** การสุ่มตัวอย่างโรงสีข้าวจะดำเนินการ 2 ขั้นตอน คือ **ขั้นตอนแรก** เลือกโรงสีจากข้อมูลการสัมภาษณ์แหล่งขายข้าวเปลือกชานา และพ่อค้าคนกลาง โดยสัมภาษณ์โรงสีที่ชานาหรือพ่อค้าคนกลางชายชาวให้ทุกโรง (เฉลี่ย 2 โรงสีต่อ 1 หมู่บ้าน) **ขั้นตอนที่สอง** เลือกจากตัวแทนของโรงสีข้าวขนาดกลางและขนาดใหญ่ในจังหวัดกลุ่มละ 2 โรง

(3) พื้นที่เก็บรวบรวมข้อมูล

การกำหนดพื้นที่เก็บข้อมูลได้จำแนกพื้นที่ศึกษาตามนิเวศการทำนา คือ นาชลประทาน นา
น้ำฝน นาหลังน้ำท่วม และนาข้าวเค็มรุกกล้า โดยกระจายครอบคลุมทั้ง 3 จังหวัด ดังนี้

1) พื้นที่จังหวัดพัทลุงเก็บข้อมูลจำนวน 113 ตัวอย่างจาก 2 ตำบลๆ ละ 2 หมู่บ้าน
จำแนกเป็นหมู่บ้าน

นาชลประทาน 2 หมู่บ้านคือ หมู่ 7 และหมู่ 4 ตำบลบ้านพร้าว อำเภอป่าพะยอม
ซึ่งใช้ระบบชลประทานจากโครงการพัฒนาลุ่มน้ำปากพนังตอนบน จำนวน 55 ครัวเรือน

นาหลังน้ำท่วม 2 หมู่บ้านคือ หมู่ที่ 9 และ 10 ตำบลพญาขัน อำเภอเมือง จังหวัด
พัทลุง ซึ่งเป็นที่ลุ่มประสบปัญหาน้ำท่วมทุกปี จำนวน 58 ครัวเรือน

2) พื้นที่จังหวัดสงขลา เก็บข้อมูลใน 2 อำเภอ ทั้งฝั่งตะวันตกและตะวันออกของ
ทะเลสาบสงขลา ประกอบด้วย

นาชลประทาน ใช้พื้นที่อำเภอควนเนียงเป็นตัวแทนพื้นที่ทำนาฝั่งตะวันตกของ
ทะเลสาบสงขลา (เขตชลประทาน) โดยเก็บข้อมูลในพื้นที่หมู่ 4 (บ้านนาสิง) และหมู่ 7 (บ้านเกาะ)
ตำบลควนไส จำนวน 63 ครัวเรือน

นาข้าวฝนและนาข้าวเค็มรุกกล้า เก็บข้อมูลพื้นที่อำเภอสทิงพระ ซึ่งอยู่ทางด้านฝั่ง
ตะวันออกของทะเลสาบสงขลา ประกอบด้วย

นาข้าวฝน ได้แก่หมู่ที่ 3 4 5 และ 6 ตำบลชุมพล อำเภอสทิงพระจำนวน 35
ครัวเรือน

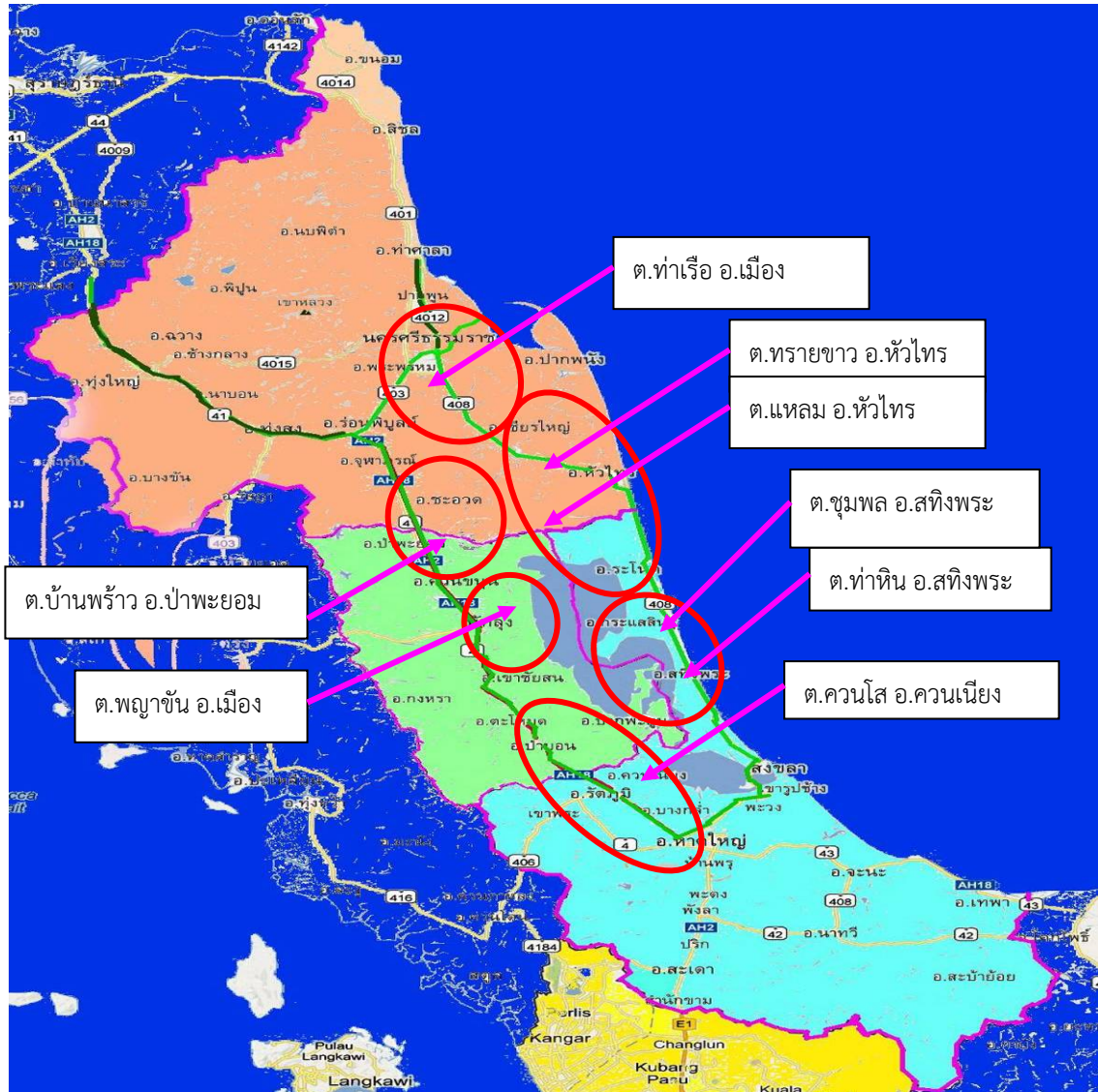
นาข้าวเค็มรุกกล้า ได้แก่บ้านท่าหิน ตำบลท่าหิน อำเภอสทิงพระ จำนวน 35
ครัวเรือน

สำหรับอำเภอรโนดซึ่งมีพื้นที่ปลูกข้าวมากที่สุดในจังหวัดสงขลา ใช้ตัวอย่างกลุ่มเดียวกับ
อำเภอหัวไทรจังหวัดนครศรีธรรมราช เนื่องจากเป็นพื้นที่ติดต่อกันและใช้ประโยชน์จากระบบชลประทาน
ลุ่มน้ำปากพนังเหมือนกัน

3) พื้นที่จังหวัดนครศรีธรรมราช เก็บรวบรวมข้อมูลในพื้นที่ชลประทาน 2 พื้นที่ คือ
พื้นที่โครงการชลประทานลุ่มน้ำปากพนังตอนล่าง และพื้นที่ชลประทานลุ่มน้ำปากพนังตอนกลาง
ดังนี้

นาชลประทานลุ่มน้ำปากพองตอนล่าง แก่หมู่ที่ 2 (บ้านแหลม) ตำบลแหลม และ หมู่ 4 ตำบลทรายขาว อำเภอหัวไทร เป็นตัวแทนจำนวน 46 ครัวเรือน

นาชลประทานลุ่มน้ำปากพองตอนกลาง ได้แก่พื้นที่หมู่ที่ 7 (บ้านท่าเรือ) ตำบลท่าเรือ อำเภอเมือง ซึ่งเป็นกลุ่มที่อยู่ในพื้นที่ชลประทานแต่ในการผลิตยังพึ่งพิงน้ำฝนเป็นหลัก เพราะไม่มีแหล่งเก็บน้ำสำหรับใช้หน้าแล้ง จำนวน 54 ครัวเรือน

ที่มา : กรมทางหลวง (2555)

ภาพที่ 1.1 พื้นที่เก็บข้อมูลใน 3 จังหวัด³

³ ในกรอบเส้นสีเขียวอ่อนในรูป ด้านขวาของถนนสาย 41 เป็นพื้นที่ลุ่มเป็นแหล่งปลูกข้าวที่สำคัญของภาคใต้ (ซึ่งเป็นพื้นที่ศึกษาในครั้ง นี้) ครอบคลุมพื้นที่ติดต่อ 3 จังหวัดคือ นครศรีธรรมราช พัทลุง และสงขลา ส่วนด้านซ้ายมือของถนนสาย 41 เป็นที่ราบเชิงเขา และที่ เขา เป็นแหล่งปลูกยางพารา ปาล์มน้ำมัน และไม้ผล มีการปลูกข้าวกันน้อย และทั้งหมดปลูกเพื่อการบริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก

บทที่ 2

บทบาทของเศรษฐกิจข้าวภาคใต้

ข้าวเป็นสินค้าที่สำคัญของผู้คนรอบๆ กลุ่มทะเลสาบสงขลา และการค้าข้าวในแถบนี้มีความเจริญรุ่งเรืองมากในอดีต แต่ซบเซาลงอย่างต่อเนื่องหลังสงครามโลกครั้งที่สอง สาเหตุสำคัญมาจากกฎหมายควบคุมการส่งออกข้าว (ปี 2489) เพื่อป้องกันการขาดแคลนข้าวในประเทศในขณะนั้น แต่กฎหมายนี้ก็กลับถูกใช้บังคับถึง 30 ปี ส่งผลให้ธุรกิจโรงสีและการค้าข้าวในแถบนี้ซบเซาลงจนยากจะฟื้นคืน (ขวลิต, 2540) ประกอบกับหลังปี 2529 กุ้งกุลาดำเป็นที่ต้องการของตลาด มีราคาสูง จึงใจให้ชาวนาในพื้นที่ใกล้เคียงหันมาปรับที่นาเป็นบ่อกุ้งจำนวนมาก ส่งผลกระทบต่อพื้นที่ทำนาในภาคใต้อย่างมาก และแม้ตั้งแต่ปี 2539 ธุรกิจการเลี้ยงกุ้งเริ่ม ซบเซา แต่การรุกรานที่นาเพื่อผลิตพืชทดแทนในภาคใต้อย่างคงดำเนินต่อไป จากการขยายตัวของราคาปาล์ม น้ำมัน และราคาอาหารจนถึงปัจจุบัน ส่งผลให้พื้นที่ปลูกข้าวนาปีลดลงจาก 3.1 ล้านไร่ในปี 2504 เหลือเพียง 1.01 ล้านไร่ในปี 2555

การที่ข้าวในภาคใต้ถูกลดบทบาทในทางเศรษฐกิจ ทำให้ความสนใจศึกษาเรื่องข้าวในภาคใต้ไม่เป็นที่นิยมของนักวิชาการมากนัก โดยเฉพาะประเด็นการศึกษาทางเศรษฐกิจข้าวในภาคใต้นั้นมีน้อยมาก การศึกษาเกี่ยวกับเศรษฐกิจข้าวส่วนใหญ่จะศึกษาในภาพรวม หรือไม่ก็ศึกษาเฉพาะพื้นที่ปลูกข้าวในแถบภาคกลาง ภาคเหนือตอนล่าง และข้าวหอมมะลิในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เช่น ผลการศึกษาเกี่ยวกับพลวัตการผลิตและการตลาดข้าวของ สมพร (2552,2553) และ TDRI (1994) การศึกษาเกี่ยวกับอุปสงค์และอุปทานและประสิทธิภาพการผลิตข้าว พบในงานของ Songsrirote (2007), Kongrithi (2009) และ Butso (2010),

การศึกษาช่องทางการกระจายข้าว เป็นแนวทางสำคัญในการวิเคราะห์ประสิทธิภาพการทำงาน และบทบาทของพ่อค้าคนกลางระดับต่างๆ ในตลาด และเป็นการสำรวจโครงสร้างตลาดเบื้องต้น โดยปกติผู้มีบทบาทสำคัญในการกระจายข้าวเปลือกในประเทศไทย ประกอบด้วย ชาวนา ตัวแทนพ่อค้าในท้องถิ่น พ่อค้ารวบรวมในตลาดระดับต่างๆ สถาบันเกษตรกร ทำข้าว/ตลาดกลาง และโรงสี (สมพร 2554)

ผลการสำรวจการศึกษาช่องทางการกระจายข้าวเปลือกในประเทศไทยจากอดีตถึงปัจจุบันพบว่า รายงานการศึกษาในยุคแรกได้แก่งานของ Zimmerman, 1931 (พศ. 2474) ซึ่งได้นำเสนอความสัมพันธ์ระหว่างเกษตรกรกับพ่อค้าซื้อข้าวไว้ว่า ชาวนาส่วนใหญ่ในประเทศไทยมีฐานะยากจน มีภาระหนี้สินกับพ่อค้าคนกลางผู้รับซื้อข้าว ทำให้ชาวนาไม่เป็นอิสระในการขายข้าว ไม่มีอำนาจต่อรองราคา สภาพความสัมพันธ์ในลักษณะนี้ยังคงดำเนินมาอีกหลายปี โดยรายงานการศึกษาของ อุทิศ (2501) ยังสรุปรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างชาวนากับพ่อค้าคนกลาง เช่นเดียวกับรายงานของ Zimmerman นั่นคือ พ่อค้าคนกลางและโรงสียังเป็นผู้ควบคุมตลาด และเกษตรกรมีอำนาจต่อรองต่ำ ถือเป็นยุคแรกของการศึกษาตลาดข้าว

ยุคที่สองของการเปลี่ยนแปลงช่องทางการกระจายข้าวเปลือกในประเทศไทย เกิดขึ้นเมื่อชาวนาเริ่มยอมรับข้าวพันธุ์ใหม่ไผ่แสง (ตั้งแต่ปี 2512 เป็นต้นมา) ซึ่งทำให้ผลผลิตข้าวของประเทศขยายตัวอย่างมาก การขยายตัวของผลผลิตจึงทำให้เกิดพัฒนาการด้านการตลาด นำไปสู่การเกิดขึ้นของตลาดกลาง/ทำข้าวในแหล่งปลูกข้าวที่สำคัญ การเกิดขึ้นของตลาดกลางทำให้ชาวนาและผู้รวบรวม

รายย่อยมีช่องทางการจำหน่ายมากขึ้น ทรานซิวสารการตลาดมากขึ้น อำนาจการต่อรองเพิ่มขึ้น (มาฆะสิริ 2553 , สมพร 2553) การเข้ามาทำหน้าที่ “ตัวกลาง” ระหว่างพ่อค้าและเกษตรกรของ ตลาดกลาง เป็นสัญญาณที่แสดงให้เห็นว่า กลไกการทำงานของตลาดมีโอกาสทำงานมากขึ้น ซึ่งจะนำไปสู่ความมีประสิทธิภาพของตลาดและการผลิตในที่สุด

ยุคที่สามของการเปลี่ยนแปลง หลังการเกิดขึ้นของตลาดกลางข้าวได้ดำเนินไปประยะหนึ่ง ตลาดกลางได้รับความนิยมจากผู้ผลิตและผู้ค้าข้าวมากขึ้น จนกระทั่งในปี 2547 รัฐบาลเริ่มนำ โครงการรับจำนำข้าวมาใช้อีกครั้ง โดยกำหนดราคารับจำนำสูงกว่าราคาข้าวในตลาด ทำให้ข้าวเปลือก ผ่านเข้าสู่ตลาดกลางลดลง บทบาทตลาดกลางเริ่มลดลงและซบเซาอย่างมากในปัจจุบัน ในขณะที่เดียวกันรูปแบบของโครงการรับจำนำข้าวได้เอื้อประโยชน์ให้โรงสีมีบทบาทในตลาดมากขึ้น ส่งผลกระทบด้านลบต่อกลไกการทำงานของตลาดอย่างมาก (สมพร 2549) ผลกระทบต่อ ประสิทธิภาพการทำงานของกลไกตลาดจากโครงการรับจำนำข้าวได้สร้างความกังวลให้กับนักวิชาการ ที่เชื่อมั่นในการทำงานของกลไกตลาดอย่างมากว่าจะส่งผลให้ความสามารถในการแข่งขันของ เกษตรกรและผู้ค้าในตลาดโลกลดลง

อย่างไรก็ตามรายงานสภาพการตลาด ช่องทางการจัดจำหน่ายและบทบาทของคณกลางและ โรงสีที่นำเสนอทั้งหมด เป็นการนำเสนอในสถานการณ์ในภาคกลาง ภาคเหนือ ภาคตะวันออก เฉียงเหนือ และภาพรวมทั้งประเทศ ในขณะที่ภาคใต้มีสัดส่วนผลผลิตข้าวเพียงร้อยละ 3.02 ในปี 2550 (สมพร 2553) อีกทั้งยังไม่ปรากฏตลาดกลางค้าข้าวในภาคใต้ ดังนั้นรายงานวิจัยเกี่ยวกับ ภาพรวมทั้งหมด จึงอาจไม่สามารถสะท้อนสภาพตลาดที่เป็นจริงในภาคใต้ได้ซึ่งอาจนำไปสู่การกำหนด นโยบายผิดพลาดได้

2.1 การศึกษาระบบเศรษฐกิจการผลิตและการตลาดข้าวภาคใต้

ผลงานวิจัยทางด้านเศรษฐกิจข้าวในภาคใต้มีค่อนข้างจำกัดในทุกมิติทั้งด้าน ประสิทธิภาพ การใช้ปัจจัยการผลิต ระบบโซ่อุปทาน การกระจายผลผลิต การแปรรูป และการตลาด โดย นักวิชาการด้านเศรษฐศาสตร์และบริหารธุรกิจ มักมองว่า เศรษฐกิจการผลิตข้าวในภาคใต้เป็น เศรษฐกิจขนาดเล็ก เป็นอาชีพเสริมมากกว่าอาชีพหลัก ดังนั้นงานวิจัยทางด้านสินค้าเกษตรส่วนใหญ่จึง ไปกระจุกตัวอยู่ที่ ยางพารา ปาล์มน้ำมัน ทั้งๆ ที่ในความเป็นจริงแล้วอาชีพทำนาของเกษตรกรใน ภาคใต้เป็นอาชีพหลักของคนกลุ่มนี้ พวกเขาพึ่งพารายได้จากข้าวเพื่อกินเพื่อใช้ในครัวเรือนทั้งปี พวกเขามีโอกาสที่จะปรับเปลี่ยนที่นาไปปลูกพืชอื่น ๆ ได้น้อย เนื่องจากข้อจำกัดทั้งด้านพื้นที่ ด้านเงิน ลงทุน และความมั่นคงทางอาหารของครอบครัว ดังนั้นนักวิจัยจึงยังจำเป็นต้องทำหน้าที่เป็น กระบอกเสียงให้คนส่วนน้อยกลุ่มนี้ด้วย จากการทบทวนวรรณกรรมด้านการวิจัยเศรษฐกิจข้าวใน ภาคใต้ในช่วง 10 ปี ที่ผ่านมา พบว่า งานวิจัยชิ้นสำคัญที่พยายามฉายภาพระบบเศรษฐกิจการผลิต ข้าวทั้งระบบ คือ งานวิจัยในชุดโครงการ “ยุทธศาสตร์ข้าวภาคใต้ : ยุทธศาสตร์ข้าวลุ่มน้ำปากพนัง” ที่มี ณรงค์ (2549) เป็นบรรณาธิการ

ด้านการผลิต สมใจ (2549) ได้นำเสนอภาพการผลิตข้าวของชาวนาในลุ่มน้ำปากพนัง จังหวัด นครศรีธรรมราช ซึ่งนักวิจัยได้นำเสนอสภาพทั่วไปของการผลิตข้าวเล็กน้อยคือ ชาวนาในพื้นที่ส่วน

ใหญ่จะทำนาปีละ 2 ครั้ง ได้ผลผลิตข้าวเฉลี่ย 437.2 กิโลกรัมต่อไร่ และในช่วงเวลาที่ศึกษาชาวนาชายข้าวได้เฉลี่ย 5.78 บาทต่อกิโลกรัม (ปี 2549) ด้านการศึกษาประสิทธิภาพการใช้ปัจจัยการผลิตนั้น นักวิจัยได้นำเสนอ ตัวแปรที่ศึกษาเพียง 2 ตัวแปร คือ ปริมาณการใช้ปุ๋ย และปริมาณการใช้เมล็ดพันธุ์⁴ จากรายงานการศึกษาพบว่าปริมาณการใช้เมล็ดพันธุ์ต่อไร่สูงถึง 40.93 กิโลกรัมต่อไร่ โดยพันธุ์ข้าวที่ใช้ได้แก่ ข้าวพันธุ์ชัยนาท ในขณะที่ปริมาณการใช้ปุ๋ยเท่ากับ 50.28 กิโลกรัมต่อไร่ โดยเกษตรกรจะแยกใส่ 2 ครั้ง คือ ครั้งแรกจะใส่ปุ๋ยสูตร 16-20-0 และครั้งที่ 2 จะใส่ปุ๋ยยูเรีย (46-0-0) และผลจากการวิเคราะห์ ประสิทธิภาพทางด้านเศรษฐศาสตร์ นักวิจัยสรุปว่าการใช้ปัจจัยการผลิตทั้งปริมาณการใช้เมล็ดพันธุ์และการใช้ปุ๋ยเคมียังต่ำกว่าปริมาณการใช้ที่จะทำได้กำไรสูงสุด

ผลการศึกษาที่ สมใจ (2549) นำเสนอไว้ข้างต้น ยังมีข้อสงสัยต่อข้อสรุปอยู่ คือ ปริมาณการใช้เมล็ดพันธุ์ที่เกษตรกรใช้มากถึง 40.93 กิโลกรัมต่อไร่ ซึ่งสูงกว่าปริมาณการใช้ปกติถึงเกือบเท่าตัวแล้ว ข้อสรุปของนักวิจัยยังบอกว่าการใช้เมล็ดพันธุ์ยังต่ำกว่าปริมาณการใช้ที่ทำให้ได้กำไรสูงสุด ซึ่งในทางเทคนิคนั้นเป็นไปได้ที่จะเพิ่มปริมาณการใช้อีก ในทางตรงกันข้าม ชาวนาจำเป็นต้องลดปริมาณการใช้ลงอีกอย่างน้อย 15 กิโลกรัมต่อไร่ สำหรับปริมาณการใช้ปุ๋ยที่ 50.28 กิโลกรัมต่อไร่ นั้นเกษตรกรไม่จำเป็นต้องเพิ่มปริมาณอีก เพราะอยู่ในช่วงปริมาณที่แนะนำแล้ว แต่ผลที่ได้มาจากสภาพแวดล้อมอื่นที่ทำให้ประสิทธิภาพการทำงานของปุ๋ยเคมีลดลงเล็กน้อย

ประเด็นต้นทุนการผลิต นักวิจัยได้รายงานต้นทุนการทำนารวมเฉลี่ยเท่ากับ 2,664.57 บาทต่อไร่ แบ่งเป็นต้นทุนเงินสดเท่ากับ 1,567.85 บาทต่อไร่ ในส่วนของต้นทุนเงินสดนี้เป็นต้นทุนค่าแรงมากถึงร้อยละ 50.01 (นักวิจัยไม่ได้จำแนกต้นทุนค่าแรงระหว่างค่าแรงงานจ้างกับค่าแรงเครื่องจักร) และเป็นต้นทุนค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับปัจจัยการผลิตอีกร้อยละ 38.27 และเมื่อพิจารณาในภาพรวมชาวนาในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังต้องขาดทุน เฉลี่ย 163.79 บาทต่อไร่ แต่เนื่องจากนักวิจัยไม่ได้จำแนกรายละเอียดของต้นทุนการผลิต ทำให้ไม่สามารถวิเคราะห์ได้ว่าต้นทุนการผลิตไปตกอยู่กับค่าใช้จ่ายส่วนไหนมากที่สุด ทำให้รายงานการวิจัยไม่สามารถเสนอแนะแนวทางการบริหารจัดการต้นทุนการผลิต

ผลการศึกษาของ สมใจ (2549) ที่ได้แสดงให้เห็นเบื้องต้นว่า การทำนานั้นต้องเผชิญกับปัญหาขาดทุนซ้ำซาก ทำให้เกิดปัญหาการละทิ้งอาชีพชาวนาของคนรุ่นใหม่ และเพื่อยืนยันต่อสมมติฐานนี้ ไพโรจน์ (2549) ได้ศึกษา “แผนการใช้ที่ดินนาข้าวและทัศนคติของคนรุ่นใหม่ในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังต่ออาชีพทำนา” ซึ่งทำการศึกษาในช่วงเวลาและพื้นที่ศึกษาเดียวกับงานของ สมใจ (2549) ผลการศึกษาได้สะท้อนให้เห็นว่า คนรุ่นใหม่ในลุ่มน้ำปากพนังสนใจจะประกอบอาชีพทำนาลดลง โดยในรายงานวิจัยระบุว่า หากพ่อแม่ต้องการให้ลูกทำนาต่อ จะมีเยาวชนเพียงร้อยละ 35 ที่ยินดีจะทำตาม แต่หากพ่อแม่ให้อิสระกับการใช้ที่ดิน จะมีเยาวชนเพียงร้อยละ 3.5 ที่จะยังคงใช้ที่ดินเพื่อประกอบอาชีพทำนาเป็นอาชีพหลักต่อไป เยาวชนร้อยละ 36.5 จะปรับเปลี่ยนพื้นที่ไปปลูกปาล์ม

⁴ จะเห็นได้ว่ากำหนดตัวแปรของนักวิจัยให้ความสำคัญกับด้านทุน (K) เพียงด้านเดียว ไม่ได้กำหนดตัวแปรด้านแรงงาน (L) ไว้ในแบบจำลอง

น้ำมัน ร้อยละ 21 จะยังรักษาไว้เป็นที่นา แต่จะทำเป็นอาชีพเสริมเท่านั้นไม่คิดทำนาเป็นอาชีพหลัก ส่วนอีกร้อยละ 35 จะปล่อยให้ผู้อื่นเช่า

การเลือกทำนาเป็นอาชีพรองอาจสืบเนื่องมาจาก ระดับการศึกษาที่สูงขึ้นกว่ารุ่นพ่อรุ่นแม่ ของลูกหลานชาวนา ทำให้เขาเหล่านั้นมีทางเลือกในการประกอบอาชีพมากขึ้น ลูกหลานชาวนาและ พ่อแม่มุ่งหวังว่าจะได้มีโอกาสประกอบอาชีพอื่นที่ลำบากน้อยกว่า และมีความมั่นคงด้านรายได้ มากกว่าการทำนา เช่น ข้าราชการ พนักงานบริษัท อย่างไรก็ตามจากรายงานข้างต้นของ ไพโรจน์ (2549) ที่กล่าวมาแล้ว ยังเป็นสัญญาณที่ไม่เลวร้ายสำหรับความมั่นคงทางอาหารของภูมิภาค เพราะ แม้จะมีลูกหลานชาวนาที่คิดทำนาเป็นอาชีพหลักน้อย แต่ยังยินดีที่จะรักษาที่นาไว้ทำเป็นอาชีพรอง ให้คนอื่นเช่าที่ทำนา หรือแม้จะเปลี่ยนไปปลูกปาล์มก็ยังเป็นการผลิตอาหาร นอกจากนี้จาก ผลการวิจัยยังมีข้อมูลที่น่าจะนำไปสู่ข้อสรุปเกี่ยวกับการสืบทอดอาชีพทำนาที่สำคัญอีกข้อคือ ทศนคติ ของพ่อแม่ เพราะข้อมูลได้ชี้ให้เห็นชัดเจนว่าหากพ่อแม่ต้องการให้ทำนาต่อจะมีลูกหลานยินดีทำถึง ร้อยละ 35 แต่หากพ่อแม่ไม่ต้องการจะมีคนทำเพียงร้อยละ 3.5 ซึ่งมีความแตกต่างกันมาก นักวิจัยยัง นำเสนอถึงแนวทางที่จะจูงใจให้ลูกหลานชาวนายังคงสืบทอดอาชีพการทำนาคือ การเพิ่มขึ้นของราคา ข้าวให้จูงใจลูกหลานชาวนามากขึ้น

แนวทางหนึ่งในการเพิ่มราคาข้าวเปลือกให้อยู่ในระดับที่สร้างความพึงพอใจให้เกษตรกร ได้มากขึ้น ซึ่งอาจช่วยชะลอการละทิ้งที่นาไปประกอบอาชีพอื่นของลูกหลานชาวนา คือ การปรับปรุง ประสิทธิภาพห่วงโซ่อุปทาน ในระบบเศรษฐกิจข้าวในภูมิภาค ในภาคใต้ยังไม่มีรายงานเกี่ยวกับการ ศึกษาห่วงโซ่อุปทานระบบเศรษฐกิจข้าว แต่มีรายงานการศึกษาเกี่ยวกับ “ ช่องทางการกระจาย ข้าวในกลุ่มน้ำปากพอง ” ของ นีรนารท และจินตนิย์ (2549) ได้รายงานเส้นทางการกระจายข้าวเปลือก ที่ผลิตในกลุ่มน้ำปากพอง จังหวัดนครศรีธรรมราช โดยผ่านผู้ทำหน้าที่การตลาด คือ ชาวนา พ่อค้าคน กลาง โรงสี และพ่อค้าข้าวสาร รายงานวิจัยได้ชี้ให้เห็นว่าชาวนาส่วนใหญ่กว่าร้อยละ 70 จะเก็บไว้ บริโภคเฉลี่ยครัวเรือนละ 1.2 ตัน ส่วนใหญ่เป็นข้าวพันธุ์พื้นเมือง ได้แก่ข้าวเข้มทอง ข้าวสังข์หยด ข้าว ไข่มดริน ข้าวเล็บนก มีชาวนาเพียงร้อยละ 28.57 ที่ต้องซื้อข้าวกินเพราะข้าวที่ปลูกทั้งหมดเป็นข้าว คุณภาพต่ำมีคุณสมบัติการหุงต้มไม่ดี จึงไม่นิยมเก็บไว้บริโภค ข้าวที่ปลูกได้แก่ ข้าวสุพรรณบุรี ข้าว ชัยนาท

ผลผลิตข้าวเปลือกที่เหลือจากการบริโภคและทำเมล็ดพันธุ์จะขายให้กับโรงสีในชุมชนร้อยละ 6 และโรงสีนอกชุมชนร้อยละ 94 โดยจะขายให้โรงสีผ่านพ่อค้าคนกลาง ผลผลิตข้าวสารที่โรงสีแปรรูป ได้ร้อยละ 10 ขายให้กับโรงงานทำแป้งขนมจีน และแป้งขนมลา ส่วนอีกร้อยละ 90 จะขายให้กับ โรงงานปรับปรุงคุณภาพข้าว⁵ และร้านค้าขายส่งและร้านขายปลีก

งานวิจัยอีกชิ้นที่น่าสนใจ คือ “ ตลาดข้าวบริเวณลุ่มน้ำปากพอง สำหรับตลาดในประเทศและ ตลาดส่งออกมาเลเซีย ” ของ ภัทรวรรณ (2549) จากการศึกษาที่วิจัยได้รวบรวมปัญหาการตลาดข้าว ของพื้นที่ลุ่มน้ำปากพองโดยการวิเคราะห์เอกสาร พบปัญหาคือ

⁵ การปรับปรุงคุณภาพข้าวคือการนำข้าวสารคุณภาพต่ำ เช่นข้าวชัยนาท มาผสมกับข้าวคุณภาพดี เช่น ข้าวหอมมะลิหัก เพื่อปรับปรุง คุณภาพการหุงต้มให้นำรับประทานมากขึ้น ซึ่งผู้ทำหน้าที่ปรับปรุงคุณภาพข้าวส่วนใหญ่จะเป็นพ่อค้าขายส่งข้าวรายใหญ่ของจังหวัด

1) ปัญหาช่องทางการจำหน่ายข้าวสาร ของโรงสีในพื้นที่ โดยเฉพาะการส่งไปจำหน่ายต่างประเทศ ยังติดปัญหาข้อจำกัดของกฎระเบียบการส่งออก ซึ่งแม้ในช่วงเวลาที่ผ่านมามีผู้ค้าข้าวจาก มาเลเซีย สิงคโปร์ และอินโดนีเซีย ติดต่อขอซื้อข้าว แต่ไม่สามารถจัดส่งให้ได้ ด้วยติดขัดเรื่องกฎระเบียบการค้าข้าว ที่ไม่เปิดโอกาสให้เอกชนค้าขายได้อย่างเสรี

2) ด้านราคาข้าวเปลือกไม่มีเสถียรภาพ และมีราคาต่ำ แม้ในช่วงเวลาดังกล่าวจะมีโครงการรับจำนำเกิดขึ้นแล้ว แต่ทั้งโรงสีและเกษตรกรในพื้นที่เข้าร่วมโครงการน้อย

3) ปัญหาขาดศักยภาพในการจัดการด้านการตลาด โดยเฉพาะในส่วนของชาวนาแม้จะมีการรวมกลุ่ม แต่มีกรรมกรเพื่อบริหารจัดการด้านการผลิต ส่วนด้านการตลาดนั้นยังไม่มีระบบที่ดี ไม่มีฉางข้าว โรงสี ไม่มีเครื่องอบ ทำให้ไม่สามารถบริหารจัดการผลผลิตข้าวของกลุ่มได้

4) ปัญหาจากการแข่งขันในตลาดข้าวโลก ที่มีการแข่งขันกันอย่างรุนแรงระหว่างกลุ่มประเทศผู้ส่งออกด้วยกัน เช่น เวียดนาม อินเดีย จีน สหรัฐอเมริกา และประสิทธิภาพการผลิตข้าวของไทยยังต่ำกว่าประเทศคู่แข่งอีกด้วย

ข้อมูลการผลิตและการตลาดข้าวในภาคใต้ เป็นการนำเสนอสถานการณ์การผลิตและการตลาดในช่วงเวลาที่ทำการศึกษา แม้ทำให้เข้าใจสภาพการผลิตและการตลาดในช่วงเวลานั้นได้ แต่ยังมีข้อจำกัดในการนำเสนอนโยบายเพื่อการปรับปรุง หรือพัฒนาระบบเศรษฐกิจข้าวภาคใต้ให้สอดคล้องกับบริบทการเปลี่ยนแปลงที่ดำเนินสืบเนื่องมาช่วงเวลาหนึ่ง

2.2 นโยบายข้าวและผลกระทบต่อเศรษฐกิจข้าวของภาคใต้

การทบทวนวรรณกรรมในส่วนของนโยบายข้าวที่มีผลกระทบต่อเศรษฐกิจข้าวในภาคใต้นั้น จะเริ่มตั้งแต่ช่วงเริ่มต้นของสงครามโลกครั้งที่ 2 คือในปี 1981 เป็นต้นมา เนื่องจากช่วงเวลาดังกล่าวรัฐบาลไทยได้ออกกฎหมายเกี่ยวกับการค้าข้าวที่สำคัญหลายฉบับเพื่อควบคุมปริมาณข้าวในประเทศ ไม่ให้เกิดภาวะขาดแคลนอาหาร และยังคงส่งผลกระทบต่อเนื่องถึงเศรษฐกิจข้าวไทยในปัจจุบัน

1) ช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ถึง 2504

ในปี 2481 ที่ปรึกษาทางเศรษฐกิจของรัฐบาลไทยในขณะนั้นซึ่งเป็นนายกรมคณคนจีนแห่งประเทศไทยได้เสนอให้รัฐบาลควบคุมการส่งออกข้าวไทยอย่างเข้มงวด เพื่อป้องกันภาวะขาดแคลนข้าวในประเทศ⁶ โดยตั้งบริษัทข้าวไทยกระจายไปทุกภูมิภาคเพื่อควบคุมดูแลการค้าข้าวในแต่ละภูมิภาค โดยยังคงให้เจ้าของโรงสีดำเนินกิจการเอง แต่ต้องรายงานบัญชีการค้าเงินงานให้พนักงานบริษัทข้าวไทยทราบ และขายข้าวให้กับบริษัทข้าวไทยเท่านั้น

ในปี 2482 เกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 การผลิตอาหารของประเทศต่างๆ ที่เป็นสนารบต้องซังก เกิดภาวะขาดแคลนอาหาร แม้การผลิตข้าวในประเทศไทยจะไม่ได้รับผลกระทบจากสงครามมากนัก แต่รัฐบาลไทยยังต้องออกมาตราการควบคุมการค้าข้าวหลายฉบับเพื่อควบคุมปริมาณข้าวใน

⁶ นัยหนึ่งคือ ความพยายามของคนจีนในประเทศไทยที่ขัดขวางไม่ให้พ่อค้าข้าวในเมืองไทย ส่งข้าวไปขายให้กับประเทศญี่ปุ่น เพราะตั้งแต่ปี 2480 ญี่ปุ่นได้เริ่มทำสงครามกับจีน และลูกกลามเป็นสงครามโลกครั้งที่สองในปี 2482

ประเทศไม่ให้มีการส่งออกมากเกินไปจนเกิดภาวะขาดแคลนได้ พระราชบัญญัติฉบับแรกที่เกี่ยวข้องกับการควบคุมการค้าข้าวที่ประกาศใช้ในช่วงนี้คือ **พระราชบัญญัติการส่งออกปอกและการนำเข้าในราชอาณาจักร ซึ่งสินค้าบางอย่าง พุทธศักราช 2482** (ratchakittha.soc.go.th, 2554)

อาศัยอำนาจตามความในกฎหมายฉบับนี้ ต่อมาได้มีการตราพระราชกฤษฎีกาปี 2484 เพื่อควบคุมการส่งออกข้าวและปลายข้าวทุกชนิดออกนอกราชอาณาจักร เว้นแต่จะได้รับอนุญาตจากทางราชการก่อน นอกจากนี้ยังได้มีประกาศอีกหลายฉบับที่เกี่ยวข้องกับการค้าข้าว โดยเฉพาะ กำหนดระเบียบว่าด้วย อัตรา และวิธีการชำระค่าพรีเมียมข้าว และแม้ในเวลาต่อมาจะมีการอนุโลมให้สามารถส่งออกข้าวได้ แต่ยังเป็นอุปสรรคต่อการค้าข้าวในภาคใต้เป็นอย่างมาก กล่าวคือ รัฐอนุญาตให้เอกชนสามารถส่งออกข้าวไปต่างประเทศได้แต่ต้องส่งออกจากกรุงเทพฯ เท่านั้น ดังนั้น หากพ่อค้าข้าวในภาคใต้จะส่งออกข้าวไปมลายูหรือสิงคโปร์ซึ่งเป็นคู่ค้าหลัก จะต้องบรรทุกข้าวจากภาคใต้ขึ้นไปกรุงเทพฯ ก่อนเพื่อขออนุญาตและจ่ายค่าธรรมเนียมส่งออก แล้วค่อยขนกลับมาขายทางมลายูและสิงคโปร์ (ชวลิต, 2544) ความพิกลพิการของกฎหมายนั้นนอกจากสร้างความลำบากให้การค้าข้าวในภูมิภาคแล้ว ในอีกด้านหนึ่งได้เปิดโอกาสให้พ่อค้าในกรุงเทพฯ สามารถผูกขาดการค้าข้าวของประเทศไว้ได้จนถึงปัจจุบัน

ปี 2489 รัฐบาลไทยในฐานะผู้แพ้สงครามต้องปฏิบัติตามเงื่อนไขที่ผูกพัน ต้องส่งข้าวให้ประเทศที่ขาดแคลนโดยไม่คิดมูลค่าเป็นปริมาณไม่ต่ำกว่า 1.5 ล้านตัน โดยได้จัดตั้ง “คณะกรรมการข้าวไทยผสม (Combined Siam Rice – Commission) เพื่อจัดสรรข้าวไทยส่งออกตามที่ได้ตกลงกันไว้ โดยมีผู้แทนจากประเทศ ไทย อเมริกา อังกฤษ อินเดีย และจีนร่วมเป็นกรรมการ และในปีเดียวกัน รัฐบาลไทย อังกฤษ และอเมริกาได้จัดทำข้อตกลงไตรภาคี (The Triparties Agreement) โดยกำหนดให้ไทยจัดส่งข้าวจำนวน 1.2 ล้านตัน ภายใน 1 ปี โดยคิดมูลค่าให้ในราคาข้าว 35% ไม่บรรจุกระสอบ 12.14 ปอนด์ต่อตัน และหากจัดส่งให้ไม่ครบในเวลาที่กำหนด ไทยจะต้องจัดส่งส่วนที่ขาดให้ครบโดยไม่คิดมูลค่า (ไชยยงค์ และโสภณ, 2503)

รัฐบาลขณะนั้นจึงได้จัดตั้งสำนักงานข้าวขึ้นมาดูแล รวบรวมข้าวให้ได้ตามปริมาณที่กำหนดตามสัญญา และในขณะเดียวกันต้องไม่ทำให้เกิดปัญหาขาดแคลนข้าวในประเทศด้วยเช่นกัน รัฐจึงได้ใช้มาตรการเข้มงวดโดยการตรา**พระราชบัญญัติสำรวจและห้ามกักกันข้าว พุทธศักราช 2489** (ไชยยงค์ และ โสภณ, 2503; ชวลิต, 2544) ประกาศใช้เมื่อ 12 มีนาคม 2489 เพื่อใช้ควบคุมการค้าข้าวในประเทศไม่ให้มีการกักกันข้าวไว้มากเกินไป จนส่งผลกระทบต่อปริมาณข้าวในตลาดและผู้บริโภคในประเทศ

ใจความสำคัญของ พ.ร.บ. ฉบับนี้คือ สำรวจปริมาณการครอบครองข้าว และควบคุมการขนย้ายข้าวออกนอกเขตที่กำหนด และห้ามกักกันข้าวไว้มากกว่าปริมาณที่กำหนด กล่าวคือ กำหนดให้บุคคลมีข้าวเปลือกในครอบครองได้ไม่เกิน 5 เกวียนหลวง และข้าวอื่นๆ รวมกันไม่เกิน 1,000 กิโลกรัม หากใครมีเกินต้องแจ้งเพื่อขออนุญาตภายใน 15 วันหลังมีประกาศ แต่มีข้อยกเว้นสำหรับ 1) เกษตรกรที่มีข้าวซึ่งผลิตได้เองไว้ในครอบครอง และ 2) ผู้ครอบครองซึ่งได้รับอนุญาตจากพนักงานเจ้าหน้าที่แล้ว (ratchakittha.soc.go.th, 2554) และในมาตรา 9 ยังได้ระบุว่า หากบุคคลผู้ได้รับอนุญาตให้มีข้าวในครอบครองไม่ยอมขายข้าวในราคาและปริมาณที่คณะกรรมการกำหนดให้กับผู้รับอนุญาตให้ซื้อข้าว คณะกรรมการมีอำนาจสั่งยึดหรือบังคับซื้อตามราคาที่กำหนดได้

ในปีเดียวกันรัฐบาลได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติการค้าข้าว พุทธศักราช 2489 อีกฉบับ โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญเพื่อควบคุมส่งออกข้าว พ.ร.บ. ฉบับนี้มีอิทธิพลต่อการค้าของประเทศไทยมากที่สุดฉบับหนึ่ง ซึ่งยังมีผลถึงการค้าข้าวในปัจจุบัน (ชวลิต, 2544) โดยอาศัยอำนาจตามความใน พ.ร.บ. ฉบับนี้ได้มีประกาศกฎหมายที่เกี่ยวข้องตามมาอีกมากมาย เช่น การกำหนดประเภทการค้าข้าว (ประกาศฉบับที่ 65 และ 133 เป็นต้น) การขออนุญาตประกอบการ (ประกาศฉบับที่ 137) การผ่อนผันการควบคุมผู้ประกอบการ การแจ้งปริมาณและสถานที่เก็บข้าว ประกาศเขตควบคุมข้าว การกำหนดราคาขั้นต่ำ (ratchakitcha.soc.go.th, 2554) เป็นต้น ในช่วงนี้รัฐบาลพยายามทำทุกวิถีทางเพื่อรวบรวมข้าวให้ได้ตามสัญญา เช่นอนุโลมให้พ่อค้าส่งออกข้าวไปจำหน่ายต่างประเทศได้ หากนำข้าวมาจำหน่ายให้รัฐบาล โดยหากพ่อค้าขายข้าวให้รัฐบาล 4.5 ตัน จะได้สิทธิ์ส่งออก 1 ตัน จนถึงปลายปี 2490 รัฐบาลจึงสามารถส่งข้าวได้ครบตามสัญญา (ไชยยงค์และโสภณ, 2503)

ประกาศตาม พ.ร.บ. ฉบับนี้ ที่ส่งผลกระทบต่อผู้ค้าข้าวรายย่อยมากที่สุดคือ ประกาศฉบับที่ 85 กำหนดประเภทผู้ประกอบการค้าข้าวและประเภทผู้ทำการค้าข้าวส่งไปจำหน่ายต่างประเทศ (ประกาศใช้เมื่อ 2 ตุลาคม 2510) กล่าวคือ ในประกาศฉบับนี้อนุโลมให้ผู้ค้าข้าวเอกชนสามารถส่งข้าวไปจำหน่ายต่างประเทศได้ แต่ต้องจดทะเบียนเป็นบริษัทจำกัด มีทุนไม่น้อยกว่า 5 ล้านบาท ต้องเป็นสมาชิกหอการค้าไทย มีโรงสีที่ดำเนินการเองในฐานะเจ้าของหรือเช่า ต้องตั้งอยู่ในเขตจังหวัดพระนคร จังหวัดธนบุรี หรือจังหวัดใกล้เคียง ส่วนรัฐวิสาหกิจหรือบริษัทที่ทางราชการเป็นผู้ถือหุ้นสามารถทำธุรกรรมได้โดยได้รับการยกเว้นคุณสมบัติข้างต้น

ประกาศดังกล่าวทำให้ผู้ประกอบการค้าข้าวขนาดเล็กและขนาดกลาง ตลอดจนผู้ประกอบการที่ไม่ได้อยู่ในพื้นที่กำหนดได้รับผลกระทบอย่างมาก ผู้ค้าข้าวในภาคใต้ไม่สามารถส่งออกข้าวได้โดยตรง ต้องขายข้าวให้พ่อค้ารายใหญ่ในกรุงเทพฯ (ชวลิต, 2544) และเป็นที่น่าสังเกตว่าประกาศฉบับนี้ได้ประกาศใช้ในปี พ.ศ. 2510 ซึ่งเป็นช่วงที่ประเทศไทยไม่มีความจำเป็นต้องกังวลเกี่ยวกับปัญหาความขาดแคลนข้าวในประเทศ และไม่มีข้อผูกพันกับสถานการณ์อาหารยามฉุกเฉินระหว่างประเทศ ดังเช่นในช่วงหลังสงคราม

กฎหมายควบคุมปริมาณข้าวในประเทศประกาศใช้ตั้งแต่ระยะเริ่มต้นของสงครามโลกครั้งที่ 2 และมีความเข้มงวดมากขึ้นหลังสิ้นสุดสงครามใหม่ๆ จากนั้นก็เริ่มผ่อนคลายนลง มาตรการควบคุมต่างๆ ที่กล่าวมาแล้ว ถือได้ว่าเป็นมาตรการที่เหมาะสมกับสถานการณ์ในระบอบเวลานั้น (ไชยยงค์และโสภณ, 2503) แต่มีหลายมาตรการที่ยังคงใช้ต่อมาอีกหลายสิบปี โดยเฉพาะการให้ความสำคัญกับกลไกของรัฐในการควบคุมดูแลปริมาณข้าวในประเทศมากกว่าจะใช้กลไกการตลาด ได้เปิดโอกาสให้มีการทุจริตคอร์รัปชันเริ่มขึ้นและขยายตัวอย่างกว้างขวาง (ชวลิต, 2544) โดยกลุ่มพ่อค้าข้าวที่เข้าถึงเจ้าหน้าที่รัฐ (ซึ่งมีอำนาจมาก) ก็สามารถยื่นข้อเสนอแลกเปลี่ยนผลประโยชน์เพื่อให้สามารถเอื้อประโยชน์แก่กันได้ทั้งในทางนโยบายและทางปฏิบัติ

กฎหมายข้อบังคับและประกาศต่างๆ ส่งผลกระทบต่อพ่อค้าข้าวและโรงสีข้าวในภาคใต้บางส่วนต้องเลิกกิจการไป แต่ยังมีพ่อค้าและโรงสีอีกจำนวนมากที่สามารถปรับตัวเข้ากับนโยบายต่างๆ ที่กล่าวมาแล้วจนสามารถประคองตัว และบางรายสามารถร่ำรวยจากการแสวงหาโอกาสจากวิกฤติที่เกิดขึ้น โดยเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้อยู่รอดหรือไม่ นั่นคือ โรงสีจะสามารถหาข้าวมาสีได้มากพอหรือไม่ พ่อค้ายังสามารถหาข้าวมาขายได้หรือไม่ แม้ในปี 2496 – 2506 พ่อค้าคนกลางที่เคยทำหน้าที่

รวบรวมข้าวจากชาวนาขายให้กับโรงสี จะหันมาสร้างโรงสีเอง และใช้เครือข่ายจากการที่เคยเป็นพ่อค้าคนกลางมาก่อนรับซื้อข้าวจากชาวนามาสีเอง ทำให้โรงสีขนาดใหญ่ไม่มีข้าวสี หลายโรงต้องค่อยๆ ปิดกิจการไปในที่สุด อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในช่วงเปลี่ยนผ่านดังกล่าวก็เป็นเพียงการเปลี่ยนแปลงตัวผู้เล่นเท่านั้น โรงสียังอยู่ ข้าวยังมีสี แต่ในระยะหลังปี 2508 – 2511 โรงสีข้าวขนาดเล็กในหมู่บ้านขยายตัวมากขึ้นและยังเป็นที่ยินยอมของชาวนาเพราะเดินทางไปขายไม่ไกลส่งผลให้ปริมาณข้าวที่เข้าโรงสีขนาดกลางและใหญ่เริ่มลดลง และต้องประสบวิกฤติอีกครั้งหนึ่ง (ชวลิต, 2544)

ผลของนโยบายที่กล่าวมาแล้วได้ส่งผลกระทบต่อการค้าข้าวในภาคใต้อย่างมากในช่วงที่ประกาศใช้ แต่เมื่อพิจารณาผลกระทบต่อเกษตรกรผู้ปลูกข้าวกลับพบว่า พื้นที่ปลูกข้าวของชาวนาในภาคใต้ยังคงเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องโดยเพิ่มจาก 2.89 ล้านไร่ในปี 2494 เป็น 3.0 ล้านไร่ในปี 2502 และ 3.6 ล้านไร่ในปี 2510 (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, หลายปี) ซึ่งเป็นผลจากนโยบายส่งเสริมการเกษตรที่เริ่มมาตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504-2509)

2) ช่วงตั้งแต่แผนฯ 1 ถึง ปัจจุบัน

การเกษตรของไทยได้เริ่มการปฏิรูปใหม่อีกครั้งหนึ่งเมื่อได้มีการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติใน ปี 2504 ทั้งนี้ในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับแรกๆ รัฐได้ให้ความสำคัญกับการลงทุนในการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานทางการเกษตร ได้มีการลงทุนในการก่อสร้างเขื่อนขนาดใหญ่และขนาดกลางเพื่อการพัฒนาาระบบชลประทานในภูมิภาคต่างๆ โดยเฉพาะในที่ราบลุ่มภาคกลางและภาคเหนือตอนล่าง การพัฒนาาระบบชลประทานที่เกิดขึ้นในช่วงแรกๆ ของแผนพัฒนาฯ ได้สอดคล้องกับการค้นพบข้าวพันธุ์ไม่ไวแสงที่ให้ผลผลิตสูงและสามารถปลูกได้ทุกฤดูกาลซึ่งแตกต่างจากข้าวพันธุ์พื้นเมืองที่ใช้ปลูกอยู่เดิม ทำให้เริ่มมีการปลูกข้าวนาปรังในประเทศไทย

การขยายตัวของระบบการทำนา 2 ครั้งในพื้นที่ชลประทาน ได้ส่งผลต่อการปรับตัวของภาคการผลิตข้าวในพื้นที่ชลประทาน เนื่องจากเกษตรกรมีความต้องการใช้พื้นที่หมุนเวียนเพื่อการทำนาให้ได้หลายครั้ง ได้มีการปรับเปลี่ยนเทคนิคการทำนามาใช้รถไถเดินตามแทนแรงงานควาย เปลี่ยนมาใช้เทคนิคการหว่านน้ำตามแทนการดำนา เพื่อประหยัดแรงงานและเวลา นอกจากนี้ความต้องการแรงงานจ้างที่เพิ่มมากขึ้นในช่วงเก็บเกี่ยวรวมถึงการปรับตัวของค่าจ้างแรงงานที่มีเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องได้จูงใจให้มีการใช้รถเก็บเกี่ยวในไร่นาตามมา (Isvilanonda and Wattanutchariya, 1990; Isvilanonda et al , 2000) การยอมรับข้าวพันธุ์ไม่ไวแสงที่ให้ผลผลิตที่สูงและการเพิ่มขึ้นของการทำนาหลายครั้งในเขตชลประทานได้ส่งผลต่อการเพิ่มขึ้นของอุปทานผลผลิตข้าวของไทย

ในภาคใต้การขยายตัวของพื้นที่ชลประทาน ในช่วงปี 2504- 2516 ดำเนินการไปอย่างช้าๆ โดยเพิ่มจาก 0.18 ล้านไร่ในปี 2504 เป็น 0.38 ล้านไร่ในปี 2516 ในขณะที่พื้นที่ปลูกข้าวเพิ่มจาก 3.0 ล้านไร่ เป็น 3.9 ล้านไร่ในช่วงเดียวกัน อย่างไรก็ตามหลังจากปี 2516 พื้นที่ชลประทานภาคใต้ได้เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยในปี 2543 พื้นที่ชลประทานในภาคใต้ได้เพิ่มขึ้นเป็น 3.2 ล้านไร่ ซึ่งสวนทางกับการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ปลูกข้าวซึ่งลดลงเหลือเพียง 2.4 ล้านไร่ และ 1.5 ล้านไร่ในปี 2553

ดังนั้นในช่วงกว่า 50 ปีที่ผ่านมาแม้รัฐบาลได้พยายามขยายพื้นที่ชลประทาน และส่งเสริมการปลูกข้าวพันธุ์ไม่ไวแสงซึ่งให้ผลผลิตดีกว่าข้าวพันธุ์พื้นเมือง และในขณะเดียวกันศูนย์วิจัยข้าวในภาคใต้

ก็ได้พัฒนาพันธุ์ข้าว และคิดค้นเทคโนโลยีการผลิตใหม่ๆ อย่างต่อเนื่องเพื่อส่งเสริมการทำนาในพื้นที่
อีกทั้งรัฐบาลยังมีนโยบายประกันราคาข้าวในรูปแบบต่างๆ ทุกปีเพื่อเป็นหลักประกันด้านรายได้ให้
ชาวนา แต่พื้นที่ปลูกข้าวในภาคใต้ยังคงลดลงอย่างต่อเนื่อง สาเหตุสำคัญมาจาก ราคาพืชแข่งขัน
โดยเฉพาะ ยางพาราและปาล์มน้ำมันที่สูงขึ้นอย่างมาก จาก 9.1 บาทต่อกิโลกรัม และ 0.9 บาทต่อ
กิโลกรัม ในปี 2519 เป็น 110 บาทต่อกิโลกรัม และ 5.34 บาทต่อกิโลกรัม ในปี 2554 เกษตรกรจึง
เปลี่ยนจากทำนาไปทำสวนยางและสวนปาล์มมากขึ้น การกำหนดนโยบายของรัฐเพื่อส่งเสริมการปลูก
ข้าวเพื่อความมั่นคงทางอาหารในภูมิภาคนี้จึงต้องมีความจำเพาะต่อพื้นที่และลักษณะฐาน
ทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรมนุษย์ และฐานเศรษฐกิจของพื้นที่ แทนนโยบายเดิมที่เป็นแบบ
เดียวกันทั้งประเทศ และใช้ไม่ได้ผลในภาคใต้

บทที่ 3 พลวัตการผลิตข้าวในภาคใต้

ภาคใต้มีข้อจำกัดเกี่ยวกับพื้นที่เพาะปลูก เนื่องจากปริมาณที่ดินต้นทุนที่เหมาะสมกับการปลูกข้าวนี้น้อย การขยายพื้นที่ปลูกข้าวทำได้โดยการเพิ่มความเข้มข้นในการใช้ที่ดินโดยการทำนาปรัง แต่สภาพภูมิศาสตร์ภาคใต้ไม่เอื้อต่อการพัฒนาระบบชลประทานขนาดใหญ่ ทำให้พื้นที่ปลูกข้าวนาปรังขยายตัวได้จำกัด ในช่วงเวลา 50 ปีที่ผ่านมาพื้นที่ปลูกข้าวภาคใต้มีแนวโน้มลดลงอย่างต่อเนื่อง อย่างไรก็ตามท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงที่ไม่เอื้อต่อการทำนาในภาคใต้ กลับมีชาวนาจำนวนหนึ่งยังคงยึดอาชีพทำนาเป็นอาชีพหลัก การดำรงอยู่ของการทำนาจำนวนนี้ในภาคใต้ถือเป็นประเด็นที่น่าสนใจอย่างมาก ในบทนี้ได้นำเสนอให้เห็นเหตุผลการดำรงอยู่ของชาวนาในภาคใต้ ผ่านการศึกษาพัฒนาการของการผลิตข้าวในภาคใต้ และฐานทรัพยากร

3.1 ฐานทรัพยากรการผลิตข้าวในภาคใต้

ทรัพยากรสำหรับการผลิตข้าวที่สำคัญ คือ ดิน และน้ำ ในภาคใต้มีพื้นที่ทั้งหมด 44,196,992 ไร่ มีลุ่มน้ำที่สำคัญ 5 ลุ่มน้ำใหญ่ ซึ่งเป็นแหล่งผลิตทางการเกษตรที่สำคัญ การใช้ทรัพยากรดิน และทรัพยากรน้ำของภาคใต้มีรายละเอียด คือ

ทรัพยากรที่ดิน

เกษตรกรส่วนใหญ่ในภาคใต้ของประเทศไทยนิยมปลูกไม้ยืนต้นเป็นหลัก เช่น ไม้ยางพารา แต่ก็มีมีการนิยมปลูกไม้ผลด้วยเช่นกัน อาทิ ทุเรียน มังคุด เงาะ และ ลองกอง เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีปาล์มน้ำมัน ในช่วง 15 ปีที่ผ่านมาพื้นที่ทำการเกษตรของภาคใต้ขยายตัวจาก 18.36 ล้านไร่ในช่วงปี 2541-43 เป็น 22.09 ล้านไร่ในปี 2553-54 โดยพื้นที่ทำการเกษตรของภาคใต้กว่าร้อยละ 80 ถูกใช้เพื่อการเพาะปลูกพืชยืนต้น ดังตารางที่ 3.1 โดยเฉพาะ ยางพาราและปาล์มน้ำมัน

ตารางที่ 3.1 การใช้ประโยชน์ที่ดินในภาคใต้

ปี	เนื้อที่การเกษตร (ล้านไร่)	สัดส่วน (%)				
		ที่นา	พืชไร่	ไม้ผลและไม้ยืนต้น	สวนผักและไม้ดอก	อื่นๆ
2541-43	18.36	18.14	0.47	74.28	0.50	6.61
2544-46	20.95	12.91	0.33	78.38	0.60	7.77
2547-49	22.10	9.85	0.15	82.12	0.64	7.24
2550-52	21.21	10.40	0.16	82.11	0.61	6.73
2552-54	22.09	8.00	0.17	84.43	0.60	6.80

ที่มา : สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร 2556

สำหรับการปลูกข้าวหรือทำนามีเพียงเล็กน้อย ราว 1/3 ของพื้นที่เกษตรในปี พ.ศ. 2529 และมีแนวโน้มของสัดส่วนนี้ลดลงเหลือเพียง 1/7 ในปี พ.ศ. 2549 (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร 2554) ซึ่งการปลูกข้าวของภาคใต้มีแนวโน้มลดลงอย่างเห็นได้ชัด แต่การลดลงดังกล่าวสวนทางกับการเพิ่มขึ้นของพื้นที่ทำการเกษตรที่มีแนวโน้มเพิ่มขึ้น ปัจจุบันพื้นที่ปลูกข้าวของภาคใต้กระจุกตัวอยู่ใน 3 จังหวัดรอบๆ ทะเลสาบสงขลา คือ นครศรีธรรมราช พัทลุง และสงขลา โดยมีพื้นที่เพาะปลูกข้าวรวมกว่า 982,000 ไร่ ซึ่งคิดเป็นร้อยละ 70 ของพื้นที่ปลูกข้าวทั้งภูมิภาค

ทรัพยากรน้ำ

ข้าวเป็นพืชที่ต้องการใช้น้ำมากที่สุด คือฤดูกาลผลิตละ 1,101-1,172 ลูกบาศก์ มิลลิเมตรต่อไร่โดยเฉพาะในช่วงที่ใช้ในการเตรียมแปลง ปักดำ และเพื่อหล่อเลี้ยงลำต้น ทั้งนี้ นอกจากข้าวจะมีความต้องการใช้น้ำในแต่ละปีมากกว่าพืชอื่นๆแล้ว ยังมีความอ่อนไหวต่อระดับของปริมาณน้ำในช่วงต่างๆ อีกด้วย (โสภิต 2556 online)⁷

ตารางที่ 3.2 จำนวนลุ่มน้ำ พื้นที่ลุ่มน้ำ พื้นที่เกษตร และพื้นที่ชลประทาน ปี 2553

ภาคและลุ่มน้ำ	จำนวนลุ่มน้ำสาขา	พื้นที่ลุ่มน้ำ 1 (ล้านไร่)	พื้นที่เกษตร (ล้านไร่)	พื้นที่ชลประทาน (ล้านไร่)	พื้นที่ที่มีศักยภาพในการทำนา (ล้านไร่)
ภาคใต้ฝั่งตะวันออก	13	16.47	7.58	1.48	2.45
ตาปี	8	7.64	2.99	0.11	0.38
ทะเลสาบสงขลา	3	5.31	2.86	0.69	0.97
ปัตตานี	2	2.41	1.11	0.25	0.32
ภาคใต้ฝั่งตะวันตก	13	13.23	3.92	0.24	0.63
รวม	39	45.06	18.46	2.76	4.75

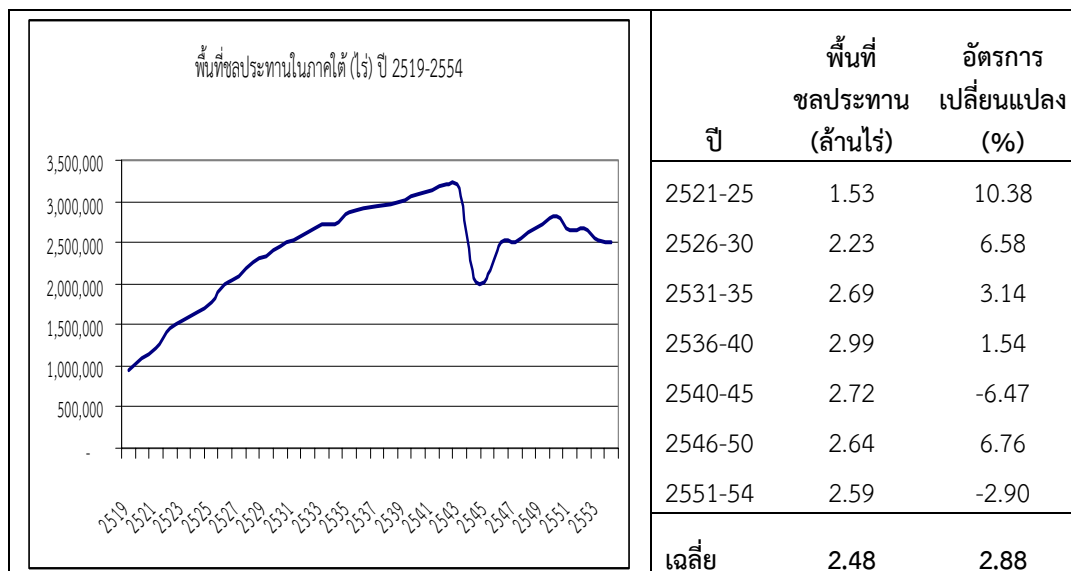
ที่มา : กรมชลประทาน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ 2556

น้ำจึงเป็นปัจจัยสำคัญในการผลิตข้าว ภาคใต้มีลุ่มน้ำสำคัญ 5 ลุ่มน้ำ คือ ลุ่มน้ำชายฝั่งตะวันออก ลุ่มน้ำตาปี ลุ่มน้ำปัตตานี ลุ่มทะเลสาบสงขลา และลุ่มน้ำชายฝั่งตะวันตก และมีลุ่มน้ำสาขาย่อยรวม 39 ลุ่มน้ำ มีพื้นที่การเกษตร 18.46 ล้านไร่ในปี 2553 เป็นพื้นที่เหมาะสมกับการทำนา 4.75 ล้านไร่ ในขณะที่พื้นที่ทำนาจริงมีเพียง 1 ล้านกว่าไร่ ภาคใต้มีพื้นที่ชลประทานเพื่อสนับสนุนการผลิตทางการเกษตรทั้งสิ้นประมาณ 2.76 ล้านไร่ในปี 2553 (ตารางที่ 3.2)

การเปลี่ยนแปลงพื้นที่ชลประทานในภาคใต้ พบว่า ในช่วงกว่า 30 ปีที่ผ่านมา พื้นที่ชลประทานมีการเปลี่ยนแปลงแบ่งเป็น 2 ระยะ คือระยะขยายตัว เริ่มตั้งแต่ปี 2519 – 2543 ช่วงนี้พื้นที่ชลประทานขยายตัวจาก 0.94 ล้านไร่ เป็น 3.2 ล้านไร่ (ภาพที่ 3.1) หลังจากนั้นก็เข้าสู่ระยะหดตัว โดยในช่วงปี 2540 -45 พื้นที่ชลประทานมีอัตราการลดลงสูงถึงร้อยละ 6.47 ต่อปี แม้ในช่วงปี

⁷ โสภิต พงษ์รัตนานุกูล และดวงทิพย์ ศิริกาญจนารักษ์ 2556 ระบบชลประทานกับการเกษตรไทย ส่วนเศรษฐกิจภาค ธนาคารแห่งประเทศไทยสำนักงานภาคเหนือ http://www.bot.or.th/Thai/EconomicConditions/Thai/North/ArticleAndResearch/DocLib_Article/ThailandIrrigationAgriSector.pdf

2546-50 จะมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นเป็นช่วงเวลาสั้นๆ และในช่วงปี 2551-54 พื้นที่ชลประทานลดลงเหลือเพียง 2.5 ล้านไร่ในปี 2554

ที่มา: กรมชลประทาน หลายปี

ภาพที่ 2.1 พื้นที่ชลประทาน และการเปลี่ยนแปลง

3.2 แหล่งปลูกข้าวที่สำคัญของภาคใต้

พื้นที่ปลูกข้าวส่วนใหญ่ของภาคใต้จะอยู่บริเวณที่ราบชายฝั่งตะวันออก โดยพื้นที่ปลูกข้าวประมาณร้อยละ 70 อยู่ใน 3 จังหวัดคือ นครศรีธรรมราช พัทลุง และสงขลา จากข้อมูลพื้นที่ปลูกข้าว ข้อมูลพื้นที่ปลูกข้าวในปีใน 3 จังหวัด พิจารณาพื้นที่ปลูกข้าวเฉลี่ยตั้งแต่ปี 2550-2555 พบว่า

1. จังหวัดนครศรีธรรมราช มีพื้นที่ปลูกข้าวเฉลี่ย 447,704 ไร่ ส่วนใหญ่อยู่ในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง ได้แก่ บริเวณอำเภอเมือง หัวไทร เขียวใหญ่ ปากพนัง เฉลิมพระเกียรติ พระพรหม และ ร่อนพิบูลย์ (ตารางที่ 3.3)

2. จังหวัดพัทลุงมีพื้นที่ปลูกข้าวเฉลี่ย 240,849 ไร่ พื้นที่ส่วนใหญ่อยู่ในอำเภอเมือง ควนขนุน เขาชัยสน ปากพะยูน และบางแก้ว (ตารางที่ 3.3)

3. จังหวัดสงขลามีพื้นที่ปลูกข้าวเฉลี่ย 293,506 ไร่ พื้นที่เพาะปลูกส่วนใหญ่อยู่ในอำเภอ ระโนด กระแสสินธุ์ สทิงพระ สิงหนคร ควนเนียง รัตภูมิ และจะนะ (ตารางที่ 3.3)

จังหวัดอื่นๆ ในภาคใต้ที่มีพื้นที่ปลูกข้าวมากกว่า 100,000 ไร่ จะเป็นจังหวัดในกลุ่มภาคใต้ตอนล่างประกอบด้วย จังหวัดปัตตานี มีพื้นที่เพาะปลูกข้าวเฉลี่ย 148,620 ไร่ ส่วนในพื้นที่ภาคใต้ฝั่งตะวันตกทั้ง 6 จังหวัดนั้นมีพื้นที่ปลูกข้าวเฉลี่ยรวมเพียง 103,140 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 7.3 ของพื้นที่ปลูกข้าวทั้งภาคใต้ โดยจังหวัดที่มีพื้นที่ปลูกข้าวมากที่สุดในแถบนี้คือ จังหวัดสตูล มีพื้นที่ปลูกข้าวเฉลี่ย 54,660 ไร่ ในขณะที่จังหวัดภูเก็ตมีพื้นที่ปลูกข้าวน้อยที่สุดเฉลี่ยเท่ากับ 448 ไร่ (ตารางที่ 3.3)

ตารางที่ 3.3 พื้นที่ปลูกข้าวนาปี รายจังหวัดในภาคใต้ ปี 2550-2555

จังหวัด	เนื้อที่เพาะปลูก (1,000 ไร่)						เฉลี่ย	
	2550	2551	2552	2553	2554	2555	พื้นที่เฉลี่ย	ร้อยละ
ชุมพร	37.89	31.26	7.55	7.61	7.02	6.57	16.31	1.16
ระนอง	4.04	3.99	2.17	2.06	0.76	0.70	2.29	0.16
สุราษฎร์ธานี	24.35	23.03	15.68	13.52	8.41	7.63	15.44	1.10
พังงา	9.11	9.05	3.05	2.88	1.75	1.72	4.59	0.33
ภูเก็ต	1.31	0.92	0.13	0.13	0.08	0.07	0.44	0.03
กระบี่	30.44	21.10	5.57	5.74	3.81	3.82	11.75	0.84
ตรัง	61.27	43.23	19.64	18.99	17.19	16.20	29.42	2.09
นครศรีธรรมราช	627.81	618.91	398.72	395.94	327.67	317.51	447.76	31.89
พัทลุง	407.62	362.49	190.72	179.99	152.63	151.58	240.84	17.15
สงขลา	372.32	372.43	277.54	273.94	233.84	230.96	293.50	20.90
สตูล	79.67	79.31	49.36	41.31	40.17	38.16	54.66	3.89
ปัตตานี	193.85	194.71	136.47	131.16	119.35	116.21	148.62	10.58
ยะลา	62.92	60.49	54.14	34.89	53.16	50.91	52.75	3.76
นราธิวาส	106.23	103.35	82.05	79.46	73.58	70.84	85.92	6.12
รวม	2,018.83	1,924.27	1,242.78	1,187.60	1,039.40	1,012.88	1,404.29	100.00

ที่มา : สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร (2556)

พื้นที่ปลูกข้าวนาปรังในภาคใต้ปีการเพาะปลูก 2552/53 มีทั้งสิ้น 337,284 ไร่ โดยร้อยละ 86 ของพื้นที่ปลูก กระจุกตัวอยู่ใน 3 จังหวัด คือ นครศรีธรรมราช พัทลุง และสงขลา โดยพื้นที่ปลูกข้าวนาปรังในแต่ละปีจะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับปริมาณน้ำฝนในปีนั้นๆ จากข้อมูลของสำนักงานเศรษฐกิจการเกษตรปีการเพาะปลูก 2555 จังหวัดที่มีการปลูกข้าวนาปรังมากที่สุด คือ จังหวัดนครศรีธรรมราช จำนวน 208,126 ไร่ จังหวัดสงขลา 113,574 ไร่ จังหวัดพัทลุง 61,309 ไร่ และปัตตานี 28,622 ไร่ (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2556)

3.3 ลักษณะการทำนาและช่วงฤดูการทำนา

ในอดีตการทำนาในภาคใต้จะทำนาปีละ 1 ครั้งหรือเรียกว่า “นาหยาม” การทำนาหยามจะเริ่มทำในช่วงหน้าฝนคือเดือน กรกฎาคม-กันยายน โดยการเลือกพันธุ์ข้าวจะพิจารณาตามลักษณะของที่นา ซึ่ง วิมล (2544) ได้สรุปไว้ดังนี้

พื้นที่นาดอน ชาวนาจะเลือกใช้ข้าวพันธุ์ข้าวเบา (ใช้เวลาปลูก 3-4 เดือน) เช่น ข้าวยาโค ข้าวรากแห้ง ข้าวกาดำ ข้าวช่อพิกุล ฯลฯ หรือข้าวกลางปี (ใช้เวลาปลูก 5-6 เดือน) เช่น ข้าวช่อดำ ข้าวช่อตอ ข้าวช่อจำปา ทั้งนี้เนื่องจากในขณะนั้นการชลประทานยังไม่ทั่วถึง พื้นที่นาดอนไม่มีที่กักเก็บน้ำไว้ได้นานๆ จึงต้องเลือกปลูกพันธุ์ข้าวที่เก็บเกี่ยวได้เร็วก่อนน้ำจะหมด

พื้นที่นาลึก ชาวนาจะเลือกใช้พันธุ์ข้าวหนัก ซึ่งมีระยะเวลาเพาะปลูก 8-10 เดือน มีลักษณะขึ้นน้ำ เช่น ข้าวนางกอง ข้าวช่อจังหวัด ข้าวไข่มดลิน ข้าวช่อพา ข้าวช่อกลางสาด ข้าวช่อไม้ไผ่ ข้าวนางญา ข้าวนางฝ้าย ฯลฯ⁸ ทั้งนี้เนื่องจากนาลึกมีน้ำท่วมสูงทุกปี ในช่วงเดือน พฤศจิกายน-ธันวาคม หากปลูกข้าวพันธุ์เบา หรือพันธุ์กลางปี ข้าวจะอยู่ในช่วงออกรวงจะได้รับความเสียหาย แต่หากปลูกข้าวพันธุ์หนักข้าวยังไม่ตั้งท้อง และสามารถสูงหนีน้ำได้ ทำให้ผ่านช่วงน้ำท่วมสูงไปได้โดยไม่เสียหาย

การเลือกใช้พันธุ์ข้าวให้เหมาะกับสภาพพื้นที่และปริมาณน้ำในแต่ละปีเป็นภูมิปัญญาของชาวนามาช้านาน แต่หลังจากรัฐเข้ามาส่งเสริมข้าวพันธุ์ไม่ไวแสง และให้ทำนาปีละ 2 ครั้ง รูปแบบการทำนาของชาวนาก็เปลี่ยนไปเพราะในที่สุดก็ไม่ขาดน้ำอีก ส่วนในที่ลุ่มชาวนาไม่สามารถใช้ภูมิปัญญาเรื่องพันธุ์ข้าวในการแก้ปัญหาน้ำท่วมได้อีก การทำนาปีในภาคใต้จึงเปลี่ยนรูปแบบ คือ

การทำนาปีปกติ หรือการทำนาปีช่วงก่อนฤดูน้ำหลาก เป็นการทำนาในช่วงที่ฝนเริ่มมา ส่วนใหญ่เป็นการทำนาในพื้นที่ดอน หรือค่อนข้างดอน โดยจะเริ่มทำในช่วงเดือน กรกฎาคม-กันยายน และจะไปเก็บเกี่ยวในช่วงเดือน มกราคม-กุมภาพันธ์ การทำนาอีกลักษณะคือ

การทำนาหลังน้ำท่วม เป็นการทำนาปีหลังจากน้ำท่วม (น้ำจะท่วมเป็นประจำทุกปีช่วงเดือน พฤศจิกายน-ธันวาคม) ผ่านไปแล้ว โดยเกษตรกรจะเริ่มปลูกข้าวในเดือน ธันวาคม-มกราคม และจะเก็บเกี่ยวในช่วงเดือน เมษายน-พฤษภาคม ซึ่งการทำนาปีในช่วงหลังน้ำท่วมส่วนใหญ่จะทำในพื้นที่นาลุ่ม และต้องมีแหล่งน้ำให้สามารถทำนาได้ตลอดฤดูกาล ในส่วนของการทำนาในภาคใต้ฝั่งตะวันตกจะเริ่มก่อนภาคใต้ฝั่งตะวันออก 1-2 เดือน (ศูนย์วิจัยข้าวพัทลุง,2548)

การทำนาปรัง ในภาคใต้จะเริ่มในเดือน เมษายน-พฤษภาคม และจะเก็บเกี่ยวในช่วงเดือน กรกฎาคม-สิงหาคม การทำนาปรังจะทำในพื้นที่ที่มีระบบชลประทาน หรือเขตที่มีแหล่งน้ำธรรมชาติเพียงพอเท่านั้น

3.4 วิธีการทำนาและการใช้พันธุ์ข้าว

วิธีการทำนาของเกษตรกรในภาคใต้ แบ่งออกได้เป็น 4 วิธี คือ การทำนาดำ นาหว่านน้ำตม นาหว่านสำรวย และนาหยอด (ศูนย์วิจัยข้าวพัทลุง,2548) ในอดีตเกษตรกรจะนิยมการทำนาดำมากที่สุดแต่ในปัจจุบัน ความเร่งรีบในการทำนา และปัญหาขาดแคลนแรงงานทำให้เกษตรกรส่วนใหญ่ทำนาดำด้วยวิธีหว่านน้ำตมเป็นหลัก ส่วนการทำนาดำจะพบเฉพาะในกลุ่มผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวเท่านั้น ในขณะที่การทำนาหว่านสำรวยมีน้อยโดยจะพบในพื้นที่นาแล้งเช่นแถบตำบลชุมพล อำเภอสติงพระ จังหวัดสงขลา ส่วนการทำนาหยอดนั้นปัจจุบันพบน้อยมาก

พันธุ์ข้าวที่เกษตรกรในภาคใต้ใช้ปลูกนั้นมีความหลากหลายมาก ขึ้นอยู่กับความเหมาะสมของสภาพพื้นที่และวัตถุประสงค์การปลูก ลักษณะการทำนา และความต้องการของตลาดท้องถิ่น ซึ่งพันธุ์ข้าวที่เกษตรกรปลูกในภาคใต้แบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือ ข้าวพันธุ์พื้นเมือง และข้าวพันธุ์ส่งเสริม

⁸ ศึกษาพันธุ์ข้าวพื้นเมืองภาคใต้เพิ่มเติมได้จาก สำเร็จ แซ่ตัน (2553) “ข้าวพันธุ์พื้นเมืองภาคใต้” ศูนย์วิจัยข้าวพัทลุง

ข้าวพันธุ์ส่งเสริม เป็นพันธุ์ข้าวที่ทางราชการแนะนำส่งเสริมให้เกษตรกรปลูก มีทั้งข้าวพันธุ์ไม่ไวแสง และพันธุ์ไวแสง ข้าวพันธุ์ไม่ไวแสงที่ปลูกมากในภาคใต้ได้แก่ ชัยนาท 1 สุพรรณบุรี 1 สุพรรณบุรี 2 สุพรรณบุรี 60 สุพรรณบุรี 90 ข้าวเจ้าหอมคลองหลวง 1 ข้าวเจ้าหอมสุพรรณ 1 กข 21 กข 23 กข 25 และข้าวปทุมธานี 1 เป็นต้น พันธุ์ข้าวไม่ไวแสงดังกล่าวจะปลูกทั้งในฤดูนาปี และฤดูนาปรัง โดยพันธุ์ที่เกษตรกรนิยมปลูกมากที่สุดคือ พันธุ์ชัยนาท 1⁹ ส่วนพันธุ์ข้าวไวต่อช่วงแสงที่ส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกได้แก่ นางพญา 132 แก่นจันทร์ กข 13 เฉียงพัทลุง เล็บนก เป็นต้น (ศูนย์วิจัยข้าวพัทลุง, 2548) ข้าวพันธุ์ไวแสงเหล่านี้จะปลูกเฉพาะในฤดูนาปี และพันธุ์ที่เกษตรกรในภาคใต้นิยมปลูกมากที่สุด คือ เล็บนก และข้าวเฉียงพัทลุง (สัมภาษณ์คุณสำเร็จ แซ่ตัน, 2555)¹⁰

ข้าวพันธุ์พื้นเมือง เป็นข้าวพันธุ์ท้องถิ่นที่ชาวนาในภาคใต้ได้ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นคัดเลือกสายพันธุ์มาเป็นเวลานาน ในปัจจุบันสามารถรวบรวมพันธุ์ข้าวพื้นเมืองภาคใต้ได้มากกว่า 300 ชนิด มีพื้นที่ปลูกและความนิยมปลูกแต่ละสายพันธุ์แตกต่างกันไปในแต่ละจังหวัด ขึ้นอยู่กับสภาพพื้นที่และความนิยมบริโภคข้าวของคนในพื้นที่ ข้าวพันธุ์พื้นเมืองจัดเป็นข้าวไวต่อช่วงแสง จะปลูกได้เฉพาะในช่วงฤดูนาปีเท่านั้น พันธุ์ข้าวพื้นเมืองที่นิยมปลูกกันแพร่หลาย เช่น ช่อจังหวัด ช่อลุง ข้าวขาวไข่มดริน ขาวมาเลย์ เข้มเงิน เข้มทอง กันดั่ง สี่รักษ์ ยาไทร หอมจันทร์ สังข์หยด นางเอก ช่อเบา ช่อปลีดำ เหลืองอ่อน ลูกลาย สุกนิง มาแยซิแป มะจามู จาเต้ หัวนา หมอรอด และข้าวหอมกระดังงา เป็นต้น¹¹

3.5 พัฒนาการของการผลิตข้าวในภาคใต้

สงบ (2545) ได้ศึกษาเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคใต้ ในช่วงห้าทศวรรษที่ผ่านมา พบว่า ในระยะแรกการทำเกษตรของภาคใต้เป็นแบบผสมผสาน แม้จะมีอาชีพหลัก คือ ทำนา ทำสวน หรือ เลี้ยงสัตว์ ก็จะมีอาชีพอื่นมาเป็นอาชีพเสริมเสมอ จนถึงปัจจุบันสัดส่วนอาชีพชาวนาลดลง โดยปรับเปลี่ยนเป็นชาวสวนหรือทำไร่นาสวนผสมมากขึ้น และอาชีพเสริมก็มักเป็นอาชีพนอกภาคการเกษตร เช่น การรับจ้าง หรือธุรกิจส่วนตัว

หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป้าหมายของการผลิตข้าวของชาวนาเริ่มเปลี่ยนจากการผลิตเพื่อบริโภคอย่างเดียวไปผลิตเพื่อขายมากขึ้น มีการบุกเบิกพื้นที่ใหม่เพื่อการปลูกข้าว ส่งผลให้พื้นที่ปลูกข้าวขยายตัวจาก 0.84 ล้านไร่ในปี 2499 เพิ่มเป็น 1.01 ล้านไร่ในปี 2503 (สุธัญญา, 2546) การขยายพื้นที่นาในระยะแรกยังไม่ได้รับผลกระทบมากนัก ชาวนายังคงผลิตโดยใช้แรงงานคนในครัวเรือน และแรงงานสัตว์เป็นสำคัญ เมื่อแรงงานในครัวเรือนไม่เพียงพอก็ใช้วิธีแลกเปลี่ยนแรงงานกับเพื่อนบ้าน ที่เรียกว่า “ขอมือ” คือ แลกเปลี่ยนแรงงานโดยการผลัดกันไปช่วยงานในไร่นา แต่หลังจากปี

⁹ การสำรวจล่าสุดในปี 2555 เกษตรกรยังนิยมปลูกพันธุ์ชัยนาท แต่หลายพื้นที่เริ่มประสบปัญหาโรคข้าว ทำให้ต้องหาพันธุ์อื่นมาปลูกทดแทน แต่ผลผลิตไม่ดี อีกทั้งโรงสีข้าวไม่นิยมซื้อ ราคาไม่เท่าพันธุ์ชัยนาท (จากการสำรวจ)

¹⁰ สำเร็จ แซ่ตัน นักวิชาการเกษตรชำนาญการพิเศษ ศูนย์วิจัยข้าวพัทลุง (สัมภาษณ์เมื่อ 11/04/55)

¹¹ สรุปรายชื่อข้าวพันธุ์พื้นเมืองภาคใต้แสดงในภาคผนวก

2505 พื้นที่นาขยายมากจนแรงงานครัวเรือนเริ่มไม่เพียงพอ รูปแบบการผลิตข้าวของชาวนาเริ่มเปลี่ยนแปลง โดยชาวนาในพื้นที่น้ำท่วมไม่ถึงเริ่มหันมาปลูกข้าวโดยการหว่านแทนการทำนาดำ เพราะใช้แรงงานน้อยกว่า และเครื่องจักรกลการเกษตรก็เริ่มเข้ามามีบทบาทมากขึ้น โดยตั้งแต่ปี 2510 – 2520 การใช้รถแทรกเตอร์ไถนามีการแพร่หลายในพื้นที่ภาคใต้ (สุธัญญา, 2546) แต่เนื่องจากรถแทรกเตอร์มีราคาสูง ทำให้การขยายตัวมีจำกัด หลังปี 2520 รถไถเดินตามเข้ามาทดแทนรถแทรกเตอร์และมีบทบาทสำคัญในการทำนาในภาคใต้มาจนถึงปัจจุบัน เนื่องจากรถไถเดินตามมีราคาถูก มีความคล่องตัวในการทำงาน สามารถดัดแปลงใช้ประโยชน์ในฟาร์มได้หลายทาง¹² ทำให้สามารถแก้ปัญหาขาดแคลนแรงงานได้ ประกอบกับในปีช่วงเวลาหลังปี 2513 การขยายตัวของพื้นที่ชลประทาน และการเข้ามาของข้าวพันธุ์ส่งเสริม (ในระยะนั้นนิยมเรียกว่า “ข้าวพันธุ์ดี”) ที่ให้ผลผลิตดีกว่าข้าวพันธุ์พื้นเมือง และสามารถปลูกได้ปีละ 2 ครั้ง ชาวนาจึงเริ่มรู้จักการทำนาปรัง แต่ยังมีน้อย เนื่องจากระบบชลประทานที่พัฒนาในช่วงนี้เป็นชลประทานขนาดกลางไม่มีอ่างเก็บน้ำ หากปีไหนน้ำน้อยก็ไม่สามารถทำนา 2 ครั้งได้ (สมยศ, 2536)

ผลจากบทบาทของภาครัฐที่เข้าไปส่งเสริมการผลิตข้าวเพื่อขายตามนโยบายการปฏิวัติเขียวของธนาคารโลก โดยใช้ข้าวพันธุ์ไม่ไวแสง การขยายพื้นที่ชลประทาน การถ่ายทอดเทคโนโลยีการผลิตสมัยใหม่ การใช้เครื่องจักร การใช้สารเคมีกำจัดศัตรูข้าว การใช้ปุ๋ยเคมี ทำให้การผลิตข้าวของชาวนาต้องหันไปพึ่งพิงปัจจัยภายนอกชุมชนมากขึ้น ต้นทุนการผลิตที่เป็นเงินสดเพิ่มมากขึ้น ชาวนาต้องพึ่งตลาดเพื่อขายข้าวนำเงินสดกลับสู่ครัวเรือน ต้องเสี่ยงกับการขาดทุนจากภาวะราคาข้าวตกต่ำ ซึ่งเริ่มปรากฏชัดหลังปี 2520 (สุธัญญา, 2546)

เมื่อการทำนามีผลตอบแทนต่ำ โดยเฉพาะเมื่อเทียบกับการผลิตสินค้าเกษตรชนิดอื่น เช่น ยางพารา ไม้ผล และกุ้งกุลาดำ ทำให้หลังปี 2525 ชาวนาในภาคใต้เริ่มพิจารณาทางเลือกที่ดีกว่า บ้างหันไปปลูกยางพารา บ้างก็ทำนาทุ่ง หรือหลายพื้นที่ได้ปล่อยที่นาให้รกร้าง จากรายงานของสุธัญญา (2546) ชี้ให้เห็นว่าเฉพาะอำเภอบางแก้วที่เดียว มีการปล่อยที่นาให้รกร้างมากถึง 30,000 ไร่ ในปี 2546 ซึ่งตลอดช่วง 50 ปีที่ผ่านมาพื้นที่ปลูกข้าวและผลผลิตข้าวมีการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง พอสรุปได้ดังนี้

3.5.1 การเปลี่ยนแปลงพื้นที่เพาะปลูกข้าวในภาคใต้

ภาคใต้มีพื้นที่ปลูกข้าวน้อยที่สุดในประเทศ ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากข้อจำกัดของพื้นที่การเกษตรของภาคใต้ ซึ่งนอกจากจะมีพื้นที่เกษตรน้อยแล้ว พื้นที่ลุ่มซึ่งเหมาะสมสำหรับการปลูกข้าวมีจำกัด โดยสภาพภูมิประเทศและภูมิอากาศเหมาะสมกับการปลูกไม้ยืนต้น เช่น ผลไม้ ยางพารา และปาล์มน้ำมัน (สมพร, 2552)

ในช่วงแผนฯ 1 มีพื้นที่เพาะปลูกข้าวเฉลี่ยเท่ากับ 3.23 ล้านไร่ (ร้อยละ 7.75 ของพื้นที่ปลูกข้าวทั้งประเทศ) ในจำนวนนี้เป็นพื้นที่ปลูกข้าวนาปรังเพียง 0.008 ล้านไร่ หรือคิดเป็นร้อยละ 0.2

12 สัมภาษณ์ นายรัฐ หนูแดง มีนาคม 2555

ของพื้นที่ปลูกข้าวในภาคใต้ ในช่วงแผนฯ 2 และแผนฯ 3 พื้นที่ปลูกข้าวขยับตัวเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยเพิ่มสูงสุดในช่วงแผนฯ 4 มีพื้นที่ปลูกข้าวทั้งหมด 4.08 ล้านไร่ ในขณะที่พื้นที่ปลูกข้าวนาปรังเพิ่มเป็น 0.09 (หรือเท่ากับร้อยละ 2.2 ของพื้นที่ปลูกข้าวทั้งหมดในภาคใต้) การเปลี่ยนแปลงพื้นที่เพาะปลูกข้าวในช่วง 20 ปีนี้ (ช่วงแผนฯ 1- 4) มีอัตราการขยายตัวเฉลี่ยร้อยละ 1.04 ต่อปี ในขณะที่พื้นที่ปลูกข้าวนาปรังมีอัตราการขยายตัวสูงถึงร้อยละ 4.5 ต่อปี แม้ในช่วงแผนฯ 4 ภาคใต้จะมีพื้นที่ปลูกข้าวรวมสูงสุด แต่เมื่อเทียบกับพื้นที่ปลูกข้าวรวมทั้งประเทศกลับพบว่า พื้นที่ปลูกข้าวทั้งหมดของภาคใต้มีส่วนเพียงร้อยละ 6.87 ของพื้นที่ปลูกข้าวทั่วประเทศ

ตารางที่ 3.4 พื้นที่เพาะปลูกและผลผลิตข้าวในภาคใต้ ปี 2494-2554

ปี	พื้นที่ (ล้านไร่)			ผลผลิต (ล้านตัน)			ผลผลิตต่อไร่ (กก./ไร่)			หมายเหตุ
	นาปี	นาปรัง	รวม	นาปี	นาปรัง	รวม	นาปี	นาปรัง	รวม	
2494-03	2.84	na	2.84	0.66	0.00	0.66	232	na	232	ก่อนแผนฯ1
2504-09	3.22	0.008	3.23	0.77	0.003	0.77	238	336	238	แผนฯ 1
2510-14	3.48	0.024	3.50	0.98	0.01	0.99	281	406	282	แผนฯ 2
2515-19	3.54	0.104	3.65	0.99	0.05	1.04	279	519	286	แผนฯ 3
2520-24	3.99	0.089	4.08	1.10	0.05	1.14	275	527	280	แผนฯ 4
2525-29	3.76	0.171	3.93	0.93	0.08	1.01	249	469	258	แผนฯ 5
2530-34	3.31	0.172	3.48	0.85	0.06	0.91	258	334	262	แผนฯ 6
2535-39	2.92	0.135	3.05	0.92	0.06	0.98	315	435	320	แผนฯ 7
2540-44	2.52	0.203	2.72	0.81	0.09	0.90	321	463	332	แผนฯ 8
2545-49	2.10	0.194	2.30	0.80	0.11	0.91	381	570	397	แผนฯ 9
2550-54	1.42	0.333	1.75	0.56	0.16	0.72	498	398	421	แผนฯ 10
	ร้อยละ			ร้อยละ						
2494-03	100.0	na	100.0	100.0	na	100.0				ก่อนแผนฯ1
2504-09	99.8	0.2	100.0	99.6	0.4	100.0				แผนฯ 1
2510-14	99.3	0.7	100.0	99.0	1.0	100.0				แผนฯ 2
2515-19	97.2	2.8	100.0	94.8	5.2	100.0				แผนฯ 3
2520-24	97.8	2.2	100.0	95.9	4.1	100.0				แผนฯ 4
2525-29	95.7	4.3	100.0	92.1	7.9	100.0				แผนฯ 5
2530-34	95.0	5.0	100.0	93.7	6.3	100.0				แผนฯ 6
2535-39	95.6	4.4	100.0	94.0	6.0	100.0				แผนฯ 7
2540-44	92.5	7.5	100.0	89.6	10.4	100.0				แผนฯ 8
2545-49	91.5	8.5	100.0	87.8	12.2	100.0				แผนฯ 9
2550-54	81.06	18.14	100.0	77.40	12.23	100.0				แผนฯ 10

ที่มา : สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, หลายปี

ช่วงแผนฯ 5 แม้พื้นที่ปลูกข้าวนาปรังในภาคใต้จะยังคงเพิ่มขึ้น แต่พื้นที่ปลูกข้าวในภาพรวมกลับหดตัวลงเหลือ 3.93 ล้านไร่ (ตารางที่ 3.4) ซึ่งเป็นผลมาจากการลดลงของพื้นที่ปลูกข้าวนาปีและสถานการณ์การหดตัวของพื้นที่ปลูกข้าวนาปีในภาคใต้ยังคงลดลงอย่างต่อเนื่อง ในขณะที่พื้นที่ปลูกข้าวนาปรังกลับขยายตัวเพียงเล็กน้อย ส่งผลให้ในช่วงแผนฯ 10 พื้นที่ปลูกข้าวในภาคใต้เหลือ

เพียง 2.25 ล้านไร่ แยกเป็นพื้นที่ปลูกข้าวนาปี 1.87 ล้านไร่ (ร้อยละ 86.2) และพื้นที่ปลูกข้าวนาปรัง เท่ากับ 0.311 ล้านไร่ (ร้อยละ 13.8)

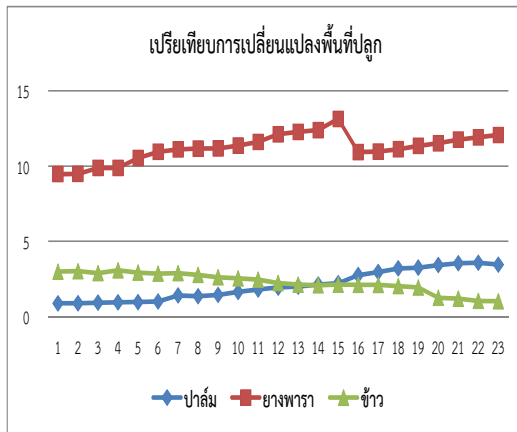
สาเหตุที่ส่งผลให้พื้นที่ปลูกข้าวนาปีในภาคใต้ลดลงในแต่ละช่วงเวลามีความแตกต่างกัน กล่าวคือ ในช่วงแผนฯ 6 รัฐบาลมีนโยบายส่งเสริมการผลิตที่หลากหลายทั้งพืชและสัตว์เพื่อลดความเสี่ยงด้านราคาจากการปลูกข้าวอย่างเดียว (Adulavidhaya,1989) ประกอบกับการขยายตัวของ การเลี้ยงกุ้งกุลาดำในภาคใต้ ตามการขยายตัวของอุปสงค์และราคากุ้งกุลาดำในตลาดโลก ส่งผลให้พื้นที่ทำนาแถบชายทะเลในภาคใต้เปลี่ยนไปเป็นนากุ้งจำนวนมาก โดยในปี 2543 มีพื้นที่เลี้ยงกุ้งในภาคใต้ เท่ากับ 0.13 ล้านไร่ และเพิ่มเป็น 0.29 ล้านไร่ในปี 2551 (สำนักวิจัยและพัฒนาชายฝั่ง, 2554 (online)) และปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้พื้นที่ปลูกข้าวนาปีลดลงในช่วงนี้คือ การขยายตัวของพื้นที่ปลูกพืชเศรษฐกิจของภาคใต้ ทั้งพื้นที่ปลูกปาล์มน้ำมันและยางพาราโดยมีแรงผลักดันจากการเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องของราคาผลปาล์มน้ำมันและราคายางพารา ในขณะที่ราคาข้าวเปลือกค่อนข้างต่ำเมื่อเปรียบเทียบกับราคาปาล์มน้ำมันและราคายางพารา และยังมี การเปลี่ยนแปลงขึ้นลงไม่มีเสถียรภาพ ทำให้ชาวนาในภาคใต้ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดี หรือมีพื้นที่นาอยู่ในภูมิภาคที่เหมาะสมกับการปลูกยางพาราหรือปาล์มน้ำมัน ได้ปรับเปลี่ยนพื้นที่ไปปลูกยางพาราหรือปาล์มน้ำมันกันมากขึ้น

3.5.2 การเปลี่ยนแปลงผลผลิตข้าวในภาคใต้

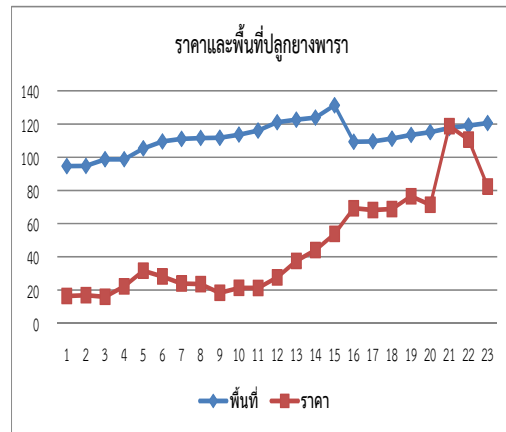
ช่วงก่อนแผนฯ 1 (2494 – 2503) ภาคใต้มีผลผลิตข้าวเฉลี่ย 0.66 ล้านตันต่อปี (คิดเป็นร้อยละ 9 ของผลผลิตข้าวทั้งประเทศ) และเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องจนกระทั่งมีผลผลิตข้าวสูงสุดในช่วงแผนฯ 4 ซึ่งเป็นช่วงที่พื้นที่เพาะปลูกขยายตัวสูงสุด โดยมีผลผลิตข้าวเท่ากับ 1.14 ล้านตัน (คิดเป็นร้อยละ 6.7 ของผลผลิตข้าวทั้งประเทศ) เมื่อสิ้นสุดแผนฯ 4 ผลผลิตข้าวของภาคใต้มีแนวโน้มลดลง ตามการลดลงของพื้นที่ปลูกข้าวนาปี (ตารางที่ 3.4) อย่างไรก็ตามอัตราการหดตัวของผลผลิตจะน้อยกว่าอัตราการหดตัวของพื้นที่ปลูกข้าวนาปี ทั้งนี้เนื่องจากยังมีการขยายตัวของพื้นที่ปลูกข้าวนาปรังและการเพิ่มขึ้นของผลผลิตต่อไร่ ช่วงตั้งแต่แผนฯ 4 ถึงแผนฯ 10 พื้นที่ปลูกข้าวนาปีมีอัตราการหดตัวเฉลี่ยร้อยละ 3.8 ต่อปี ในขณะที่ผลผลิตมีอัตราการหดตัวเฉลี่ยร้อยละ 0.82 ต่อปี ในช่วงแผนฯ 10 ผลผลิตข้าวภาคใต้ลดลงเหลือ 0.93 ล้านตันต่อปี (ตารางที่ 3.4) ซึ่งคิดเป็นร้อยละ 2.9 ของผลผลิตข้าวทั้งหมดของประเทศในช่วงเวลาเดียวกัน

3.6 การแย่งชิงพื้นที่ปลูกพืชเศรษฐกิจในภาคใต้

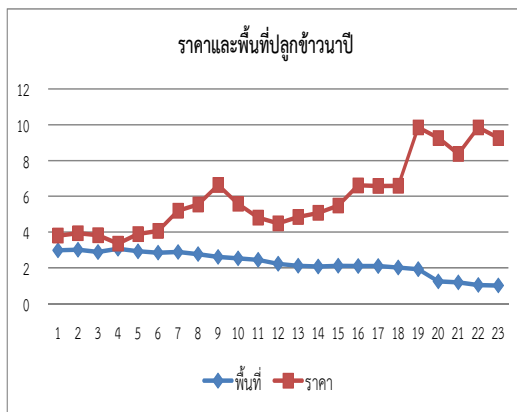
ภาพที่ 3.2 (ก) แสดงให้เห็นการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ปลูกพืชเศรษฐกิจที่สำคัญของภาคใต้ 3 ชนิด คือ พื้นที่ปลูกยางพารา พื้นที่ปลูกปาล์มน้ำมัน และพื้นที่ปลูกข้าวนาปี ซึ่งในช่วง 23 ปีที่ผ่านมา (2533-2555) พื้นที่ปลูกยางพาราและปาล์มน้ำมันมีแนวโน้มเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะพื้นที่ปลูกปาล์มเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องทุกปี สำหรับพื้นที่ปลูกยางพารานั้นแม้ในช่วงปี 2547 (ปีที่ 15) จะมีพื้นที่ลดลง แต่หลังจากนั้นก็เริ่มมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง ซึ่งสาเหตุสำคัญมาจากการที่ราคายางพาราปรับตัวสูงขึ้นอย่างก้าวกระโดดในช่วงเวลานั้น

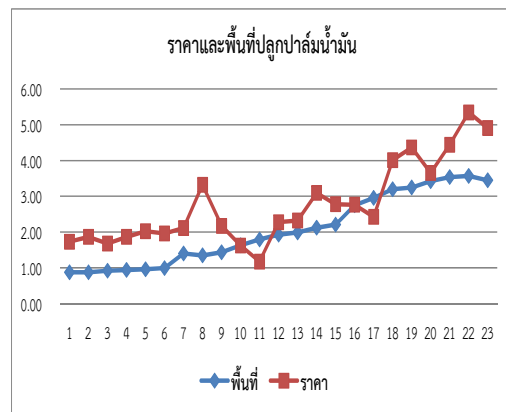
ก

ข

ค

ง

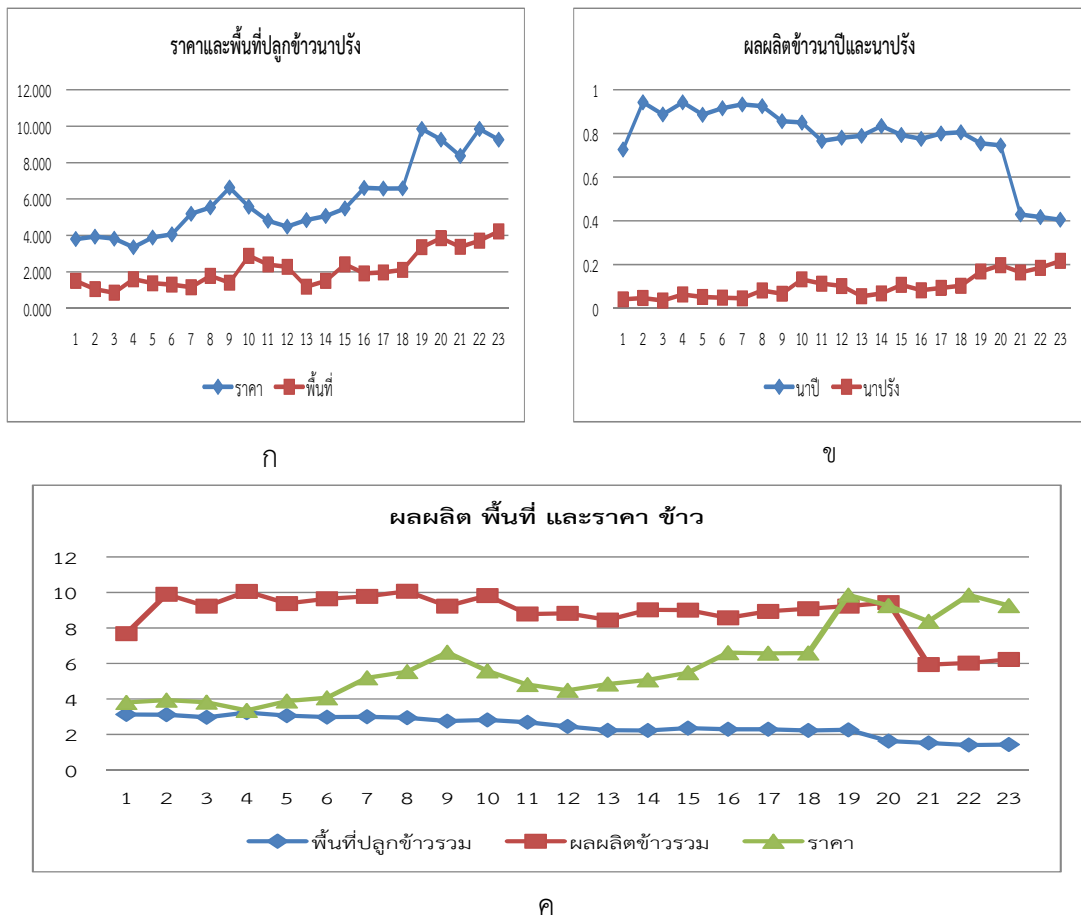
ภาพที่ 3.2 ความสัมพันธ์ระหว่างราคาและพื้นที่ปลูก ยางพารา ปาล์มน้ำมัน และข้าวในปีในภาคใต้ ระหว่างปี 2533-2555

พื้นที่ปลูกข้าวกลับมีทิศทางเปลี่ยนแปลงในทางตรงข้ามกับยางพารา และปาล์มน้ำมัน โดยพื้นที่ปลูกข้าวในปีมีแนวโน้มลดลงอย่างต่อเนื่องตลอด 23 ปีที่ผ่านมา สาเหตุสำคัญมาจากการที่เกษตรกรปรับเปลี่ยนพื้นที่นาข้าวไปปลูกยางพาราและปาล์มน้ำมัน โดยเฉพาะการปรับเปลี่ยนไปปลูกปาล์มน้ำมันนั้นมีแนวโน้มมากกว่ายางพารา เพราะระบบนิเวศของพื้นที่ลุ่มที่เหมาะสมกับการปลูกข้าวก็เหมาะสมกับการปลูกปาล์มน้ำมันเช่นเดียวกัน

พิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่เพาะปลูกกับราคา (แสดงในภาพที่ 3.2 (ข) (ค) และ (ง)) พบว่า พื้นที่ปลูกปาล์มน้ำมันและพื้นที่ปลูกยางพารา มีทิศทางเพิ่มขึ้นตามการเพิ่มขึ้นของราคาปาล์ม น้ำมันและราคายางพารา แต่ในส่วนของพื้นที่ปลูกข้าวกลับเป็นไปในทางตรงข้าม กล่าวคือ ราคาข้าวมีทิศทางเพิ่มขึ้น แต่พื้นที่ปลูกข้าวกลับมีทิศทางลดลง

ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นไม่ใช่สาเหตุเพราะชาวนาในภาคใต้ไม่ตอบสนองต่อราคาข้าว แต่เนื่องจากราคาโดยเปรียบเทียบ (relative price) ระหว่างราคาข้าวกับราคาพืชแข่งขัน โดยชาวนาพิจารณาแล้วว่าผลประโยชน์จากการนำที่ดินไปปลูกยางพาราและปาล์มน้ำมันสูงกว่าการปลูกข้าว มี

ผลผลิตและรายได้ให้เก็บเกี่ยวได้ตลอดปี เกษตรกรจึงเลือกที่จะหันไปปลูกยางพารา และปาล์มน้ำมันทดแทนการปลูกข้าว

ภาพที่ 3.3 ความสัมพันธ์ระหว่างราคาและพื้นที่ปลูกและผลผลิตข้าวนาปีและนาปรัง และราคาข้าวระหว่างปี 2533-2555

3.7 ราคาข้าวกับการเปลี่ยนแปลงอุปทานข้าว

จากแผนภาพที่ 3.3 เห็นได้ว่าแม้พื้นที่ปลูกข้าวนาปีจะลดลงแต่พื้นที่ปลูกข้าวนาปรังกลับเพิ่มขึ้นตามการเพิ่มขึ้นของราคาข้าว และส่งผลให้ผลผลิตข้าวนาปรังเพิ่มขึ้นตามไปด้วย อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาพื้นที่ปลูก และผลผลิตข้าวในภาพรวม (รวมนาปีและนาปรัง) ทั้งพื้นที่และผลผลิตยังมีทิศทางลดลง ทั้งนี้เพราะอัตราการเพิ่มขึ้นของพื้นที่และผลผลิตข้าวนาปรังต่ำกว่าอัตราการลดลงของพื้นที่และผลผลิตข้าวนาปี ทำให้ท้ายที่สุดผลผลิตข้าวของภาคใต้ยังคงมีทิศทางลดลงอย่างต่อเนื่อง

เพื่อให้เห็นความสัมพันธ์ของการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่เพาะปลูกข้าว ผลผลิตข้าว ราคาข้าว และราคาพืชแข่งขัน ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น จึงได้นำข้อมูลข้างต้นมาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ในรูปแบบของสมการถดถอย (Regression) และประมาณค่าสัมประสิทธิ์ด้วยวิธีกำลังสองน้อยที่สุด (OLS) ได้รูปแบบความสัมพันธ์ดังแสดงในสมการ 3.1 – 3.3 (ตารางที่ 3.5)

ตารางที่ 3.5 สมการความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่เพาะปลูกข้าวกับราคาข้าวและราคาพืชแข่งขัน

พื้นที่นาปี	$\ln A = 8.670 - 0.521 \ln(\text{PRB} / \text{PD})$ <p style="text-align: center;">(0.27) * (0.133) *</p> $F - \text{statistic} = 15.27 * \quad \bar{R}^2 = 0.66 \quad Df = 19$	(3.1)
พื้นที่นาปรัง	$\ln A = 9.88 - 0.29 \ln(\text{PRB}) - 0.24 \ln(\text{PPO}) + 0.98 \ln(\text{PPD2})$ <p style="text-align: center;">(0.48) * (0.31) (0.19) (0.34) *</p> $F - \text{statistic} = 12.47 \quad \bar{R}^2 = 0.61 \quad Df = 19$	(3.2)
พื้นที่รวม	$\ln A = 1.657 - 0.408 \ln(\text{PRB} / \text{PD})$ <p style="text-align: center;">(0.187) * (0.096) *</p> $F - \text{statistic} = 18.05 * \quad \bar{R}^2 = 0.68 \quad Df = 19$	(3.3)

ที่มา : จากการคำนวณ

พื้นที่ปลูกข้าวนาปี สมการที่ 3.1 แสดงการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่ปลูกข้าวนาปีกับราคาขายพาราเปรียบเทียบกับราคาข้าว (relative price) ผลการวิเคราะห์แสดงให้เห็นว่าหากสัดส่วนราคาขายพาราเทียบกับราคาข้าวสูงขึ้น เกษตรกรจะลดพื้นที่ปลูกข้าว โดยหากราคาขายต่อราคาข้าวเพิ่มขึ้นร้อยละ 1 จะทำให้พื้นที่ปลูกข้าวนาปีลดลงร้อยละ 0.52 อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ

พื้นที่ปลูกข้าวนาปรัง สมการที่ 3.2 สมการนี้ไม่ใช้ราคาเปรียบเทียบ เนื่องจากการใช้ราคาจริงให้ผลการวิเคราะห์ที่สมเหตุสมผลสอดคล้องกับข้อเท็จจริงและแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์มากกว่า โดยพบว่า การตอบสนองของพื้นที่ปลูกข้าวนาปรัง ตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงราคาขายพาราและราคาปาล์มน้ำมันในทิศทางตรงข้าม แต่ยังไม่อยู่ในระดับที่มีนัยสำคัญทางสถิติ ในขณะที่ความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่ปลูกข้าวกับราคาข้าวมีความสัมพันธ์ในทางบวกอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ นั่นคือการเพิ่มขึ้นของราคาข้าวทำให้ชาวนาปลูกข้าวนาปรังเพิ่มขึ้น

พื้นที่ปลูกข้าวรวม สมการที่ 3.3 แสดงการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่ปลูกข้าวรวมกับราคาขายพาราเปรียบเทียบกับราคาข้าว (relative price) ผลการวิเคราะห์แสดงให้เห็นว่าหากสัดส่วนราคาขายพาราเทียบกับราคาข้าวสูงขึ้น เกษตรกรจะลดพื้นที่ปลูกข้าว โดยหากราคาขายต่อราคาข้าวเพิ่มขึ้นร้อยละ 1 จะทำให้พื้นที่ปลูกข้าวรวมลดลงร้อยละ 0.408 อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ

จากสมการที่ 3.1 และ 3.3 เห็นได้ว่าค่าสัมประสิทธิ์ของตัวแปรราคาเปรียบเทียบ (PRB/PD) ในสมการพื้นที่นาปี (3.1) มีค่าสูงกว่าสมการพื้นที่ปลูกข้าวรวม (3.3) แสดงว่าหากราคาเปรียบเทียบเพิ่มขึ้นสัดส่วนการลดลงของพื้นที่ปลูกข้าวนาปีจะมากสัดส่วนการลดลงของพื้นที่ปลูกข้าวรวม ทั้งนี้เนื่องจากพื้นที่ปลูกข้าวรวมมีการชดเชยจากการเพิ่มขึ้นของพื้นที่ปลูกข้าวนาปรังที่เพิ่มขึ้นตามการเพิ่มขึ้นของราคาข้าว อย่างไรก็ตามด้วยข้อจำกัดของพื้นที่ และระบบชลประทาน การเพิ่มขึ้นของพื้นที่ปลูกข้าวนาปรังจึงมีข้อจำกัดตามไปด้วย

จากผลของราคาเปรียบเทียบข้างต้นยืนยันให้เห็นว่า แม้ราคาข้าวในช่วงที่ผ่านมาจะสูงขึ้น แต่เมื่อเทียบกับการเพิ่มขึ้นของราคาขายพารา พบว่าราคาขายพาราจูงใจให้ชาวนาเปลี่ยนไปปลูกยางมากกว่า ส่งผลให้พื้นที่ปลูกข้าวลดลงจนกระแสราคาที่เพิ่มขึ้น และท้ายที่สุดจะส่งผลให้แนวโน้มปริมาณผลผลิตข้าวในภาคใต้ลดลงต่อไปอีก

บทที่ 4

การผลิตและต้นทุนการผลิตข้าวในภาคใต้

ต้นทุนการผลิตเป็นสิ่งสะท้อนความสามารถในการจัดการทรัพยากร และส่งผลต่อความสามารถในการแข่งขันในตลาดข้าวเปลือก การวิเคราะห์ต้นทุนการผลิตช่วยให้เห็นภาพการบริหารจัดการลงทุนในไร่นาว่ามีความเหมาะสม และมีประสิทธิภาพหรือยัง อย่างไรก็ตามการจะวิเคราะห์ต้นทุนการผลิตได้ถูกต้องนั้นจำเป็นต้องเข้าใจโครงสร้างการผลิตของชาวนาก่อน เมื่อโครงสร้างการผลิตถูกต้องการวิเคราะห์ต้นทุนก็จะสามารถสะท้อนต้นทุนที่แท้จริงออกมามากที่สุด ดังนั้นในการวิเคราะห์โครงสร้างต้นทุนการผลิตข้าวในภาคใต้ครั้งนี้จะรวบรวมข้อมูลภาคสนามจากการสัมภาษณ์เกษตรกรในพื้นที่ตัวอย่างจำนวน 348 ครัวเรือน ทั้งข้อมูลทางด้านเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือนเกษตรกรตัวอย่าง รายละเอียดขั้นตอนการผลิต การหาความรู้ การจัดการในแต่ละขั้นตอนการผลิต การใช้แรงงานในแต่ละขั้นตอน รายจ่ายในแต่ละขั้นตอนทั้งที่เป็นเงินสดและไม่เป็นเงินสด ปริมาณผลผลิต และผลตอบแทนทั้งที่เป็นเงินสดและไม่เป็นเงินสด ปัญหาการผลิต และแนวทางการแก้ปัญหาของเกษตรกร

4.1 ข้อมูลทั่วไปของชาวนา

ผลการสำรวจข้อมูลชาวนาในพื้นที่ศึกษาทั้ง 6 อำเภอ รอบที่ราบลุ่มทะเลสาบสงขลาจำนวน 348 ตัวอย่าง พบว่าผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่จะเป็นตัวหัวหน้าครัวเรือน (ร้อยละ 54.6) และคู่สมรส (ร้อยละ 38.8) และผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่ร้อยละ 60.1 เป็นเพศหญิง ผู้ตอบแบบสอบถามที่เป็นหัวหน้าครัวเรือนมีอายุเฉลี่ย 57.9 ปี ผู้ตอบแบบสอบถามที่เป็นคู่สมรสมีอายุเฉลี่ย 54.0 ปี และผู้ตอบแบบสอบถามที่เป็นบุตรมีอายุเฉลี่ย 41.3 ปี

ตารางที่ 4.1 คุณลักษณะของผู้ตอบแบบสอบถาม

ความสัมพันธ์กับ หัวหน้าครอบครัว	เพศ (จำนวน)			อายุ (ปี)
	ชาย	หญิง	รวม	
หัวหน้าครัวเรือน	134	56	190 (54.6)	57.9
คู่สมรส	0	135	135 (38.8)	54.0
บุตร	5	18	23 (6.6)	41.3
รวม	139 (39.9)	209 (60.1)	348 (100)	55.3

ที่มา: จากการสำรวจ (2555)

ผู้ตอบแบบสอบถามทั้งที่เป็นหัวหน้าครัวเรือน คู่สมรส และบุตร จะประกอบอาชีพทำนาเป็นอาชีพหลัก ดังนั้นจะเห็นได้ว่าในพื้นที่ศึกษาอายุเฉลี่ยของชาวนาจะมีแนวโน้มเป็นชาวนาสูงอายุใกล้เคียงเกษียณคือมีอายุเฉลี่ย 55.3 ปี อย่างไรก็ตามบุตรที่จะมาทำอาชีพชาวนาต่อยังอยู่ในวัยทำงานคือมีอายุเฉลี่ยเพียง 41.3 ปี (ตารางที่ 4.1) แต่หากพิจารณาตัวชาวนาในรุ่นถัดไป (รุ่นหลาน) ปรากฏว่าชาวนาส่วนใหญ่ไม่ยอมให้ลูกหลานประกอบอาชีพชาวนา อยากให้อาชีพทำนาเป็นเพียงอาชีพเสริมของบุตร

หลานเท่านั้น เพราะเห็นว่าทำแล้วเหนื่อย ลำบากผลตอบแทนไม่คุ้มกับการลงทุน ลงแรง และยังมี ความเสี่ยงจากภัยธรรมชาติ

กลุ่มชาวนาตัวอย่างที่สำรวจส่วนใหญ่จะมีอาชีพทำนาหรือทำการเกษตรเป็นหลักถึงร้อยละ 89.4 โดยในจำนวนนี้ทำการเกษตรในที่ดินของตนเองร้อยละ 84.5 มีเพียงร้อยละ 4.3 เท่านั้นที่ต้องเช่าที่ ทำกิน กลุ่มตัวอย่างที่เหลืออีกร้อยละ 10.6 จะประกอบอาชีพอื่นแต่ยังอยู่ในหมู่บ้านหรือในอำเภอ นั้นๆ เช่น ให้เช่าที่ดินร้อยละ 3.7 ค้าขายร้อยละ 2.0 รับจ้างทั้งในภาคและนอกภาคการเกษตรร้อยละ 2.6 (ตารางที่ 4.2)

ตารางที่ 4.2 อาชีพหลักและอาชีพรองของหัวหน้าครัวเรือน

อาชีพหลัก	นครศรีธรรมราช (%)		พัทลุง (%)		สงขลา (%)			เฉลี่ย (%)
	ทำเรือ	ทรายขาว/ แหลม	พญา ชั้น	บ้าน พร้าว	ควนไส	ท่าหิน	ชุมพล	
1. อาชีพการเกษตร	93.0	91.3	83.3	92.5	89.7	88.2	86.7	89.4
1.1 ทำการเกษตรในที่ดินเอง	82.5	89.1	80.0	81.1	88.2	85.3	86.7	84.5
1.2 ทำเกษตรในที่เช่า	8.8	2.2	3.3	9.4	1.5	2.9	0.0	4.3
1.3 เลี้ยงปศุสัตว์	1.8	0.0	0.0	1.9	0.0	0.0	0.0	0.6
2. รับจ้างทำการเกษตร	1.8	0.0	0.0	1.9	0.0	2.9	0.0	0.9
3. ให้เช่าที่ดินทำการเกษตร	1.8	4.3	5.0	0.0	7.4	2.9	3.3	3.7
4. ค้าขาย	0.0	0.0	6.7	1.9	1.5	0.0	3.3	2.0
5. รับจ้างนอกภาคการเกษตร	1.8	0.0	3.3	0.0	0.0	5.9	3.3	1.7
6. ข้าราชการ/พนักงานของรัฐ	0.0	2.2	0.0	0.0	0.0	0.0	3.3	0.6
7. ไม่ทำงาน (คนชรา)	1.8	2.2	1.7	3.8	1.5	0.0	0.0	1.7
รวม	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
อาชีพรอง								
1. ไม่มีอาชีพรอง	66.7	71.7	65.0	58.5	70.6	73.5	56.7	66.4
2. มีอาชีพรอง	33.3	28.3	35.0	41.5	29.4	26.5	43.3	33.6
รวม	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

ที่มา: จากการสำรวจ (2555)

ระดับการศึกษาของสมาชิกในครัวเรือนที่มีส่วนช่วยในการทำนาจะเป็นปัจจัยที่สำคัญมากตัว หนึ่งที่จะผลักดันให้เกิดการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงวิธีการทำนาให้สามารถยอมรับเทคโนโลยีการผลิต ใหม่ๆ ได้รวดเร็วมากขึ้น จากผลการสำรวจระดับการศึกษาของหัวหน้าครัวเรือนตัวอย่าง พบว่า ระดับ การศึกษาของหัวหน้าครัวเรือนในพื้นที่ศึกษาทั้ง 7 พื้นที่ มีลักษณะเดียวกัน กล่าวคือ ส่วนใหญ่มีระดับ การศึกษาระดับประถมศึกษา (ร้อยละ 70-79) รองลงมาคือระดับมัธยมศึกษา (ร้อยละ 10-17) มีเพียง กลุ่มตัวอย่างในพื้นที่ตำบลชุมพลเท่านั้นที่จบการศึกษาระดับมัธยมมากถึงร้อยละ 26.7 ที่เหลืออีก ประมาณร้อยละ 6.0 จบการศึกษาระดับอาชีว และปริญญาตรี (ตารางที่ 4.3)

ด้านจำนวนสมาชิกในครัวเรือน พบว่า ครัวเรือนชาวนาในพื้นที่ศึกษาเป็นครัวเรือนขนาดเล็ก มีจำนวนสมาชิกในครัวเรือนประมาณ 4 คน (ตั้งแต่ 3.6-4.4 คนต่อครัวเรือน) อย่างไรก็ตามตัวเลข จำนวนสมาชิกนี้จะไม่รวมสมาชิกหรือลูกๆ ที่แต่งงานออกเรือนไปแล้ว เนื่องจากจำนวนสมาชิกใน ครัวเรือนทำให้ครัวเรือนมีแรงงานสำหรับการทำนาไม่เพียงพอ เป็นสาเหตุให้ชาวนาหลายครัวเรือน

ต้องปล่อยที่นาให้คนอื่นเช่า โดยตนเองเหลือพื้นที่ทำนาเพียงเพื่อใช้ในการบริโภคในครัวเรือนและแจกจ่ายลูกหลานเท่านั้น ในอีกด้านหนึ่งครัวเรือนที่ยังคงทำนา หรือเช่าที่นาทำนาเพิ่มขึ้นก็จำเป็นต้องหันไปใช้เครื่องจักรเข้ามาทดแทนแรงงานคนที่มีน้อยและมีราคาสูง โดยเครื่องจักรขนาดเล็กเช่น รถไถเดินตาม เครื่องสูบน้ำ เครื่องพ่นยา ครัวเรือนส่วนใหญ่มักมีเป็นของตนเอง แต่เครื่องจักรใหญ่อย่างรถไถ 4 ล้อ เครื่องเกี่ยวข้าว ชาวนาจะจ้างเป็นครั้งคราว

ตารางที่ 4.3 ระดับการศึกษาของหัวหน้าครัวเรือน

รายการ	นครศรีธรรมราช		พัทลุง		สงขลา			เฉลี่ย
	ท่าเรือ	ทรายขาว/ แหลม	พญาขัน	บ้านพร้าว	ควนโส	ท่าหิน	ชุมพล	
ระดับการศึกษาสูงสุด								
1. ไม่เรียนหนังสือ	0.0	0.0	0.0	0.0	2.9	0.0	0.0	0.6
2. ประถมศึกษา	78.9	76.1	76.7	79.2	76.5	79.4	70.0	77.0
3. มัธยมศึกษา	10.5	17.4	16.7	9.4	16.2	17.6	26.7	15.5
4. อาชีวศึกษา	8.8	4.3	1.7	1.9	4.4	0.0	3.3	3.7
5.ปริญญาตรี	1.8	2.2	5.0	9.4	0.0	2.9	0.0	3.2
รวม	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
จำนวนสมาชิก	3.9	4.2	3.6	4.0	3.6	3.8	4.4	3.9

ที่มา: จากการสำรวจ (2555)

4.2 รายได้และการผลิตข้าวของชาวนา

ตารางที่ 4.4 แสดงผลการสำรวจรายได้และแหล่งที่มาของรายได้ของชาวนาในพื้นที่ศึกษาพบว่า โดยรวมแล้วรายได้หลักของชาวนาไม่ได้มาจากการทำนาอีกต่อไป รายได้ในภาพรวมเฉลี่ยทุกพื้นที่เท่ากับ 204,963 บาทต่อปี ซึ่งสามารถจำแนกได้เป็นรายได้จากการผลิตข้าวเพียงร้อยละ 18.16 ที่เหลือจะกระจายไปในกลุ่มการรับจ้างนอกภาคการเกษตรมากที่สุดร้อยละ 23.15 รายได้จากกำไรจากการประกอบธุรกิจส่วนตัว เช่น ขายของ ขับรถขนของ แปรรูปสินค้าเกษตร เป็นต้น คิดเป็นร้อยละ 22.89 และรายได้จากการเกษตรอื่นๆ ร้อยละ 21.03

พิจารณาแยกพื้นที่ศึกษา พบว่ามีเพียงพื้นที่บ้านท่าเรือ ตำบลท่าเรือ จังหวัดนครศรีธรรมราชเท่านั้น ที่มีสัดส่วนรายได้จากการทำนามากกว่ารายได้จากกลุ่มอื่นทั้งหมด คือเท่ากับร้อยละ 33.74 รองลงมาคือ ตำบลทรายขาว/ตำบลแหลม ร้อยละ 23.56 จากการพิจารณาเปรียบเทียบสัดส่วนรายได้กับ พื้นที่ทำนาพบว่า ไปในทิศทางเดียวกันคือ ในพื้นที่ไหนเกษตรกรมีพื้นที่ทำนามาก สัดส่วนรายได้จากการผลิตข้าวก็จะมาก มีพื้นที่ทำนายน้อยสัดส่วนรายได้จากการทำนาจะลดลงตามลำดับปรากฏการณ์ดังกล่าวมีหลักฐานจากการสัมภาษณ์ที่พอจะอธิบายได้ คือ ต้องเริ่มจากการพิจารณาจำนวนสมาชิกในครัวเรือน ซึ่งพบว่าในแต่ละพื้นที่ศึกษามีจำนวนสมาชิกในครัวเรือนพอๆ กัน ดังนั้นหากครัวเรือนใดมีพื้นที่ทำนามากกว่าแรงงานของครัวเรือนจะถูกนำมาใช้ในการผลิตข้าวเป็นหลัก แต่ครัวเรือนที่มีพื้นที่น้อย ความจำเป็นในการใช้แรงงานในที่นายน้อย รายได้จากการทำนายน้อย ครัวเรือนจึงจำเป็นต้องแยกแรงงานส่วนหนึ่งออกไปทำงานนอกภาคการเกษตรเพื่อเพิ่มรายได้ให้กับครอบครัว

หรือบางครั้งเรืออาจเลือกทำธุรกิจของตนเอง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับศักยภาพด้านเงินทุน และทำเลที่ตั้งของ
 คริวเรือน

ตารางที่ 4.4 รายได้ของคริวเรือน (บาท/ปี)

รายการ	นครศรีธรรมราช		พัทลุง		สงขลา			รวม	
	ท่าเรือ	ทรายขาว/ แหลม	พญาขัน	บ้านพร้าว	ควนโส	ท่าหิน	ชุมพล	เฉลี่ย	ร้อยละ
1. ข้าว	92,473	60,561	28,857	29,990	19,854	7,448	9,273	37,221	18.16
2. การเกษตรอื่นๆ	74,576	61,204	42,463	27,019	28,725	41,683	19,436	43,104	21.03
3. รับจ้างภาค การเกษตร	16,308	3,573	3,401	37,654	20,889	4,761	838	14,081	6.87
4. รับจ้างนอกภาค เกษตร	10,004	38,686	48,958	56,974	31,477	97,330	91,941	47,449	23.15
5. กำไรจากธุรกิจ	67,752	82,745	68,533	17,350	18,191	37,811	36,846	46,916	22.89
6. รายได้อื่นๆ	12,991	10,308	27,211	6,785	17,115	22,555	16,275	16,172	7.89
รวม	274,076	257,052	219,445	175,790	136,265	211,588	174,627	204,943	100
ที่นา (ไร่/คริวเรือน)	41.21	35.88	15.03	20.53	15.27	15.32	13.64	23.05	-

ที่มา: จากการสำรวจ (2555)

รายได้ในกลุ่มรับจ้างในภาคการเกษตรจะมีสัดส่วนที่น้อยที่สุดในทุกพื้นที่ ทั้งนี้สืบเนื่องจาก
 ปัจจุบันค่าจ้างแรงงานภาคการเกษตรค่อนข้างสูงเมื่อเทียบกับผลตอบแทนที่ได้ ทำให้ชาวนาหันไปใช้
 เครื่องจักรทดแทนแรงงานคนมากขึ้น ในขณะที่เดียวกันการลงทุนซื้อเครื่องจักรเพื่อรับจ้างก็มีข้อจำกัด
 ทั้งด้านเงินลงทุน และผลตอบแทนเพราะพื้นที่เกษตรมีจำกัดหากในตำบลหนึ่งๆ มีหลายเจ้าก็จะพากัน
 ขาดทุน ทำให้ผู้ประกอบการด้านนี้มีน้อย เฉลี่ยตำบลละ 2-3 ราย¹³

ในอดีตชาวนาในภาคใต้ทำนาโดยใช้วิธีการดำนาเป็นส่วนใหญ่ โดยข้าวที่ใช้ปลูกจะเป็นข้าว
 พันธุ์พื้นเมือง แต่หลังจากที่กรมส่งเสริมการเกษตรเข้ามาส่งเสริมให้ชาวนาปลูกข้าวพันธุ์ไม่ไวแสง ซึ่งมี
 วงรอบการผลิตสั้น สามารถปลูกได้ปีละ 2 ครั้ง ชาวนาในภาคใต้จึงเริ่มปรับเปลี่ยนวิธีการปลูกข้าวจาก
 นาดำ มาเป็นนาหว่านน้ำตม เพราะสะดวกและรวดเร็วกว่าการดำนา มาก ซึ่งจากการสำรวจในปี
 2555 พบว่า ชาวนาส่วนใหญ่จะทำนาโดยวิธีหว่านน้ำตม ไม่มีการดำอีกต่อไป¹⁴ ส่วนการหว่านสำรวย
 ยังพอมิบ้างโดยเฉพาะในพื้นที่ตำบลชุมพล อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา เนื่องจากเป็นพื้นที่น่าน้ำฝน
 โดยในพื้นที่ยังมีชาวนาทำนาแบบหว่านสำรวยร้อยละ 21.3 ของชาวนาในตำบล หรือคิดเป็นร้อยละ 1
 ของตัวอย่างทั้ง 3 จังหวัด ส่วนในพื้นที่ตำบลควนโส้นนั้นมีชาวนาบางราย ที่อาศัยในเขตบ้านเกาะ หมู่ที่
 7 ที่ทำนาโดยการหว่านสำรวย เนื่องจากมีที่นาอยู่ห่างจากแหล่งน้ำ

ในเขตน่าน้ำฝนชาวนาส่วนใหญ่ (ร้อยละ 66.4) จะทำนาเพียงปีละครั้ง และผลผลิตข้าวส่วน
 ใหญ่จะเก็บไว้บริโภคในครัวเรือน รายได้หลักของชาวนาในเขตน่าน้ำฝนได้จากการรับจ้างนอกภาค

¹³ จากการสัมภาษณ์ นายรัฐ หนูแดง ต.พญาขัน อ.เมือง จ. พัทลุง

¹⁴ ยกเว้นชาวนาในกลุ่มที่ผลิตพันธุ์ข้าวให้ศูนย์เมล็ดพันธุ์ แต่จะไม่กล่าวถึงในการศึกษานี้เพราะเป็นกลุ่มเฉพาะมีไม่มาก

การเกษตรเป็นส่วนใหญ่ คิดเป็นร้อยละ 52.65 (ตารางที่ 4.4) อย่างไรก็ตามยังมีชาวนาในพื้นที่ บางส่วนที่พอจะมีน้ำในหน้าแล้งพยายามจะทำนาปรัง (ร้อยละ 33.6) โดยการเก็บน้ำไว้ในพื้นที่นา แต่ ที่ผ่านมามีผลไม่ค่อยดีนักทำให้หลายคนค่อยๆ ทอยยให้ไปทำเกษตรผสมผสานแต่ก็ยังประสบปัญหา น้ำแล้งในบางปี

ตารางที่ 4.5 รูปแบบการผลิตข้าวของชาวนาในพื้นที่

รายการ	นครศรีธรรมราช		พัทลุง		สงขลา			รวม
	ท่าเรือ	แหลม	พญาขัน	บ้านพร้าว	ควนไส	ท่าหิน	ชุมพล	
1. วิธีการทำนา	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
1.1 นาดำ	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
1.2 นาหว่านน้ำตม	100.0	97.0	100.0	99.7	100.0	100.0	78.7	99.0
1.3 นาหว่านสำรว	0.0	3.0	0.0	0.3	0.0	0.0	21.3	1.0
2. รอบการทำนา	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
2.1 ทำนาปีละ 2 ครั้ง	99.3	87.7	87.8	100.0	85.3	48.0	33.6	87.8
2.2 ทำนาปีอย่างเดียว	0.0	12.3	2.5	0.0	14.7	52.0	66.4	10.3
2.3 ทำนาปรังอย่างเดียว	0.7	0.0	9.7	0.0	0.0	0.0	0.0	1.9
3. พันธุ์ข้าว	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
3.1 พันธุ์ไวแสง	8.0	3.8	22.2	33.9	18.0	0.0	24.7	15.8
3.2 พันธุ์ไม่ไวแสง	92.0	96.2	77.8	66.1	82.0	100.0	75.3	84.2

ที่มา: จากการสำรวจ (2555)

ชาวนาในเขตพื้นที่ชลประทานที่ทำนาเพียงครั้งเดียวมีสัดส่วนมากที่สุดคือ ชาวนาในพื้นที่ ตำบลแหลม จังหวัดนครศรีธรรมราช โดยชาวนากลุ่มนี้จะปลูกผักแทนการปลูกข้าวในหน้าแล้ง โดยเฉพาะพริกชี้หู ซึ่งมีหน่วยงานภาครัฐและภาคเอกชนเข้ามาส่งเสริม และรับซื้อ โดยก่อนหน้านั้น ประมาณ 5-6 ปี ชาวบ้านปลูกพริกกันมาก แต่ประสบปัญหาการตลาด ประกอบกับราคาข้าวดีขึ้นจึง หันกลับมาทำนามากขึ้น จะเหลือเพียงบางส่วนที่ปลูกพริกเป็นอาชีพหลัก

พันธุ์ข้าวที่ชาวนาในพื้นที่ศึกษาปลูกร้อยละ 84.2 เป็นพันธุ์ไม่ไวแสง โดยเฉพาะข้าวพันธุ์ ชัยนาทที่ปลูกมากที่สุด เนื่องจากให้ผลผลิตสูง โรงสีนิยมรับซื้อ และเข้าโครงการรับจำนำได้ รองลงมา คือ สุพรรณบุรี ส่วนหอมปทุมนั้นจะปลูกเพื่อเก็บไว้บริโภค โดยเฉพาะในพื้นที่ซึ่งให้ผลผลิตข้าวต่อไร่ ต่ำ เช่น ตำบลชุมพล ชาวบ้านจะปลูกข้าวหอมปทุมไว้บริโภคมากกว่าจะปลูกข้าวพันธุ์พื้นเมืองที่มี ผลผลิตต่ำไม่เพียงพอต่อการบริโภคทั้งปี สำหรับข้าวพันธุ์ไวแสงหรือพันธุ์พื้นเมืองซึ่งจะปลูกได้เฉพาะ ในฤดูนาปีเท่านั้นมีสัดส่วนพื้นที่ปลูกเพียงร้อยละ 15.8 ข้าวพันธุ์พื้นเมืองที่นิยมปลูกได้แก่ ข้าวเฉียง ข้าวเล็บนก และข้าวสังข์หยด โดยข้าวเฉียงจะปลูกเพื่อจำหน่าย ข้าวเล็บนกจะปลูกเพื่อบริโภคใน ครัวเรือนเป็นหลัก สำหรับข้าวสังข์หยด จะปลูกเพื่อขายเช่นเดียวกับข้าวเฉียง แต่ชาวนามักจะเก็บไว้ ขายตอนราคาดี ไม่ขายหลังเก็บเกี่ยวทันทีเหมือนข้าวอื่น

4.3 ต้นทุนการผลิตข้าวของชาวนา

การวิเคราะห์โครงสร้างต้นทุนการผลิตข้าวในภาคใต้ใช้หลักการวิเคราะห์ต้นทุนโดยจำแนกตามระดับกิจกรรมการผลิต โดยแบ่งองค์ประกอบของต้นทุนเป็น 2 ชนิด ได้แก่ ต้นทุนการผลิตคงที่ (fixed cost) และต้นทุนการผลิตผันแปร (variable cost) คำนวณต้นทุนทั้งสองชนิดในรูปของต้นทุนที่เป็นเงินสดและต้นทุนที่ไม่ใช่เงินสด การวิเคราะห์ได้แยกพิจารณาต้นทุนการผลิตข้าวพันธุ์ไม่ไวแสงและต้นทุนการผลิตข้าวพันธุ์ไวแสง โดยไม่แยกนาปีนาปรัง เนื่องจากพบว่า ปัจจุบันการผลิตข้าวนาปีและนาปรังของเกษตรกรในพื้นที่ศึกษามีกระบวนการผลิตเหมือนกัน ไม่มีความแตกต่างกันมากนัก ที่แตกต่างกันบ้างในบางพื้นที่คือการควบคุมน้ำ (แต่สัดส่วนต้นทุนน้อย) โดยการทำนาปรังหน้าแล้งต้องสูบน้ำเข้านา แต่ในทำนองเดียวกันนาปีก็ต้องสูบน้ำออกจากนาเพราะฝนตกมีน้ำมาก ส่วนในพื้นที่ชลประทานนั้นการสูบน้ำต้องทำเหมือนกันทั้ง 2 รอบการผลิต และหากปีไหนน้ำแล้งมากชาวนาก็ไม่ทำนาปรัง การวิเคราะห์ต้นทุนการผลิตจะแยกพิจารณา 2 ลักษณะ คือ ต้นทุนการผลิตข้าวพันธุ์ไม่ไวแสง และต้นทุนการผลิตข้าวพันธุ์ไวแสง จำแนกตามสภาพแวดล้อมการผลิต ประกอบด้วย นาชลประทาน (พื้นที่ตำบลท่าเรือ ตำบลแหลม ตำบลทรายขาว ตำบลควนโส และตำบลบ้านพร้าว) พื้นที่นาหลังน้ำท่วม (ตำบลพญาขัน) พื้นที่นาน้ำเค็มรุกล้ำ (ตำบลท่าหิน) พื้นที่นาน้ำฝน (ตำบลชุมพล)

4.3.1 ต้นทุนการผลิตข้าวพันธุ์ไม่ไวแสง

ผลการวิเคราะห์ต้นทุนการผลิตข้าวพันธุ์ไม่ไวแสง พบว่า ต้นทุนการเพาะปลูกในภาพรวมทุกพื้นที่เท่ากับ 4,184.2 บาทต่อไร่ แยกเป็นต้นทุนผันแปร 3,452.7 บาทต่อไร่ หรือคิดเป็นร้อยละ 82.5 ของต้นทุนการผลิตทั้งหมด ในขณะที่ต้นทุนคงที่เท่ากับ 731.6 บาทต่อไร่ หรือคิดเป็นร้อยละ 17.5 ของต้นทุนการผลิตทั้งหมด เมื่อพิจารณาต้นทุนโดยละเอียดตามรายการการใช้ปัจจัยการผลิต พบว่า ต้นทุนที่มีสัดส่วนมากที่สุดคือ ต้นทุนค่าแรงงานเครื่องจักรและต้นทุนค่าปุ๋ย เท่ากับ 1,307.9 บาทต่อไร่และ 1,051.6 บาทต่อไร่ ตามลำดับ ในขณะที่ต้นทุนคงที่ที่มีสัดส่วนสูงที่สุดคือ ต้นทุนค่าใช้ที่ดิน เท่ากับ 450.0 บาทต่อไร่ ซึ่งคิดในรูปของค่าเช่า เห็นได้ว่าค่าเช่าที่นาในภาคใต้ไม่สูงมากนัก ทั้งนี้อาจสืบเนื่องมาจาก เกษตรกรที่ทำนาในภาคใต้มีน้อย และเจ้าของนาไม่ต้องการให้ที่นาของตนเองรกร้างจึงให้เช่าในราคาถูก โดยพื้นที่นาชลประทานและนาหลังน้ำท่วมจะคิดค่าเช่าสูงกว่าพื้นที่นาน้ำฝนและนาหน้าเค็มรุกล้ำประมาณ 150-200 บาทต่อไร่ (ตารางที่ 4.6)

ถ้ามองต้นทุนการผลิตข้าวตามสภาพแวดล้อมการผลิต พบว่า ต้นทุนการผลิตข้าวของเกษตรกรในพื้นที่นาฝนจะต่ำกว่าเกษตรกรในพื้นที่อื่น ในขณะที่พื้นที่นาชลประทานมีต้นทุนการผลิตข้าวพันธุ์ไม่ไวแสงสูงสุด กล่าวคือ เกษตรกรในพื้นที่นาฝนมีต้นทุนเฉลี่ย 3,095.2 บาทต่อไร่ ในขณะที่ต้นทุนของเกษตรกรในพื้นที่ชลประทานสูงถึง 4,587.8 บาทต่อไร่ รองลงมาคือนาหลังน้ำท่วม เท่ากับ 4,495.6 บาทต่อไร่ เมื่อคำนวณต้นทุนต่อกิโลกรัมพบว่า พื้นที่นาหลังน้ำท่วมจะมีต้นทุนต่อกิโลกรัมต่ำสุดเท่ากับ 6.13 บาทต่อกิโลกรัม ทั้งนี้เนื่องจากพื้นที่นาหลังน้ำท่วมมีความอุดมสมบูรณ์ของดินดีกว่าพื้นที่อื่นทำให้ผลผลิตเฉลี่ยต่อไร่สูง (732.8 กิโลกรัมต่อไร่) ในขณะที่พื้นที่ชลประทานพื้นที่นาฝนมีต้นทุนต่อกิโลกรัมใกล้เคียงกัน คือ 7.5 และ 7.25 บาทต่อกิโลกรัม ตามลำดับ ในขณะที่พื้นที่นาหน้าเค็มรุกล้ำมีต้นทุนต่อกิโลกรัมสูงสุดเท่ากับ 8.18 บาทต่อกิโลกรัม (ตารางที่ 4.6)

ผลตอบแทนจากการปลูกข้าวในภาพรวมพบว่า เกษตรกรขายผลผลิตได้เฉลี่ย 8.43 บาทต่อ กิโลกรัม ในขณะที่ต้นทุนการผลิตเฉลี่ยเท่ากับ 6.93 บาทต่อกิโลกรัม และผลผลิตข้าวเฉลี่ย 603.8 กิโลกรัมต่อไร่ ในภาพรวมเกษตรกรจะได้รับผลตอบแทนเฉลี่ย 905.6 บาทต่อไร่ ซึ่งถือว่าต่ำมากเมื่อเทียบกับพืชเศรษฐกิจชนิดอื่น เมื่อพิจารณาแยกตามสภาพแวดล้อมการผลิต พบว่า เกษตรกรในพื้นที่นา หลังน้ำท่วมได้รับผลตอบแทนสูงสุดเท่ากับ 1,220.2 บาทต่อไร่ ในขณะที่เกษตรกรในพื้นที่น่าน้ำเค็ม รุกกล้าประสบกับการขาดทุนเท่ากับ 276.4 บาทต่อไร่ แม้จะขาดทุนแต่เกษตรกรยังคงทำนาต่อไป เนื่องจากเป็นแหล่งอาหารของครัวเรือน และการปรับพื้นที่นาไปปลูกพืชอื่นมีข้อจำกัดด้านความเหมาะสมของพื้นที่ เงินลงทุน ความรู้ ตลอดจนแรงงาน และครัวเรือนยังสามารถหารายได้เสริมจากการประกอบอาชีพอื่นชดเชยรายได้จากการทำนาได้ และเมื่อเปรียบเทียบกับการซื้อข้าวกินเกษตรกร พบว่าการปลูกเองเสียค่าใช้จ่ายน้อยกว่า

ตารางที่ 4.6 ต้นทุนและผลตอบแทนจากการทำนาในฤดูนาปี (บาท/ไร่) (ข้าวพันธุ์ไม่ไวแสง)

ข้าวพันธุ์ไม่ไวแสง	พื้นที่				เฉลี่ย	ร้อยละ
	นาชลประทาน	นาหลังน้ำท่วม	น่าน้ำเค็ม	น่าน้ำฝน		
1. ต้นทุนผันแปร	3,741.2	3,665.9	3,371.9	2,699.1	3,452.7	82.5
1.1 ต้นทุนค่าแรงงาน	1,925.0	1,750.7	1,865.1	1,289.9	1,694.2	40.5
<i>ค่าแรงงานคน</i>	628.2	456.3	322.0	299.4	386.3	9.2
<i>ค่าแรงงานเครื่องจักร</i>	1,296.8	1,294.4	1,543.1	990.5	1,307.9	31.3
1.2 ค่าปัจจัยการผลิต	1,816.2	1,915.2	1,506.9	1,409.2	1,758.5	42.0
<i>เมล็ดพันธุ์</i>	517.3	533.3	533.8	473.0	518.6	12.4
<i>ปุ๋ยเคมี</i>	1,060.7	1,138.7	967.9	927.4	1,051.6	25.1
<i>สารเคมีป้องกัน/กำจัดศัตรูพืช</i>	210.9	220.8	5.2	-	167.0	4.0
<i>ค่าน้ำมัน</i>	27.3	22.4	-	8.8	21.3	0.5
2. ต้นทุนคงที่	846.6	829.7	402.9	396.1	731.6	17.5
2.1 ค่าเสื่อมอุปกรณ์	148.6	109.9	23.5	42.7	125.1	3.0
2.2 ค่าใช้ที่ดิน	500.0	500.0	350.0	300.0	450.0	10.8
2.3 ค่าเสียโอกาสของทุนคงที่	198.1	219.8	29.4	53.4	156.4	3.7
3. รวมต้นทุนทั้งหมด	4,587.8	4,495.6	3,774.9	3,095.2	4,184.2	100.0
3.1 ต้นทุนที่เป็นเงินสด	3,267.0	3,337.6	3,072.6	2,533.5	3,195.6	76.4
3.2 ต้นทุนที่ไม่ใช่เงินสด	1,320.8	1,118.3	742.2	570.5	930.4	22.2
4. รายได้นาปี (บาท/ไร่/ฤดู)	5,350.4	5,715.8	3,498.5	3,652.5	5,089.8	
4.1 ผลผลิต (กก./ไร่)	610.1	732.8	461.5	427.2	603.8	
4.2 ราคาข้าว (บาท/กก.)	8.8	7.8	7.58	8.55	8.43	
4.3 ต้นทุนต่อ (บาท/กก.)	7.5	6.13	8.18	7.25	6.93	
5. ผลตอบแทน (บาท/ไร่/ฤดู)	762.6	1,220.2	- 276.4	557.3	905.6	

ที่มา: จากการสำรวจ (2555)

4.3.2 ต้นทุนการผลิตข้าวพันธุ์ไวแสง

ผลการวิเคราะห์ต้นทุนการผลิตข้าวพันธุ์ไวแสง พบว่า ต้นทุนการเพาะปลูกในภาพรวมทุกพื้นที่เท่ากับ 4,033.5 บาทต่อไร่ แยกเป็นต้นทุนผันแปร 3,230.5 บาทต่อไร่ หรือคิดเป็นร้อยละ 80.1 ของต้นทุนการผลิตทั้งหมด ในขณะที่ต้นทุนคงที่เท่ากับ 803 บาทต่อไร่ หรือคิดเป็นร้อยละ 19.9 ของต้นทุนการผลิตทั้งหมด เมื่อพิจารณาต้นทุนโดยละเอียดตามรายการการใช้ปัจจัยการผลิต พบว่า ต้นทุนที่มีสัดส่วนมากที่สุดคือ ต้นทุนค่าแรงงานเครื่องจักรและต้นทุนค่าปุ๋ย เท่ากับ 1,218.5 บาทต่อไร่และ 1,020.1 บาทต่อไร่ ตามลำดับ ในขณะที่ต้นทุนคงที่ที่มีสัดส่วนสูงที่สุดคือต้นทุนค่าใช้ที่ดิน เท่ากับ 483.3 บาทต่อไร่ ซึ่งใกล้เคียงกับค่าเช่าปลูกข้าวพันธุ์ไม่ไวแสง (ตารางที่ 4.7)

ตารางที่ 4.7 สัดส่วนต้นทุนและผลตอบแทนจากการทำนาในฤดูนาปี (บาท/ไร่) (ข้าวพันธุ์ไวแสง)

ข้าวพันธุ์พื้นเมือง	พื้นที่				เฉลี่ย	ร้อยละ
	นาชลประทาน	นาหลังน้ำท่วม	น่าน้ำเค็ม	น่าน้ำฝน		
1. ต้นทุนผันแปร	3,109.1	3,623.4	-	2,852.4	3,230.5	80.1
1.1 ต้นทุนค่าแรงงาน	1,543.2	1,647.3	-	1,483.9	1,625.3	40.3
<i>ค่าแรงงานคน</i>	369.6	344.2	-	497.9	406.8	10.1
<i>ค่าแรงงานเครื่องจักร</i>	1,173.6	1,303.1	-	986.1	1,218.5	30.2
1.2 ค่าปัจจัยการผลิต	1,566.0	1,976.2	-	1,368.5	1,605.2	39.8
<i>เมล็ดพันธุ์</i>	433.3	550.0	-	402.8	458.8	11.4
<i>ปุ๋ยเคมี</i>	979.5	1,240.1	-	928.8	1,020.1	25.3
<i>สารเคมีป้องกัน/กำจัดศัตรูพืช</i>	139.5	169.2	-	1.7	108.9	2.7
<i>ค่าน้ำมัน</i>	13.6	16.8	-	35.2	17.5	0.4
2. ต้นทุนคงที่	866.7	807.8	-	396.1	803.0	19.9
2.1 ค่าเสื่อมอุปกรณ์	108.7	87.9	-	42.7	142.1	3.5
2.2 ค่าใช้ที่ดิน	516.7	500.0	-	300.0	483.3	12.0
2.3 ค่าเสียโอกาสของทุนคงที่	241.3	219.8	-	53.4	177.6	4.4
3. รวมต้นทุนทั้งหมด	3,975.9	4,431.2	-	3,248.5	4,033.5	100.0
3.1 ต้นทุนที่เป็นเงินสด	2,827.5	3,382.6	-	2,602.3	2,948.1	73.1
3.2 ต้นทุนที่ไม่ใช่เงินสด	1,148.4	1,048.7	-	646.2	1,085.4	26.9
4. รายได้นาปี (บาท/ไร่/ฤดู)	4,473.5	4,927.7	-	3,768.3	4,430.3	
4.1 ผลผลิต (กก./ไร่)	472.0	518.71	-	418.7	468.8	
4.2 ราคาข้าว (บาท/กก.)	9.5	9.5	-	9	9.45	
4.3 ต้นทุนต่อ (บาท/กก.)	8.5	8.54	-	7.76	8.60	
5. ผลตอบแทน (บาท/ไร่/ฤดู)	497.6	496.5	-	519.8	396.8	

ที่มา: จากการสำรวจ (2555)

พิจารณาต้นทุนการผลิตข้าวตามสภาพแวดล้อมการผลิต พบว่า ต้นทุนการผลิตข้าวของเกษตรกรในพื้นที่น่าน้ำฝนจะต่ำกว่าเกษตรกรในพื้นที่อื่น มีต้นทุนเฉลี่ย 3,248.5 บาทต่อไร่ ในขณะที่พื้นที่นาหลังน้ำท่วมมีต้นทุนการผลิตข้าวพันธุ์ไวแสงสูงสุด เท่ากับ 4,431.2 บาทต่อไร่ รองลงมาคือ

ชลประทาน เท่ากับ 3,975.9 บาทต่อไร่ เมื่อคำนวณต้นทุนต่อกิโลกรัมพบว่า ข้าวพันธุ์พื้นเมืองมีต้นทุนการผลิตเฉลี่ย 8.60 บาทต่อกิโลกรัม ในขณะที่เกษตรกรขายผลผลิตได้เฉลี่ย 9.45 บาทต่อกิโลกรัม ข้อสังเกตประการหนึ่งคือ ต้นทุนการผลิตข้าวพันธุ์ไวแสงจะสูงกว่าต้นทุนการผลิตข้าวพันธุ์ไม่ไวแสง ทั้งนี้เนื่องจาก การผลิตข้าวพันธุ์ไวแสงมีวัตถุประสงค์เพื่อการบริโภคเป็นหลัก ทำให้เกษตรกรดูแลเอาใจใส่มากกว่าต้นทุนจึงสูงกว่า แต่เนื่องจากการขาดความรู้ความเข้าใจทำให้เกษตรกรดำเนินการจัดการที่เพิ่มต้นทุนโดยไม่จำเป็น เช่นการใส่ปุ๋ยเคมีจำนวนมากเท่ากับข้าวพันธุ์ไม่ไวแสง ทั้งๆที่ข้าวพันธุ์ไวแสงไม่ตอบสนองต่อปริมาณปุ๋ยเท่ากับข้าวพันธุ์ไม่ไวแสง

ผลการวิเคราะห์ผลตอบแทนจากการลงทุนผลิตข้าวพันธุ์ไวแสง พบว่า ผลผลิตข้าวพันธุ์ไวแสงต่อไร่ต่ำกว่าข้าวพันธุ์ไม่ไวแสง คือเฉลี่ยเท่ากับ 468 กิโลกรัมต่อไร่ (ข้าวพันธุ์ไม่ไวแสงมีผลผลิตข้าวเฉลี่ย 603 กิโลกรัมต่อไร่) แต่ขายได้ราคาสูงกว่าประมาณ 1 บาทต่อกิโลกรัม โดยรายได้จากการขายผลผลิตข้าวพันธุ์ไวแสงเฉลี่ยเท่ากับ 4,430.38 บาทต่อไร่ (ข้าวพันธุ์ไม่ไวแสงขายได้ 5,089.78 บาทต่อไร่) และเมื่อพิจารณาผลตอบแทน พบว่า การผลิตข้าวพันธุ์ไวแสงมีผลตอบแทนเฉลี่ย 396.8 บาทต่อกิโลกรัม (ข้าวพันธุ์ไม่ไวแสงมีผลตอบแทน 905.6 บาทต่อไร่) แม้กำไรจากการผลิตข้าวพันธุ์ไวแสงจะต่ำกว่าข้าวพันธุ์ไม่ไวแสง แต่ชวามาส่วนใหญ่ยังแบ่งพื้นที่สำหรับผลิตข้าวพันธุ์ไวแสง ทั้งนี้เนื่องจากต้องผลิตไว้บริโภคในครัวเรือน และบางทีก็เนื่องจากข้อจำกัดของพื้นที่ เช่น นาเล็ก หรือแล้ง ไม่เหมาะกับการปลูกข้าวพันธุ์ไม่ไวแสงที่ต้นเตี้ย ไม่ทนน้ำ ไม่ทนแล้ง

พิจารณาผลตอบแทนจากการผลิตข้าวพันธุ์ไม่ไวแสง (ไม่ไวแสง) กับข้าวพันธุ์ไวแสง (ไวแสง) พบว่า ต้นทุนการผลิตไม่ต่างกันมากนัก (ในแต่ละพื้นที่มีต้นทุนการผลิตข้าวทั้ง 2 พันธุ์ต่างกันประมาณ 100-200 บาทต่อไร่ (ยกเว้นในพื้นที่นาหลังน้ำท่วมที่ต่างกัน ประมาณ 700 บาทต่อไร่) แต่มีผลผลิตข้าวต่างกัน โดยข้าวพันธุ์ไวแสงจะมีผลผลิตต่อไร่ต่ำกว่าข้าวพันธุ์ไม่ไวแสงเฉลี่ยประมาณ 150 กิโลกรัม ยกเว้นในพื้นที่น่าน้ำฝนที่ผลผลิตใกล้เคียงกันคือ 418.70 กับ 427.20 กิโลกรัมต่อไร่ตามลำดับ¹⁵

4.4 การใช้ปัจจัยการผลิตข้าวของชาวนา

ข้าวพันธุ์ไม่ไวแสง ผลการสำรวจพบว่าการผลิตข้าวของชาวนาในภาคใต้ แต่ละพื้นที่ใช้ปัจจัยการผลิตข้าวพันธุ์ไม่ไวแสงไม่ต่างกันมากนัก (ตารางที่ 4.8) แต่ผลผลิตจะมีความแตกต่างกัน โดยพื้นที่ที่มีการใช้ปัจจัยการผลิตมากที่สุดคือ พื้นที่นาหลังน้ำท่วม นาชลประทาน นาน้ำเค็มรุกกล้า และน่าน้ำฝนตามลำดับ และปริมาณผลผลิตก็ลดลงตามปริมาณการใช้ปัจจัยการผลิต

จากข้อมูลตาราง 4.8 แม้จะดูเหมือนว่าผลผลิตข้าวจะเพิ่มขึ้นตามการเพิ่มขึ้นของการใช้ปัจจัย การผลิต แต่เนื่องจากผลผลิตข้าวนอกจากจะขึ้นกับปัจจัยการผลิตข้างต้นแล้ว ยังมีปัจจัยเกี่ยวกับข้อจำกัดของพื้นที่ เช่น ดิน น้ำ เป็นต้น ดังนั้น ในบางพื้นที่ผลผลิตที่ได้อาจเป็นแรงผลักดันจากรธรรมชาติ การใส่ปัจจัยการผลิตเพิ่มอาจไม่มีผลต่อปริมาณผลผลิตมากนัก ซึ่งหากเกษตรกรไม่เข้าใจ

¹⁵ สาเหตุสำคัญเนื่องจากพื้นที่น่าน้ำฝนมีปัญหาขาดแคลนน้ำทำให้ข้าวพันธุ์ไม่ไวแสง ไม่สามารถให้ผลผลิตได้เต็มศักยภาพ ในขณะที่ข้าวพันธุ์ไวแสงไม่ได้รับผลกระทบมากนักจึงยังสามารถให้ผลผลิตในระดับสูงของสายพันธุ์

ประเด็นนี้ จะทำให้เกษตรกรใช้ปัจจัยการผลิตเกินความจำเป็น ดังนั้นการศึกษาประสิทธิภาพการใช้ปัจจัยการผลิตในแต่ละพื้นที่จึงเป็นสิ่งจำเป็น เพื่อประโยชน์ในการควบคุมปริมาณการใช้ปัจจัยการผลิตให้เกิดประโยชน์สูงสุดจริง

ตารางที่ 4.8 สรุปปริมาณการใช้ปัจจัยการผลิตและผลผลิตข้าวพันธุ์ไม่ไวแสงในแต่ละพื้นที่

ข้าวพันธุ์ไม่ไวแสง	นิเวศน์ทำนา			
	นาชลประทาน	นาหลังน้ำท่วม	น่าน้ำเค็มรุกล้ำ	น่าน้ำฝน
ปริมาณพันธุ์ข้าว (กก./ต่อไร่)	23.48	24.24	24.26	21.50
ผลผลิตต่อไร่ (กก./ต่อไร่)	620.54	732.80	461.54	427.20
ปริมาณสารเคมีฉีดหญ้า (ลิตร/ต่อไร่)	0.26	0.30	0.00	0.00
ปริมาณปุ๋ยเคมี (กก./ต่อไร่)	54.79	58.82	50.00	47.91
ปริมาณการใช้แรงงาน (วัน/ต่อไร่)	2.22	2.85	2.09	1.21

ที่มา: จากการสำรวจ (2555)

ข้าวพันธุ์ไวแสง ตารางที่ 4.9 แสดงปริมาณการใช้ปัจจัยการผลิตและผลผลิตต่อไร่ของข้าวพันธุ์ไวแสงในพื้นที่ศึกษา ซึ่งพบว่าปริมาณการใช้พันธุ์ข้าวเฉลี่ยประมาณ 19.81 กก./ไร่ โดยในเขตนาน้ำฝนใช้เพียง 16.11 กก./ไร่ ในขณะที่ นาหลังน้ำท่วม และนาชลประทานใช้เท่ากับ 22 และ 19.9 กก./ไร่ ซึ่งมากกว่าปริมาณแนะนำ ในส่วนของปริมาณการใช้สารเคมี ปุ๋ยเคมี และแรงงาน พบว่า มีปริมาณการใช้มากกว่าการผลิตข้าวพันธุ์ไม่ไวแสง ทั้งนี้เหตุผลสำคัญสืบเนื่องมาจาก การผลิตข้าวพันธุ์พื้นเมืองส่วนใหญ่จะใช้พื้นที่น้อย ทำให้มีแรงงาน มีเวลาดูแลแปลงนามากขึ้น ด้านการใช้ปุ๋ยเคมี เช่นเดียวกัน คือ เมื่อมีพื้นที่ปลูกน้อย ก็พยายามเอาใจใส่มากขึ้น ใส่ปุ๋ยมากขึ้น ประกอบกับการปลูกข้าวพันธุ์ไวแสง จะมีวัตถุประสงค์เพื่อความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนเกษตรกรจึงให้ความสำคัญและเอาใจใส่มากขึ้นการใช้ปัจจัยการผลิตจึงมากขึ้นตามไปด้วย ส่วนด้านการใช้สารเคมีนั้นส่วนใหญ่จะเป็นการใช้สำหรับฆ่าหอยเชอรี่ ซึ่งระบาดในฤดูนาปีมากกว่าฤดูนาปรังที่ผลิตข้าวพันธุ์ไม่ไวแสง ปริมาณการใช้จึงมากกว่า

ตารางที่ 4.9 สรุปปริมาณการใช้ปัจจัยการผลิตและผลผลิตข้าวพันธุ์ไวแสงในแต่ละพื้นที่

ข้าวพันธุ์พื้นเมือง	นิเวศน์ทำนา				
	นาชลประทาน	นาหลังน้ำท่วม	น่าน้ำเค็ม	น่าน้ำฝน	เฉลี่ย
ปริมาณพันธุ์ข้าว (กก./ต่อไร่)	19.90	22.00	-	16.11	19.81
ผลผลิตต่อไร่ (กก./ต่อไร่)	466.77	518.71	-	418.70	468.82
ปริมาณสารเคมีฉีดหญ้า (ลิตร/ต่อไร่)	0.46	0.30	-	0.00	0.31
ปริมาณปุ๋ยเคมี (กก./ต่อไร่)	54.41	45.70	-	46.44	51.01
ปริมาณการใช้แรงงาน (วัน/ต่อไร่)	9.57	6.56	-	7.06	8.94

ที่มา: จากการสำรวจ (2555)

บทที่ 5 พลวัตการค้าข้าวในภาคใต้

การค้าข้าวในภาคใต้มีความรุ่งเรืองมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 การค้าข้าวในยุคเริ่มแรกนี้มีความเสรี แหล่งผลิตข้าว และตลาดค้าข้าวที่สำคัญของภาคใต้ คือ ที่ราบลุ่มทะเลสาบสงขลา โดยเฉพาะบริเวณลุ่มน้ำปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช มีการค้าขายทั้งภายในและภายนอกประเทศ โดยตลาดส่งออกข้าวที่สำคัญในช่วงนั้นคือ กลุ่มประเทศอาณานิคมของอังกฤษในแหลมมลายา ผู้มีบทบาทสำคัญในระบบตลาดคือ นายหน้าผู้รวบรวมข้าวเปลือก และโรงสีข้าวซึ่งมีบทบาทสำคัญทั้งการแปรรูปข้าว และส่งออกข้าว ผู้ประกอบการโรงสีข้าวส่วนใหญ่เป็นนายทุนชาวจีน เพราะการตั้งโรงสีต้องใช้เงินลงทุนมาก คนไทยในขณะนั้นไม่มีการสะสมทุนมากพอ นายทุนชาวจีนจึงผูกขาดธุรกิจโรงสีในภาคใต้ และนายทุนจีนบางคนอาจร่วมทุนกับผู้มีอิทธิพลหรือคหบดีคนไทยในท้องถิ่น เช่น กำนันผู้ใหญ่บ้าน เพื่อเป็นหลักประกันความปลอดภัย และประกันได้ว่าโรงสีจะมีข้าวเปลือกให้สีอย่างแน่นอน โดยอาศัยอิทธิพลของ กำนัน และผู้ใหญ่บ้าน ยุคนั้นจึงเป็นยุคเฟื่องฟูของการค้าข้าวในภาคใต้ (กิตติ, 2552) หลังจากนั้นการค้าข้าวในภาคใต้ได้ผ่านการเปลี่ยนแปลงอีกหลายครั้ง ทั้งจากอิทธิพลของตลาดโลก นโยบายของรัฐ และการแข่งขันการใช้ทรัพยากรในพื้นที่ สรุปได้ดังนี้

5.1 พัฒนาการการค้าข้าวในภาคใต้

หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นยุคมืดของการค้าข้าวในภาคใต้ รัฐบาลไทยได้ออกพระราชบัญญัติหลายฉบับเพื่อควบคุมการซื้อขายข้าว ป้องกันภาวะการขาดแคลนอาหารในประเทศ เช่น พระราชบัญญัติสำรวจและห้ามกักกันข้าว พุทธศักราช 2489 พระราชบัญญัติป้องกันการค้ากำไรเกินควร พุทธศักราช 2490 โดยมีสาระสำคัญเพื่อป้องกันการลักลอบนำข้าวไปขายตามแนวชายแดน แต่เนื่องจากในขณะนั้นมีภาวะขาดแคลนข้าวในประเทศสิงคโปร์และมลายา ทำให้ราคาข้าวส่งออกสูงขึ้นอย่างมาก ทำให้มีความพยายามนำข้าวออกไปขายทั้งถูกกฎหมายและผิดกฎหมาย โดยเฉพาะช่วงทศวรรษ 2510 มีการลักลอบส่งออกข้าวอย่างแพร่หลาย ทั้งทางบกและทางน้ำ โดยทางบกนั้นจะขนถ่ายทางรถไฟ รถจักรยานยนต์ผ่านทางถนนสะเดา-ปาดังเบซาร์ ส่วนทางทะเลจะใช้เรือประมงลักลอบขนออกไป (กิตติ, 2552) การลักลอบค้าข้าวซบเซาลงหลังปี 2514 เนื่องจากผลของการปฏิวัติเขียวทำให้ผลผลิตข้าวของโลกสูงขึ้น ราคาข้าวในตลาดโลกซบเซาลง

การศึกษาพัฒนาการของการค้าข้าวในภาคใต้ ต้องมองผ่านผู้เล่นสำคัญ คือ โรงสีข้าว เพราะโรงสีข้าวเป็นทั้งผู้ซื้อข้าวเปลือก ผู้แปรรูป และผู้ขายข้าวสาร การดำรงอยู่หรือการล่มสลายของธุรกิจโรงสีข้าวในภาคใต้จึงเป็นตัวสะท้อนความเป็นไปของการผลิตและการค้าข้าวในภาคใต้ งานศึกษาเกี่ยวกับการค้าข้าวและบทบาทของโรงสีข้าวที่น่าสนใจมากคือ เรื่อง “การแลกเปลี่ยนและการค้าข้าวบริเวณชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา” ของ เขาวลิต (2544) พอสรุปภาพของโรงสีข้าวในอดีตได้ดังนี้

หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ระหว่าง 2496 – 2506 พ่อค้าคนกลางที่เคยทำหน้าที่รวบรวมข้าวจากชาวนาขายให้กับโรงสี จะหันมาสร้างโรงสีเอง และใช้เครือข่ายจากการที่เคยเป็นพ่อค้าคนกลางมา

ก่อนรับซื้อข้าวจากชาวนามาตัวเอง ทำให้โรงสีไฟขนาดใหญ่ไม่มีข้าวสี หลายโรงต้องค่อยๆ ททยอยปิดกิจการและหมดไปในทศวรรษ

ในช่วงปี 2508 – 2511 โรงสีขนาดกลางได้รับผลกระทบจากการขยายตัวของโรงสีข้าวขนาดเล็กที่กระจายเปิดกิจการในหมู่บ้านเป็นที่นิยมของชาวนาเพราะเดินทางไปขายไม่ไกล ส่งผลให้ปริมาณข้าวที่เข้าโรงสีขนาดกลางเริ่มลดลงนำไปสู่การขาดทุนจนโรงสีขนาดกลางหลายโรงต้องปิดกิจการต่อมาในปี 2511-2515 ราคาข้าวในตลาดโลกตกต่ำเนื่องจากผลของการปฏิวัติเขียวทำให้อุปทานข้าวของโลกสูงขึ้น ชาวนาเริ่มทิ้งที่นาไปประกอบอาชีพอื่น ปริมาณผลผลิตข้าวในบางพื้นที่ลดลง โรงสีขนาดกลางได้รับผลกระทบและทยอยปิดกิจการโดยเฉพาะในปี 2524 เกิดน้ำท่วมใหญ่ในจังหวัดพัทลุง โรงสีข้าวต้องสูญเสียข้าวในโกดังจำนวนมาก ทั้งข้าวในส่วนของโรงสีและข้าวตามโครงการพยุงราคาของ อคส. ที่โรงสีรับจ้างเก็บ โรงสีประสบภาวะขาดทุนต่อเนื่องต้องปิดกิจการไปจำนวนมาก (กิตติ.2552)

หลังปี 2530 โรงสีข้าวขนาดเล็กทยอยหยุดกิจการ เนื่องจากรายได้ไม่คุ้มค่าดำเนินการ ส่วนโรงสีขนาดกลางที่ยังเหลืออยู่ต้องสูญเสียตลาดข้าวในกรุงเทพฯ ให้ข้าวภาคกลางที่มีคุณภาพหุงต้มและคุณภาพการสีดีกว่า นอกจากนี้ข้าวภาคกลางยังลงมาแย่งตลาดข้าวในพื้นที่ภาคใต้ โดยเริ่มเข้ามาตั้งแต่ปี 2516 การแข่งขันที่สูงขึ้นทำให้โรงสีขนาดกลางในภาคใต้ (โรงสีขนาดใหญ่ไม่มีแล้ว) ต้องปรับตัวทั้งด้านการเพิ่มประสิทธิภาพการสีข้าว การสร้างความแตกต่างและการหาตลาดใหม่ อย่างไรก็ตามที่ผ่านมาข้าวสารของภาคใต้ยังไม่สามารถขึ้นไปแย่งตลาดในภาคกลางได้ จึงกระจุกตัวอยู่เฉพาะในท้องถิ่นและจังหวัดชายแดน เช่น จังหวัดนราธิวาส จังหวัดยะลา จังหวัดปัตตานี จังหวัดสตูล จังหวัดตรัง และจังหวัดสงขลา (กิตติ ,2552)

การค้าข้าวของภาคใต้ในอดีตเป็นการแข่งขันระหว่างโรงสีขนาดใหญ่ ขนาดกลาง และแม้แต่นขนาดเล็ก การแข่งขันของโรงสีซึ่งมีจำนวนมาก เช่น ในปี 2517 จังหวัดสงขลามีโรงสีรวมทุกขนาด 459 โรง จังหวัดพัทลุงมี 399 โรง การเกิดขึ้นของโรงสีจำนวนมากทำให้การแข่งขันสูง สภาพเช่นนี้น่าจะเป็นผลดีกับชาวนาที่สามารถต่อรองราคาได้ แต่ในความเป็นจริงผู้รับผลประโยชน์คือ “นายหน้า” ซึ่งจะได้ค่านายหน้าจากโรงสีและโรงสีก็ผลักภาระส่วนนี้ไปให้ชาวนา โดยสภาพเช่นนี้มีปรากฏจนถึงปัจจุบัน อย่างไรก็ตามตัวการที่แท้จริงที่ทำให้การค้าข้าวในภาคใต้ซบเซาลงมาจากปัจจัยภายนอก คือ ภาวะราคาข้าวในตลาดโลกตกต่ำ ภาวะราคาสินค้าแข่งขัน เช่น ราคายางพารา ราคาปาล์มน้ำมัน และราคาทุเรียนที่สูงขึ้น ในขณะที่เดียวกันมีชาวนาส่วนหนึ่งไม่สามารถปรับที่ดินไปปลูกพืชอื่นได้ ชาวนากลุ่มนี้จึงได้พยายามดิ้นรนเพื่อสร้างรายได้เพิ่มจากการผลิตข้าว โดยการสร้างมูลค่าเพิ่มให้ข้าวที่ผลิตได้ กลุ่มตัวอย่างที่เห็นชัดเจนคือ การผลิตข้าวสังข์หยดในจังหวัดพัทลุงเพื่อจำหน่ายในตลาดระดับบน ซึ่งได้ราคาสูงกว่าข้าวทั่วไป ประมาณ 3 เท่า ในปี 2554 ข้าวสังข์หยดอินทรีย์ของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนบ้านเรียนรู้เกษตรธรรมชาติบางแก้ว จังหวัดพัทลุงขายราคาตันละ 25,000 บาท และเพิ่มเป็น 35,000 บาท ในปี 2555

การเปลี่ยนผ่านจากตลาดข้าวทั่วไปสู่การผลิตข้าวคุณภาพเพื่อขายในตลาดเฉพาะกลุ่มเป็นพัฒนาการที่สำคัญที่แสดงให้เห็นว่าตลาดข้าวในประเทศมีหลายระดับ มีผู้บริโภคที่ต้องการบริโภคข้าวคุณภาพสูง มีความจำเพาะในการดูแลสุขภาพ ตลาดข้าวเฉพาะกลุ่มจึงเป็นทางออกสำคัญสำหรับ

ชาวนาในภาคใต้ และในประเทศไทยท่ามกลางกระแสการแข่งขันในตลาดข้าวโลก แม้ปัจจุบันยังดำเนินการในกลุ่มเล็กแต่ในอนาคตยังสามารถขยายตัวได้อีกมาก

5.1.1 ผู้มีบทบาทในการกระจายข้าว

การกระจายผลผลิตข้าวเปลือกจากมือเกษตรกรไปสู่ผู้บริโภคในรูปข้าวสารนั้น เป็นกลไกสำคัญที่ทำหน้าที่ส่งผ่านคุณค่าของข้าวสารจากผู้บริโภคมาสู่เกษตรกรผู้ผลิต หากกลไกการส่งผ่านมีความยุติธรรมและมีประสิทธิภาพ คุณค่าของข้าวในสายตาของผู้บริโภคก็จะถูกส่งเป็นผลประโยชน์กลับมาให้เกษตรกรอย่างเป็นธรรม แต่หากกลไกการส่งผ่านทำงานไม่ดี หรือทำหน้าที่ของตนเองได้ไม่เป็นธรรมแล้ว ส่วนแบ่งของคุณค่าที่ผู้บริโภคส่งมาให้ก็จะถึงมือเกษตรกรผู้ผลิตน้อยลง สุดท้ายอาจทำให้ผู้ผลิตต้องยุติการผลิต ซึ่งผลที่ตามมาจะรุนแรงมาก อาจทำให้ผลผลิตข้าวขาดแคลน ผู้เกี่ยวข้องในระบบตลาดข้าวทั้งระบบเดือดร้อน ดังนั้นเพื่อให้สามารถส่งผ่านคุณค่าของข้าวจากผู้บริโภคสู่เกษตรกรผู้ผลิตดำเนินไปอย่างยุติธรรม ผู้เกี่ยวข้องในกระบวนการนี้ทุกขั้นตอนต้องทำหน้าที่ของตนเองอย่างยุติธรรม โดยสรุปผู้เกี่ยวข้องในระบบตลาดข้าวเปลือกจากต้นทางไปถึงปลายทางจะประกอบด้วยเกษตรกร พ่อค้ารวบรวมข้าวเปลือกในท้องถิ่น โรงสี ผู้ค้าส่ง และผู้ค้าปลีก

เกษตรกรผู้ปลูกข้าว

เกษตรกรผู้ปลูกข้าวในภาคใต้เป็นผู้ผลิตรายย่อยที่มีที่ดินทำกินเป็นของตนเองเป็นส่วนใหญ่ มีสมาชิกในครัวเรือนเฉลี่ย 3-4 คน มีพื้นที่ทำนาปีเฉลี่ยครัวเรือนละ 18.71 ไร่ จากพื้นที่ทำการเกษตรเฉลี่ย 23.35 ไร่ คิดเป็นพื้นที่ทำนาร้อยละ 80.10 ของพื้นที่เกษตรทั้งหมด ในขณะเดียวกันจะมีการทำนาปรังเฉลี่ย 16.64 ไร่ต่อครัวเรือน จากพื้นที่ถือครองทางการเกษตรทั้งหมด (23.35 ไร่) จะแบ่งเป็นพื้นที่เกษตรของตนเอง 14.15 ไร่ และพื้นที่ทำการเกษตรเช่า 9.20 ไร่ต่อครัวเรือน ซึ่งพื้นที่เช่าทั้งหมดจะถูกใช้เพื่อการทำนา

ในการปลูกข้าว เกษตรกรได้รับผลผลิตข้าวนาปีเฉลี่ย 11.59 ตันต่อปี และผลผลิตข้าวนาปรังเฉลี่ย 10.98 ตันต่อปี ในปีการเพาะปลูก 2554/55 เกษตรกรขายข้าวนาปีได้ราคาเฉลี่ยคือ 8,847.5 บาทต่อตัน ขายข้าวนาปรังได้ราคาเฉลี่ย 8,446.50 บาทต่อตัน มีรายได้จากการขายข้าวนาปีเฉลี่ยปีละ 102,568.53 บาท และมีรายได้จากการขายข้าวนาปรังปีละ 92,932.19 บาท รวมรายได้จากการขายข้าวปีละ 195,500.72 บาท

การคัดเลือกพันธุ์ข้าวสำหรับปลูกนั้น ได้มีการส่งเสริมจากหน่วยงานราชการในการหาพันธุ์ข้าวที่เหมาะสมกับพื้นที่ ได้แก่ ข้าวพันธุ์ส่งเสริม เช่น พันธุ์ชัยนาท 1 ซึ่งเป็นข้าวที่มีลักษณะเมล็ดยาวสวย แต่เป็นข้าวแข็งที่มีราคาต่ำ เมื่อเปรียบเทียบกับข้าวพันธุ์อื่นๆ ข้าวอ้ายเฉียง ข้าวเข้มทอง ข้าวเล็บนก ซึ่งเป็นข้าวนาปีที่มีราคาสูงกว่าแต่ผลผลิตต่อไร่ค่อนข้างต่ำ

ช่วงฤดูการเก็บเกี่ยวจะมีรถเกี่ยวข้าวที่เดินทางมาจากภาคกลางและภาคอีสานมารับจ้างเกี่ยวข้าว เมื่อเก็บเกี่ยวผลผลิตและบรรจุผลผลิตในกระสอบป่านเสร็จสมบูรณ์ เกษตรกรจะขนย้ายผลผลิตส่งให้แก่โรงสีพื้นที่ไม่นิยมเก็บข้าวไว้นานเนื่องจากภาคใต้มีสภาพอากาศที่มีความชื้นสูงการเก็บข้าวไว้ในยุ้งฉางนานจะทำให้คุณภาพข้าวแยลง โดยช่วงที่ข้าวในภาคใต้ออกสู่ตลาด คือ ช่วงเดือนกุมภาพันธ์ ถึงเดือนพฤษภาคม

แหล่งที่เกษตรกรนำข้าวไปขายส่วนใหญ่จะเป็นการขายผ่านผู้รวบรวมท้องถิ่น มีเพียงเล็กน้อยที่นำข้าวไปส่งให้กับโรงสีเองซึ่งมักเป็นโรงสีขนาดเล็กในชุมชน เกษตรกรจะทราบราคา รับซื้อของโรงสีต่างๆ ผ่านทางตัวแทนรับซื้อข้าว ซึ่งเป็นผู้รวบรวมท้องถิ่นที่มีบทบาทสำคัญในการให้ ข้อมูลทางด้านราคาแก่เกษตรกร และเกษตรกรสามารถตัดสินใจเลือกขายข้าวให้แก่โรงสีต่างๆ ได้ตาม ความพอใจ โดยใช้ราคาเสนอซื้อจากโรงสีเป็นเกณฑ์ในการตัดสินใจโดยเลือกขายข้าวให้แก่โรงสีที่ เสนอราคาสูงกว่า โดยการจัดจำหน่ายนั้นไม่มีการขายผ่านตลาดกลางหรือสถาบันการเกษตร เหมือนกับในภาคอื่นๆ

ต้นทุนการตลาดของชาวนา ชาวนาในพื้นที่เป็นชาวนารายย่อย ส่วนใหญ่จะไม่มีรถ ขนข้าวของตัวเองจึงต้องจ้างรถของโรงสี หรือไม่ก็รถของนายหน้ารถเกี่ยว นายหน้าโรงสีขนส่งข้าวไป ขาย โดยเกษตรกรเกือบทั้งหมดจะนิยมจ้างรถของนายหน้ากลุ่มนี้ โดยมีค่าใช้จ่ายระหว่าง 300-500 บาทขึ้นอยู่กับระยะทางในการขนส่ง¹⁶ แต่เกษตรกรส่วนใหญ่จะได้รับข้อมูลจากโรงสีว่าไม่ต้องจ่ายค่า ขนส่ง โรงสีจะจ่ายให้กับเจ้าของรถเอง ทั้งที่ในความเป็นจริงโรงสีได้หักค่าใช้จ่ายส่วนนี้ในราคาข้าว แล้วย

ตารางที่ 5.1 ค่าใช้จ่ายในการจำหน่ายข้าวเปลือกของเกษตรกร

ค่าใช้จ่าย	นครศรีธรรมราช		พัทลุง		สงขลา		
	ท่าเรือ	แหลม	พญาขัน	บ้านพร้าว	ควนไส	ท่าหิน	ชุมพล
1. ค่าขนส่ง							
1.1 ขนส่งเอง	-	-	-	-	-	-	-
1.2 จ้างรถเพื่อนบ้าน	-	-	-	-	-	500.00	110.34*
1.3 จ้างรถ	300.00	376.09	350.00	400.00	300.00	-	-
2. หักความชื้น/สิ่งเจือปน							
2.1 หักความชื้น (5-10%)	ขายเหมา	ขายเหมา	ขายเหมา	ขายเหมา	ขาย	-	เก็บไว้
2.2 หักสิ่งเจือปน (5%)					เหมา		บริโภค
หากขายตามคุณภาพจะถูกหักความชื้นและสิ่งเจือปน ประมาณ 100-150 กิโลกรัมต่อตัน							
3. ค่าแรงงาน							
3.1 แรงงานครีวเรือน	หลังจากชั่งข้าวที่นาแล้วการขนไปขายเจ้าของนาไม่จำเป็นต้องไป					300	150
3.2 แรงงานจ้าง	เอง แต่จะให้นายหน้าทำหน้าที่ขายและเก็บเงินให้					-	-

* ขนจากที่นากลับบ้านมาเก็บไว้บริโภคไม่ได้ขนไปขาย

ที่มา: จากการสำรวจ (2555)

รายจ่ายส่วนที่ 2 ที่ชาวนาต้องแบกรับคือ การหักความชื้นและสิ่งเจือปนของโรงสี โดยการหักความชื้นโรงสีจะใช้เครื่องวัด โดยมีฐานที่ร้อยละ 14 โดยปกติชาวนาจะถูกตัดความชื้นร้อยละ 5-10 หรือเท่ากับ 70 - 80 กิโลกรัมต่อตัน ในส่วนของการหักสิ่งเจือปนนั้นชาวนาเสียเปรียบโรงสี มาก เพราะโรงสีจะใช้การกะประมาณโดยสายตา ซึ่งโรงสีส่วนใหญ่จะหักสิ่งเจือปนร้อยละ 2 หรือ เท่ากับ 20 กิโลกรัมต่อตัน (ตารางที่ 5.1) ฉะนั้นเมื่อนำข้าวไปขายโรงสีชาวนาจะถูกหักน้ำหนักข้าวสูง ถึง 100-150 กิโลกรัมต่อตัน หรือคิดเป็นเงินเท่ากับ 1,500-2,250 บาทต่อตัน (คิดราคารับจำนำ 15

¹⁶ ยกเว้นบ้านท่าหินที่จ้างรถกระบะเพื่อนบ้านขนข้าวไปขายในอำเภอระโนด โดยคิดค่าขนเหมาจ่ายเที่ยวละ 1500 บาท (สูงสุด 3 ตัน)

บาทต่อกิโลกรัม) และนอกจากจะถูกหักความชื้นและสิ่งเจือปนแล้วการขายข้าวโดยการวัดความชื้นและสิ่งเจือปนชาวนาต้องไปขายด้วยตัวเองที่โรงสีต้องเสียเวลาในการเดินทางและรอคอยทำให้ชาวนาส่วนใหญ่นิยมขายในราคาเหมา ซึ่งจะต่างจากราคาประกาศประมาณร้อยละ 25 (เช่นราคาประกาศ 15,000 บาทต่อตัน จะรับซื้อเหมาราคา 11,000 บาทต่อตัน)

รายจ่ายส่วนที่ 3 ที่ชาวนาต้องจ่ายเป็นส่วนที่ไม่เป็นเงินสด คือค่าจ้างแรงงานคร่าวเรือนซึ่งมีเฉพาะในพื้นที่บ้านท่าหินกับตำบลชุมพลที่ชาวนานิยมไปขายข้าวด้วยตนเอง¹⁷ ส่วนพื้นที่อื่นๆ ชาวนาจะมอบหมายให้นายหน้าเป็นคนนำไปขายให้ ส่วนใหญ่จึงไม่มีค่าใช้จ่ายในส่วนนี้

โดยสรุปแล้วชาวนาจะมีค่าใช้จ่ายในการจำหน่ายผลผลิต 2 ทางคือ ค่าขนส่ง และค่าสูญเสียน้ำหนักจากการหักความชื้นและสิ่งเจือปน รวมเป็นเงินประมาณ 1,000-1,500 บาทต่อตันข้าวเปลือก หรือ 1.0 – 1.5 บาทต่อกิโลกรัม และเมื่อรวมกับต้นทุนการผลิต ชาวนาจะมีต้นทุนรวมประมาณ 8.0 – 8.5 บาท/กิโลกรัม สำหรับข้าวพันธุ์ไม่ไวแสงในขณะที่มีการจำหน่ายข้าวเปลือกของเกษตรกร ราคาขายโดยเฉลี่ยต่อกิโลกรัมเท่ากับ 8.9 บาท และราคาขายต่อกิโลกรัมต่ำสุด 7 บาท ซึ่งความแตกต่างของราคาขึ้นอยู่กับที่ตั้งราคาของโรงสีที่อิงกับราคากลาง และปริมาณผลผลิตที่เก็บเกี่ยวได้ในช่วงนั้น โดยผลผลิตที่ออกในช่วงต้นฤดูการเก็บเกี่ยวมักจะสูงกว่าผลผลิตที่เก็บเกี่ยวภายหลัง

ผู้รวบรวมท้องถิ่น ตัวแทนรับซื้อข้าวเปลือก

ตัวแทนรับซื้อข้าวเปลือกเป็นคนในท้องถิ่นที่มีรถรับส่งผลผลิตระหว่างนากับโรงสีซึ่งทำหน้าที่ในการติดต่อและรวบรวมข้าวจากเกษตรกรให้แก่โรงสี เมื่อมีการเก็บเกี่ยวผลผลิตผู้รวบรวมท้องถิ่นจะมีบทบาทในการติดต่อกับเกษตรกรเพื่อเสนอราคาซื้อซึ่งอิงมาจากราคาที่โรงสีกำหนดหรืออาจมีการเก็งกำไรบ้าง ปัจจุบันมีนายหน้าที่ทำหน้าที่รวบรวมข้าวเปลือกเพื่อส่งต่อไปยังโรงสี 3 ประเภท

1) **นายหน้ารวบรวมชาจร** เป็นนายหน้าจากต่างพื้นที่ จะใช้รถกระบะหรือรถ 6 ล้อ ขับตระเวนรับซื้อข้าวจากชาวนาตามหมู่บ้าน โดยนายหน้ากลุ่มนี้หากรวบรวมได้มาก จะนำไปส่งต่อไปยังโรงสีในภาคกลางแถบจังหวัดเพชรบุรี แต่หากรวบรวมได้ไม่มากก็จะนำไปส่งให้กับโรงสีในท้องถิ่น โรงสีจะรับซื้อข้าวจากคนกลางสูงกว่าจากชาวนาโดยตรงเล็กน้อย โดยจะบวกค่าขนส่งให้ประมาณ 400 บาทต่อตัน โดยทั่วไปโรงสีจะรับซื้อข้าวจากคนกลางกลุ่มนี้ประมาณร้อยละ 10-20

2) **นายหน้ารวบรวมในท้องถิ่น** นายหน้ากลุ่มนี้จะเป็นตัวแทนของโรงสี ทำหน้าที่รวบรวมข้าวจากชาวนาในพื้นที่ส่งให้กับโรงสีที่ตนเองเป็นนายหน้าให้ โดยจะได้รับค่าจ้างตันละประมาณ 50- 100 บาท (ราคานี้ขึ้นอยู่กับการตกลงระหว่างนายหน้ากับโรงสี โดยส่วนใหญ่ นายหน้าที่คบค้ากันมานานจะได้ค่าจ้างสูงกว่านายหน้าใหม่) และจะได้ค่าขนส่งเพิ่มขึ้นอีกตันละ 300- 400 บาทหากนายหน้ามีรถบรรทุกส่งข้าวให้โรงสีเอง

¹⁷ ชาวนา 2 พื้นที่นี้จะไม่ขายข้าวทันทีหลังการเก็บเกี่ยวเพราะต้องเก็บไว้บริโภคก่อน หากเห็นว่าจะเหลือ หรือมีความจำเป็นต้องใช้เงินจะนำออกขายเป็นระยะ

3) นายหน้ารถเกี่ยว นายหน้ากลุ่มนี้เริ่มเกิดขึ้นเมื่อเทคโนโลยีการเกี่ยวข้าวโดยใช้รถเกี่ยวแพร่กระจายสู่ภาคใต้ ซึ่งเริ่มแพร่หลายมากหลังปี 2540 โดยมีรถเกี่ยวจากภาคกลางเข้ามาติดต่อกับผู้กว้างขวางในพื้นที่ หรือนายหน้ารวบรวมข้าวเพื่อขอที่พักและให้ช่วยติดต่อชาวนาในพื้นที่ โดยจ่ายค่าตอบแทนให้แก่เจ้าของบ้านไร่ละ 30-50 บาท โดยหากเลี้ยงข้าวเฉพาะมือเย็นหรือเช้า 1 มื้อจะจ่ายส่วนแบ่งไร่ละ 30 บาท แต่หากเลี้ยงข้าว 2 มื้อ คือ เช้าและเย็น จะจ่ายส่วนแบ่งไร่ละ 50 บาท โดยเฉลี่ยนายหน้ากลุ่มนี้จะมีพื้นที่เก็บเกี่ยวที่ดูแล ประมาณ 1,200 ไร่ต่อฤดูกาลเก็บเกี่ยว เพราะฉะนั้นจะมีรายได้จากค่านายหน้ารถเกี่ยวเฉลี่ย 36,000 – 60,000 บาท ภายหลังจากนายหน้ารถเกี่ยวก็จะทำหน้าที่ติดต่อโรงสีให้มารับข้าวที่นาซึ่งรถเกี่ยวที่ตนเป็นนายหน้าอยู่กำลังเกี่ยว เมื่อนายหน้ากลุ่มนี้เริ่มมากขึ้นโรงสีก็เริ่มมีการจ่ายให้นายหน้ากลุ่มนี้ตันละ 50 – 100 บาทเช่นเดียวกับนายหน้าท้องถิ่น และจ่ายค่าขนส่งให้เช่นเดียวกันหากนายหน้าขนมาให้โรงสีเอง ในปัจจุบันนายหน้ากลุ่มนี้ได้เข้ามาทดแทนนายหน้ากลุ่มที่ 2 เกือบหมดแล้ว โดยนายหน้าท้องถิ่นหลายคนก็ปรับตัวมาเป็นนายหน้ารถเกี่ยว หรือบางรายก็สร้างรถเกี่ยวเอง สำหรับรายไหนที่มีรถบรรทุก (6 ล้อ หรือรถกระบะ) ก็จะหันมารับจ้างขนส่งข้าวไปให้โรงสีโดยได้ค่าขนตันละ 300 -400 บาท

ในปีที่ทำการสำรวจชาวนาในภาคใต้เริ่มมีความกระตือรือร้นที่จะเข้าร่วมโครงการรับจำนำ โรงสีที่เข้าร่วมโครงการต้องการกระตุ้นให้ชาวนาเข้าร่วมโครงการรับจำนำกับโรงสีของตนเอง มากๆ ก็ยังคงใช้พ่อค้าคนกลางโดยเฉพาะนายหน้ารถเกี่ยวทำหน้าที่รวบรวมข้าวให้โดยยังคงจ่ายค่าตอบแทนและค่าขนส่งเหมือนเดิม

โรงสี

โรงสีข้าวมีบทบาทสำคัญต่อกระบวนการส่งผ่านผลผลิตข้าว เป็นผู้รวบรวมข้าวเปลือกจากชาวนามาแปรรูปเป็นข้าวสารแล้วส่งผ่านต่อไปยังผู้บริโภค โรงสีเป็นผู้มีอำนาจในการกำหนดราคาซื้อผลผลิตข้าวเปลือกจากเกษตรกร และราคาขายข้าวสารให้แก่ร้านค้าส่งต่างๆ โดยอิงจากราคากลางของประเทศประกอบกับการพิจารณาช่วงของการเก็บเกี่ยวและปริมาณผลผลิตข้าวเปลือกที่ออกสู่ตลาดและพิจารณารวมถึงราคาข้าวสารและปริมาณผลผลิตช่วงนั้นๆ โดยโรงสีจะรับซื้อข้าวเปลือกโดยอาศัยนายหน้าหรือตัวแทนของโรงสี ซึ่งทางโรงสีให้ตัวแทนทำหน้าที่เจรจาซื้อข้าวเปลือกจากเกษตรกรอีกด้วย นอกจากนี้โรงสียังติดต่อรับซื้อข้าวเปลือกโดยตรงจากเกษตรกรผู้ผลิตประจำ โดยกระบวนการรับซื้อข้าวเปลือกของโรงสีมีการตรวจสอบคุณภาพของข้าวเปลือก โดยการพิจารณาลักษณะเมล็ดข้าว การตรวจสอบความชื้นและสิ่งเจือปน โดยข้าวเปลือกมีความชื้นสูงราคาที่ได้รับซื้อถูกกว่าข้าวเปลือกที่มีความชื้นต่ำ

การกำหนดราคาการรับซื้อข้าวเปลือก และราคาจำหน่ายข้าวสาร โรงสีจะอิงราคาตลาดข้าวเปลือกภาคกลางและราคาข้าวสารในตลาดท้องถิ่นเป็นสำคัญ กำหนดราคาได้แล้วจะแจ้งให้แก่ผู้รวบรวมทราบเพื่อใช้ในการเสนอราคาให้แก่เกษตรกร รวมทั้งเสนอราคาขายข้าวสารแก่ร้านค้าส่ง แต่ในกรณีที่เกิดปัญหาข้าวล้นตลาดพ่อค้าขายส่งจะมีอำนาจในการต่อรองราคากับโรงสีมากขึ้น ซึ่งพ่อค้าขายส่งส่วนใหญ่จะต่อรองกับโรงสีในพื้นที่โดยอ้างราคาข้าวจากกรุงเทพและพื้นที่ภาคกลางที่มีราคาถูกกว่า

ผลผลิตที่ได้จากกระบวนการสีข้าว ได้แก่ ข้าวสาร ปลายข้าว รำหยาบ รำละเอียด และแกลบ ซึ่งผลผลิตแต่ละอย่างมีการกระจายไปยังช่องทางต่างๆ ดังนี้

- ข้าวสาร เป็นผลผลิตที่ได้จากกระบวนการสีข้าวประมาณ 50% มีช่องทางการจัดส่งให้กับร้านค้าขายส่งในเขตพื้นที่ภาคใต้ ได้แก่ หุงสง สุราษฎร์ธานี ตรัง ยะลา สุโขทัย พิษณุโลก พัทลุง และโรงงานแป่งในพื้นที่ เช่น โรงงานแป่งขนมจีน โรงงานแป่งขนมลา นอกจากนี้โรงสีขนาดเล็กยังมีการจำหน่ายข้าวสารหน้าโรงสีให้แก่คนในท้องถิ่นด้วย
- ปลายข้าวและรำ โรงสีจัดจำหน่ายให้แก่โรงงานอาหารสัตว์ขนาดใหญ่ เช่น เครือเจริญโภคภัณฑ์อาหาร (CP) และลูกค้ารายย่อยที่ใช้เป็นอาหารเลี้ยงสัตว์
- แกลบ โรงสีจัดจำหน่ายให้แก่เกษตรกรที่เลี้ยงไก่ในจังหวัดเพื่อใช้รองเล้าไก่ โรงงานปูนหุงสงเพื่อผลิตเชื้อเพลิง รวมทั้งชาวบ้านในท้องถิ่นที่ใช้แกลบในการเผาถ่าน

พ่อค้าส่ง

พ่อค้าส่งเป็นอีกกลุ่มหนึ่งซึ่งมีบทบาทสำคัญในการกระจายสินค้าข้าว เนื่องจากข้าวในพื้นที่ภาคใต้ไม่สามารถตอบสนองความต้องการของผู้บริโภคได้เพียงพอทั้งด้านปริมาณและคุณภาพ ร้านค้าส่งจึงเป็นผู้ทำหน้าที่จัดหาข้าวเพื่อตอบสนองความต้องการบริโภคของคนในพื้นที่ ซึ่งพบว่า 90% ของข้าวมีการบริโภคในภาคใต้เป็นข้าวจากภาคอื่นๆ โดยเฉพาะข้าวในตลาดระดับสูง อย่างข้าวหอมมะลิ 100% เป็นข้าวจากภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (นิรนาท และ จินตนิย, 2549) นอกจากนี้พ่อค้าข้าวสารและโรงสีข้าวในภาคใต้อาจนิยมนำข้าวคุณภาพดี (ข้าวหอมมะลิอ่อน) มาผสมกับข้าวคุณภาพต่ำเช่น ข้าวชยันนาทที่ผลิตในท้องถิ่น เพื่อเพิ่มอุปทานข้าวในพื้นที่และยังเป็นการปรับปรุงคุณภาพข้าวให้มีความนุ่มนวลรับประทานมากขึ้น ข้าวหอมมะลิอ่อนและข้าวพันธุ์ไวแสงอื่นๆ ของภาคใต้ เช่น ข้าวอ้ายเฉียง ข้าวเล็บนก ข้าวมาเลย์ ข้าวช่อ จัดเป็นข้าวคุณภาพปานกลางในพื้นที่ซึ่งผู้บริโภคโตเขตชนบทนิยมบริโภค จากผลการสำรวจลักษณะของร้านค้าส่งข้าวสารพบว่าพ่อค้าขายส่ง 2 ประเภทคือ

- **ร้านค้าส่งที่เป็นโรงงานปรับปรุงคุณภาพข้าว** พ่อค้ากลุ่มนี้จะเป็นร้านค้าขายส่งขนาดใหญ่ที่ทำธุรกิจค้าข้าวมานาน โดยจะรับซื้อข้าวจากโรงสีมาปรับปรุงคุณภาพโดยการแยกสิ่งปนเปื้อน ฟันน้ำทำความสะอาด และเป่าแห้งเพื่อบรรจุถุง ขนาดถุงที่ได้รับความนิยมในปัจจุบันคือขนาด 48 กิโลกรัม เพราะแรงงานสามารถยกได้ง่ายกว่ากระสอบในอดีตที่หนักถึง 100 กิโลกรัม นอกจากนี้ยังทำหน้าที่ผสมข้าวเพื่อให้ได้คุณภาพข้าวตรงตามความต้องการของลูกค้า ซึ่งมีกระบวนการผสมข้าวพื้นเมืองกับข้าวจากภาคอื่น เนื่องจากข้าวในท้องถิ่นมีไม่เพียงพอและเป็นข้าวแข็ง เช่น นำข้าวชยันนาทที่มีลักษณะเมล็ดสวยแต่แข็งปนกับข้าวหอมมะลิอ่อนที่เป็นข้าวนิ่มทำให้ข้าวที่หุงนิ่มขึ้น เป็นการเพิ่มทางเลือกให้กับผู้บริโภคในกลุ่มตลาดกลางและตลาดล่างที่ไม่มีกำลังซื้อข้าวหอมมะลิที่ราคาสูงบริโภค ในปัจจุบันโรงสีหลายโรงมีการดำเนินกิจการนี้ควบคู่กับการสีข้าว โดยจะมีการไปจัดตั้งร้านค้าส่งข้าวของตนเองในเมืองหลักๆ ของจังหวัดในภาคใต้ และชายแดนมาเลเซีย
- **ร้านค้าปลีก** เป็นร้านที่รับซื้อข้าวจากโรงสี หรือพ่อค้าส่งทั้งในภูมิภาคและจากภาคอื่น นำไปขายต่อให้กับร้านค้าและผู้บริโภครายย่อย การตัดสินใจซื้อข้าวจะใช้การเปรียบเทียบระหว่างราคาในท้องถิ่นกับราคาในภาคอื่นและเลือกซื้อจากแหล่งที่มีราคาถูกกว่า ข้าวท้องถิ่นที่เป็นที่นิยมของ

ผู้บริโภค คือข้าวอายุเฉลี่ย ข้าวเล็บบก ส่วนข้าวสังข์หยดยังเป็นที่ต้องการของตลาดมาก แต่ปัจจุบันมีผลผลิตไม่เพียงพอเนื่องจากผู้ผลิตไม่นิยมปลูก (นิรนาท และ จินตนิย์, 2549)

5.1.2 การตลาดข้าวเปลือกและการกระจายผลผลิตข้าวสาร

การกระจายข้าวเปลือกจากมือเกษตรกรในพื้นที่ศึกษาไปสู่มือผู้บริโภคคนสุดท้ายนั้น ต้องผ่านผู้ทำหน้าที่การตลาดหลายระดับคือ เริ่มจากตัวเกษตรกร พ่อค้ารวบรวม โรงสี เมื่อถึงโรงสีก็จะสุดกระบวนการเดินทางของข้าวเปลือก โดยโรงสีจะทำหน้าที่แปรรูปข้าวเปลือกเป็นข้าวสาร ได้ข้าวสารขาวประมาณ 550 – 600 กิโลกรัมต่อข้าวเปลือก 1 ตัน เมื่อได้ข้าวเปลือกแล้วโรงสีจะส่งต่อไปยัง พ่อค้าส่ง/โรงงานแปง พ่อค้าปลีก และผู้บริโภคชั้นสุดท้าย ช่องทางการกระจายข้าวเปลือกในฤดูนาปี และนาปรังจะมีเส้นทางเหมือนกัน จะแตกต่างกันเฉพาะในส่วนของการเก็บข้าวไว้บริโภคและทำเมล็ดพันธุ์ ซึ่งส่วนใหญ่แล้วชาวนาจะเก็บข้าวนาปีโดยเฉพาะข้าวพันธุ์ไวแสงไว้ทั้งสำหรับการบริโภคและการทำเมล็ดพันธุ์ ในส่วนของข้าวพันธุ์ไม่ไวแสงเกษตรกรจะไม่นิยมเก็บไว้บริโภคจะเก็บข้าวสำหรับทำเมล็ดพันธุ์นั้น เกษตรกรจะสามารถคัดเลือกเมล็ดข้าวพันธุ์ไวแสงเพื่อเก็บไว้เป็นเมล็ดพันธุ์ได้อย่างต่อเนื่องหลายปี แต่สำหรับข้าวพันธุ์ไม่ไวแสงเกษตรกรจะคัดเมล็ดพันธุ์จากแปลงของตนเองได้ไม่เกิน 3 รุ่น ก็ต้องไปซื้อพันธุ์ข้าวจากศูนย์เมล็ดพันธุ์ หรือร้านค้าใหม่ เพราะพันธุ์จะไม่นิ่ง อัตราการงอกจะต่ำลง การศึกษาครั้งนี้จึงจะนำเสนอภาพการกระจายของข้าวเปลือกและข้าวสารเฉพาะในฤดูนาปีเท่านั้น ซึ่งได้แสดงไว้ในภาพ 5.1 สำหรับการกระจายข้าวไม่ไวแสงและ ภาพที่ 5.2 สำหรับข้าวพันธุ์ไวแสง

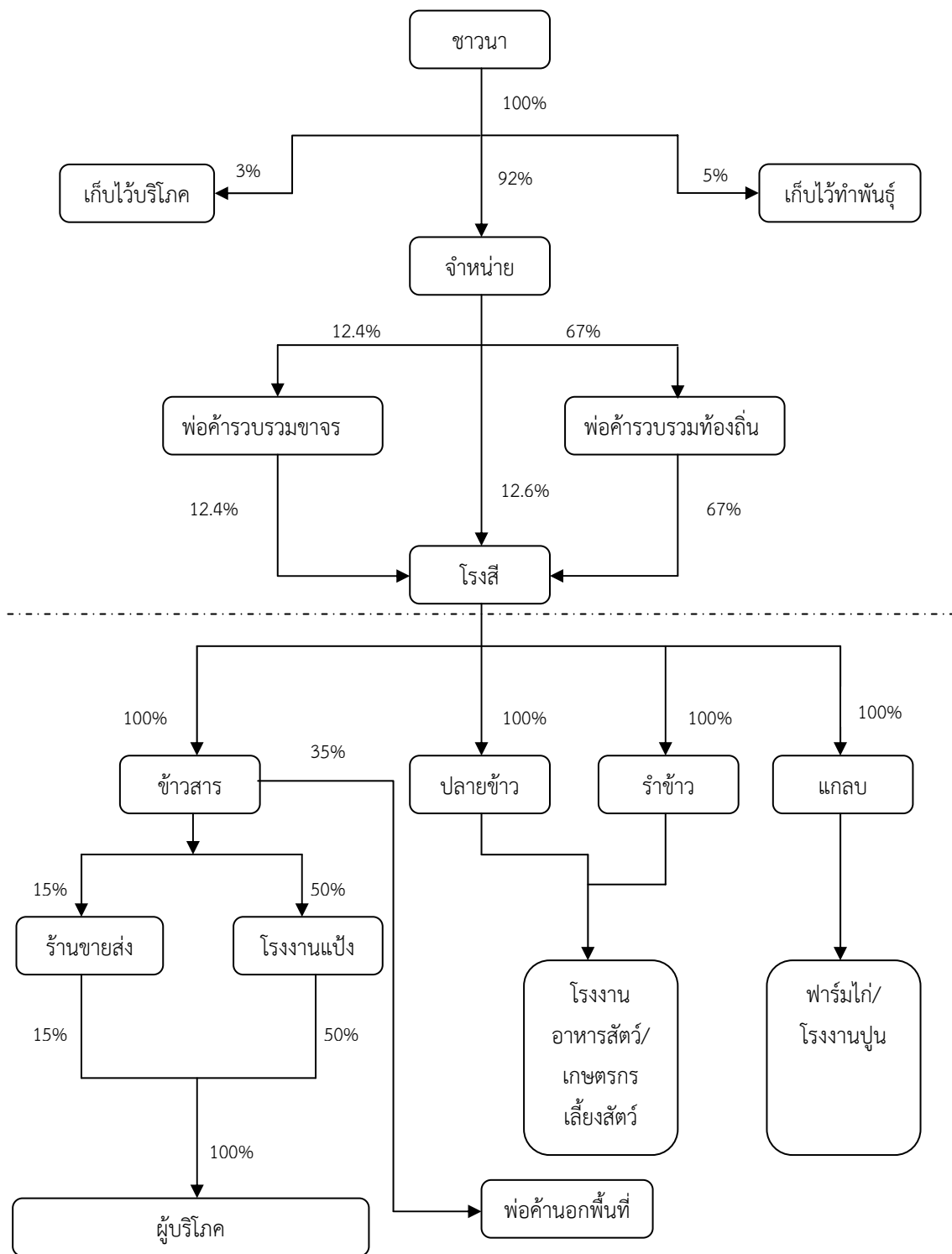
ข้าวพันธุ์ไม่ไวแสง

วิธีการตลาดข้าวพันธุ์ไม่ไวแสง ตามที่แสดงในภาพที่ 5.1 ซึ่งให้เห็นว่าข้าวเปลือกในมือเกษตรกรนั้น จะถูกแบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือ เก็บไว้บริโภค ประมาณร้อยละ 3 เก็บไว้ทำเมล็ดพันธุ์ ร้อยละ 5 เช่นเดียวกัน และที่เหลือร้อยละ 92 จะจำหน่ายสู่ตลาดข้าวเปลือก โดยขายผ่านพ่อค้ารวบรวมท้องถิ่นประมาณร้อยละ 67 ขายให้กับผู้รับซื้อข้าวเปลือกจากนอกพื้นที่ร้อยละ 12.4 อีกร้อยละ 12.6 เซตรกรขายให้กับโรงสีโดยตรง โดยการข้าวข้าวพันธุ์ไม่ไวแสงเกษตรกรจะขายทันทีหลังการเก็บเกี่ยว การขายให้กับโรงสีโดยตรงหรือขายผ่านนายหน้าท้องถิ่นมักได้ราคาไม่แตกต่างกัน เพราะโรงสีไม่ต้องการรับซื้อที่ตัดราคานายหน้าของตนเอง ยกเว้นในกรณีที่ชาวนาขนข้าวไปเองจะได้ค่าขนส่งให้โรงสีอีกประมาณ 300-500 บาทต่อตัน (ขึ้นอยู่กับระยะทางการขนส่ง) อย่างไรก็ตามข้าวจากนายหน้าทั้ง 2 กลุ่มก็จะถูกส่งต่อไปให้โรงสี โดยนายหน้าชาวจรจะขายให้กับโรงสีเท่ากับราคาประกาศบวก ค่าขนส่ง ในขณะที่นายหน้าท้องถิ่นจะได้รวบรวมจากโรงสีตันละ 50 -100 บาท และจะได้เพิ่มค่าขนส่ง 300-500 หากนายหน้าขนส่งข้าวจากที่นาไปให้โรงสีเอง

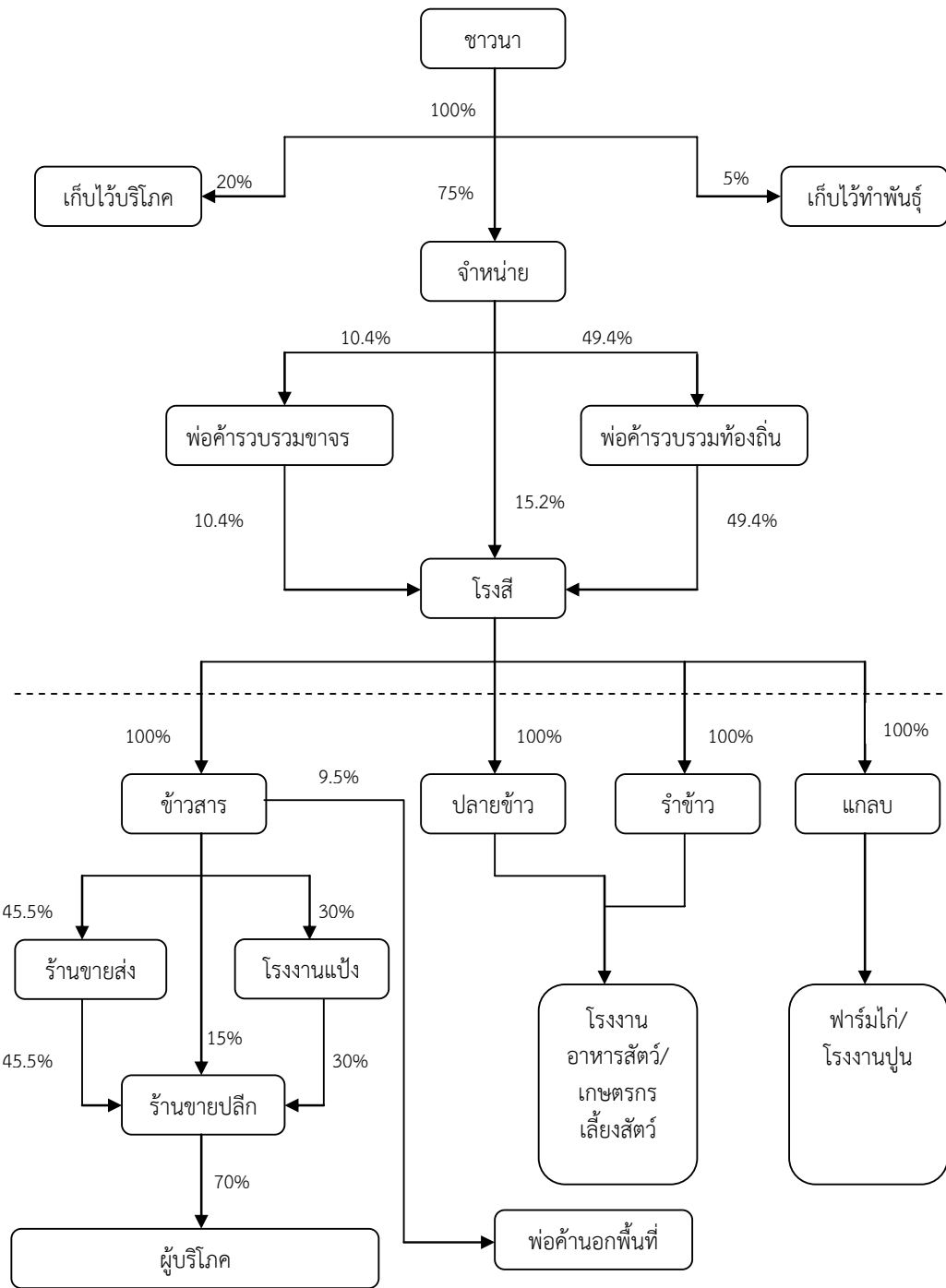
ข้าวเปลือกจากเกษตรกรขายให้โรงสีได้ราคาประมาณ 8-9 บาทต่อกิโลกรัม ซึ่งต่ำกว่าราคาประกาศ เพราะจะถูกหักความชื้น หักสิ่งเจือปน ซึ่งชาวนาภาคใต้ส่วนใหญ่จะขายในราคาเหมา เนื่องจากคิดว่าไม่ต้องเสียเวลาการวัดความชื้นและการวัดสิ่งเจือปน อีกทั้งที่ผ่านมาชาวนาที่ขายข้าวผ่านนายหน้าท้องถิ่นมักไม่ไปขายเองแค่ตกลงราคากับนายหน้า ชั่งน้ำหนัก แล้วนายหน้าจะรับเงินจากโรงสีมาให้ชาวนาถึงบ้านโดยไม่หักค่าใช้จ่าย

เมื่อโรงสีได้ข้าวเปลือกจากเกษตรกรแล้วจะนำไปเข้าเครื่องอบข้าวเพื่อลดความชื้นให้เหลือเพียงร้อยละ 14 ซึ่งเป็นระดับความชื้นที่เหมาะสมกับการแปรรูปข้าวเปลือกเป็นข้าวสาร ซึ่งในขั้นตอนนี้โรงสีจะสูญเสียน้ำหนักข้าวไปประมาณร้อยละ 60 -100 กิโลกรัมต่อตันข้าวเปลือก (ขึ้นอยู่กับระดับความชื้นของข้าวที่รับซื้อ) เมื่ออบข้าวเปลือกแล้วจะเข้าสู่กระบวนการสี ซึ่งข้าวเปลือกที่ความชื้นร้อยละ 14 จะสีได้ข้าวสารประมาณ 550 กิโลกรัม รำข้าว 100 กิโลกรัม ปลายข้าว 150 กิโลกรัม และแกลบอีกประมาณ 200 กิโลกรัม โดยผลผลิตทั้งหมดจะสามารถขายได้ กล่าวคือ

ข้าวสารโรงสีจะกระจายไป 4 ช่องทางหลักคือ ขายพ่อค้าส่งออกพื้นที่ร้อยละ 35 ส่วนที่เหลืออีกร้อยละ 65 จะกระจายไปสู่มีมือผู้บริโภค 3 ช่องทางคือ ขายให้ร้านค้าส่ง ค่าปลีกร้อยละ 15 และโรงงานแป่งมากถึงร้อยละ 50 ส่วนปลายข้าวและรำข้าวโรงสีจะขายให้กับโรงงานอาหารสัตว์โดยจะมีพ่อค้ารวบรวมมารับซื้อถึงที่ในราคาเฉลี่ย 13 บาทต่อกิโลกรัม รำข้าวราคาเฉลี่ย 9 บาทต่อกิโลกรัม แกลบจะขายให้กับโรงงานปาล์มน้ำมัน โรงงานปูนซีเมนต์ ฟาร์มเลี้ยงไก่ ในราคาเฉลี่ย 1.5 บาทต่อกิโลกรัม

ภาพที่ 5.1 วิธีการตลาดข้าวพันธุ์ไม่ไวแสง

ภาพที่ 5.2 วิธีการตลาดข้าวพันธุ์ไวแสง

ข้าวพันธุ์พื้นเมือง

แผนภาพที่ 5.2 แสดงให้เห็นว่าข้าวเปลือกในมือเกษตรกรนั้น จะถูกแบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือ เก็บไว้บริโภค ประมาณร้อยละ 20 เก็บไว้ทำเมล็ดพันธุ์ร้อยละ 5 เช่นเดียวกัน และที่เหลือร้อยละ 75 จะจำหน่ายสู่ตลาดข้าวเปลือก โดยชาวนามีช่องทางการจัดจำหน่ายข้าวเปลือก 3 ช่องทาง คือ ขายให้กับพ่อค้ารวบรวมท้องถิ่น (พ่อค้าตัวแทนโรงสีและนายหน้ารถเกี่ยว) ประมาณร้อยละ 49.4 ขายให้กับผู้รับซื้อข้าวเปลือกจากนอกพื้นที่ร้อยละ 10.4 อีกร้อยละ 15.2 จะขายให้กับโรงสี

เมื่อโรงสีได้ข้าวเปลือกจากเกษตรกรแล้ว จะนำไปเข้าเครื่องอบข้าวเพื่อลดความชื้น และสีได้ข้าวสารประมาณ 550 กิโลกรัม โดยข้าวสารทั้งหมดจะกระจายไป 4 ช่องทางหลักคือ ขายพ่อค้าในพื้นที่ร้อยละ 9.5 ส่วนที่เหลืออีกร้อยละ 90.5 จะกระจายไปสู่มือผู้บริโภค 3 ช่องทางคือ ขายให้ร้านค้าส่งร้อยละ 45.5 ร้านค้าปลีกร้อยละ 15 และโรงงานแปรรูปร้อยละ 30 (โดยเฉพาะโรงงานแปรรูปขนมจีน และขนมลา) การจำหน่ายข้าวสารของโรงสี จะมีบรรจุภัณฑ์ 2 ขนาดคือ กระสอบละ 100 กิโลกรัม และ 48 กิโลกรัม โดยโรงงานแปรรูปจะนิยมซื้อข้าวสารขนาดกระสอบละ 48 กิโลกรัม เพราะยกหรือเคลื่อนย้ายง่ายในกระบวนการแปรรูป ส่วนร้านค้าส่ง ค้าปลีก และพ่อค้าส่งออกจะรับซื้อทั้ง 2 ขนาด โรงสีจะขายข้าวสารพันธุ์เล็บนกในราคาเฉลี่ย 1,200 บาท / 48 กก. และ 1,000 บาท สำหรับข้างอ้ายเฉียง ในส่วนของข้าวพันธุ์ชัยนาทและพันธุ์ใหม่อื่นๆ¹⁸ (ไม่รวมหอมปทุม) จะจำหน่ายเฉลี่ย 18-19 บาทต่อกิโลกรัม หรือเท่ากับ 864 -912 บาทต่อ 48 กก. โดยข้าวทุกประเภทจะบวกค่าขนส่งอีกกระสอบละ 20 บาท ถ้าต้องส่งต่างจังหวัด ส่วนปลายข้าวและรำข้าวโรงสีจะขายให้กับโรงงานอาหารสัตว์ แกลบจะขายให้กับโรงงานปาล์มน้ำมัน โรงงานปูนซีเมนต์ ฟาร์มเลี้ยงไก่ เช่นเดียวกับข้าพันธุ์ใหม่

5.2 สภาพโรงสีข้าวในภาคใต้ และลักษณะการดำเนินงานในปัจจุบัน

โรงสีข้าวมีบทบาทสำคัญในภาคเศรษฐกิจข้าว เป็นหน่วยธุรกิจที่ทำหน้าที่แปรรูปข้าวเปลือกจากเกษตรกรเป็นข้าวสารก่อนกระจายต่อไปยังผู้บริโภค เนื่องจากในภาคใต้ไม่มีตลาดกลางข้าวเปลือก โรงสีข้าวจะรวบรวมข้าวเปลือกจากเกษตรกร โดยใช้นายหน้าไปรวบรวมข้าวจากในพื้นที่นาของเกษตรกรโดยตรง ศูนย์วิจัยเศรษฐศาสตร์ประยุกต์ (2547) ได้จำแนกโรงสีออกเป็น 3 กลุ่ม ตามขนาดกำลังการผลิตต่อวัน ได้แก่ โรงสีขนาดเล็ก มีกำลังการผลิต 5 – 10 ตันต่อวัน โรงสีขนาดกลางมีกำลังการผลิต 10 – 80 ตันต่อวัน และโรงสีขนาดใหญ่มีกำลังการผลิต มากกว่า 80 ตันต่อวัน

โรงสีข้าวขนาดเล็กมีกำลังการผลิต และเงินลงทุนน้อยไม่สามารถรับซื้อข้าวมาสีเพื่อนำข้าวสารไปจำหน่ายต่อได้ อีกทั้งเครื่องจักรก็มีประสิทธิภาพการสีต่ำ ดังนั้นผู้ประกอบการโรงสีขนาดเล็กทั้งหมดจึงทำหน้าที่รับจ้างสีข้าวเพื่อการบริโภคภายในหมู่บ้าน โดยจะได้รับค่าสีข้าว 10 บาทต่อ 1

¹⁸ โรงสีในภาคใต้ต้องขายข้าวพันธุ์ไม่วางในลักษณะข้าวผสมทั้ง ชัยนาท สุพรรณ กข. โดยไม่สามารถแยกพันธุ์ได้ เพราะชาวนาจะเก็บเกี่ยวข้าวเปลือกรวมมาขายให้โรงสี ไม่แยกพันธุ์

กระสอบปุ๋ย (ประมาณ 30 กิโลกรัมข้าวเปลือก) และได้รำ ปลายข้าวและแกลบเป็นค่าตอบแทน ซึ่งเจ้าของโรงสีอาจนำไปขายต่อหรือใช้เป็นอาหารหมูที่เลี้ยงในครัวเรือน

โรงสีข้าวขนาดกลางและขนาดใหญ่ โรงสีกลุ่มนี้จะดำเนินธุรกิจรับซื้อข้าวเปลือกมาแปรรูปขาย โดยการกระจายผลผลิตข้าวสารสามารถทำได้หลายรูปแบบ เช่น ส่งออก ขายให้พ่อค้าขายส่ง ขายปลีกเอง หรืออาจส่งให้กับโรงงานแปรรูปขั้นต่อไป เช่น โรงงานทำเส้นก๋วยเตี๋ยว โรงงานขนมจีน โดยในภาคใต้โรงสีข้าวขนาดกำลังการผลิตมากกว่า 80 ตันต่อวันนั้นมีน้อย เนื่องจากผลผลิตข้าวในภาคใต้น้อยเมื่อเทียบกับปริมาณโรงสีในพื้นที่ ทำให้ผู้ประกอบการโรงสีในภาคใต้มักตัดสินใจลงทุนสร้างโรงสีขนาดกลางเพื่อไม่ต้องแบกรับภาระเนื่องจากมีข้าวเปลือกเข้าโรงสีน้อยกว่าระดับคุ้มทุน

5.2.1 จำนวนโรงสีและที่ตั้ง

พื้นที่ 3 จังหวัดรอบลุ่มทะเลสาบสงขลาเป็นแหล่งผลิตข้าวที่สำคัญ ทำให้ธุรกิจต่อเนื่องอย่างโรงสีข้าวกระจายอยู่เป็นจำนวนมาก ทั้งโรงสีขนาดเล็ก (กำลังการผลิตไม่เกิน 10 ตันต่อวัน) โรงสีขนาดกลาง (กำลังการผลิตไม่เกิน 30 ตันต่อวัน) และโรงสีขนาดใหญ่ (กำลังการผลิตมากกว่า 30 ตันต่อวัน)¹⁹

เปรียบเทียบจำนวนโรงสีในพื้นที่ 3 จังหวัด พบว่า จังหวัดนครศรีธรรมราชมีจำนวนโรงสีมากที่สุด 629 โรง รองลงมาคือจังหวัดสงขลาจำนวน 556 โรง และจังหวัดพัทลุง จำนวน 347 โรง (ข้อมูลจากกรมโรงงานอุตสาหกรรม (online), 2555) เมื่อพิจารณารายจังหวัดพบว่า

จังหวัดนครศรีธรรมราช

โรงสีข้าวในจังหวัดนครศรีธรรมราชส่วนใหญ่เป็นโรงสีข้าวขนาดเล็ก (มีแรงม้าไม่เกิน 20 แรงม้า) มีจำนวนทั้งสิ้น 562 โรง หรือคิดเป็นร้อยละ 89.3 ของจำนวนโรงสีทั้งหมด เป็นโรงสีขนาดกลางตั้งแต่ 21-100 แรงม้าจำนวน 30 โรง คิดเป็นร้อยละ 4.8 ของจำนวนโรงสีทั้งจังหวัด ในขณะที่โรงสีขนาดมากกว่า 100 แรงม้า มีจำนวน 37 โรง หรือคิดเป็นร้อยละ 5.9 ของจำนวนโรงสีทั้งจังหวัด (ตารางที่ 5.2)

พิจารณาจำนวนและที่ตั้งของโรงสีข้าวในจังหวัดนครศรีธรรมราช พบว่า โรงสีข้าวส่วนใหญ่ตั้งอยู่ในแหล่งปลูกข้าวที่สำคัญของจังหวัด คือ อำเภอหัวไทรและอำเภอเชียรใหญ่ อำเภอละ 117 โรง ระดับรองลงไปคืออำเภอเมือง และอำเภอปากพนัง โดยมีโรงสีข้าวจำนวน 102 และ 101 โรงตามลำดับ แม้จำนวนโรงสีข้าวในเขตอำเภอหัวไทรและอำเภอเชียรใหญ่จะมีจำนวนเท่ากัน แต่เมื่อพิจารณาจากขนาดของโรงสี พบว่า ในเขตอำเภอเชียรใหญ่ไม่มีโรงสีขนาดมากกว่า 100 แรงม้า และมีโรงสีขนาด 61-100 แรงม้าเพียง 1 โรง ส่วนที่เหลือเป็นโรงสีขนาดเล็กมีแรงม้าน้อยกว่า 20 แรงม้า ในขณะที่อำเภอหัวไทรซึ่งมีพื้นที่ปลูกข้าวมากที่สุดมีโรงสีขนาดมากกว่า 100 แรงม้าถึง 14 โรง อำเภอเมือง 7 โรง และอำเภอปากพนัง 5 โรง

¹⁹ การจำแนกโรงสีเป็น 3 ขนาดที่กล่าวมา เป็นการเปรียบเทียบเฉพาะในพื้นที่ศึกษาเท่านั้น เพราะหากเปรียบเทียบกับภาพรวมทั้งประเทศ โรงสีข้าวในภาคใต้ไม่มีโรงสีขนาดใหญ่เลย โดยโรงสีที่มีกำลังการผลิตสูงสุดอยู่ที่ประมาณ 120 ตันต่อวันเท่านั้น

ตารางที่ 5.2 จำนวนโรงสีข้าวรายอำเภอ ในจังหวัดนครศรีธรรมราชจำแนกตามขนาดแรงม้าของเครื่องจักร

	5-20 แรงม้า		21- 40 แรงม้า		41-60 แรงม้า		61-100 แรงม้า		มากกว่า 100 แรงม้า		รวม	
	จำนวน	(%)	จำนวน	(%)	จำนวน	(%)	จำนวน	(%)	จำนวน	(%)	จำนวน	(%)
เฉลิมพระเกียรติ	28.0	93.3	1.0	3.3					1.0	3.3	30.0	100.0
ชะอวด	46.0	92.0	1.0	2.0			1.0	2.0	2.0	4.0	50.0	100.0
ช้างกลาง	1.0	100.0									1.0	100.0
เชียรใหญ่	113.0	96.6	3.0	2.6			1.0	0.9			117.0	100.0
ท่าศาลา	33.0	97.1							1.0	2.9	34.0	100.0
ทุ่งสง	12.0	63.2	1.0	5.3	1.0	5.3			5.0	26.3	19.0	100.0
ทุ่งใหญ่	1.0	100.0									1.0	100.0
ปากพนัง	90.0	89.1	3.0	3.0			3.0	3.0	5.0	5.0	101.0	100.0
พรหมคีรี	1.0	100.0									1.0	100.0
พระพรหม	1.0	33.3	1.0	33.3					1.0	33.3	3.0	100.0
เมือง	88.0	86.3	4.0	3.9			3.0	2.9	7.0	6.9	102.0	100.0
ร่อนพิบูลย์	34.0	97.1							1.0	2.9	35.0	100.0
ลานสกา	3.0	100.0									3.0	100.0
สิชล	15.0	100.0									15.0	100.0
หัวไทร	96.0	82.1	4.0	3.4	1.0	0.9	2.0	1.7	14.0	12.0	117.0	100.0
รวม	562.0	89.3	18.0	2.9	2.0	0.3	10.0	1.6	37.0	5.9	629.0	100.0

ที่มา :คำนวณจากข้อมูล กรมโรงงานอุตสาหกรรม (2555)

จังหวัดพัทลุง

โรงสีข้าวในจังหวัดพัทลุงมีจำนวนทั้งสิ้น 347 โรง เป็นโรงสีข้าวขนาดเล็ก (มีแรงม้าไม่เกิน 20 แรงม้า) จำนวน 299 โรง ซึ่งคิดเป็นร้อยละ 86.2 ของโรงสีทั้งหมดในจังหวัด และเป็นโรงสีขนาดตั้งแต่ 21-100 แรงม้าจำนวน 31 โรง คิดเป็นร้อยละ 8.9 ของจำนวนโรงสีทั้งจังหวัด ในขณะที่โรงสีขนาดมากกว่า 100 แรงม้า มีจำนวน 17 โรง หรือคิดเป็นร้อยละ 4.9 ของจำนวนโรงสีทั้งจังหวัด (ตารางที่ 5.3) จังหวัดพัทลุงแม้จะมีจำนวนโรงสีน้อยกว่าจังหวัดนครศรีธรรมราชและจังหวัดสงขลา แต่เมื่อพิจารณาเฉพาะโรงสีที่มีขนาดมากกว่า 100 แรงม้า พบว่า มีจำนวนใกล้เคียงกับจังหวัดสงขลา นอกจากนี้โรงสีขนาดมากกว่า 100 แรงม้าในจังหวัดพัทลุงมีการกระจายตัวดีกว่า โรงสีขนาดเดียวกันในจังหวัดนครศรีธรรมราชและจังหวัดสงขลา โดยในจังหวัดพัทลุง โรงสีขนาดมากกว่า 100 แรงม้ากระจายตัวอยู่ในพื้นที่ 7 อำเภอ จาก 11 อำเภอ โดยมีเพียง อำเภอกงหรา อำเภอตะโหมด อำเภอบางแก้ว และอำเภอศรีบรรพตเท่านั้นที่ไม่มีโรงสีขนาดมากกว่า 100 แรงม้า ซึ่งอำเภอเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ปลูกยางพาราและไม้ผล ปลูกข้าวเพียงเล็กน้อยเพื่อบริโภคในครัวเรือนเป็นสำคัญ

ในภาพรวมโรงสีข้าวในจังหวัดพัทลุงส่วนใหญ่ตั้งอยู่ใน อำเภอควนขนุน อำเภอเมือง และอำเภอเขาชัยสน โดยมีโรงสีข้าวจำนวน 110 85 และ 42 โรงตามลำดับ

ตารางที่ 5.3 จำนวนโรงสีข้าวรายอำเภอ ในจังหวัดพัทลุง จำแนกตามขนาดแรงม้าของเครื่องจักร

	5-20 แรงม้า		21- 40 แรงม้า		41-60 แรงม้า		61-100 แรงม้า		มากกว่า 100 แรงม้า		รวม	
	จำนวน	(%)	จำนวน	(%)	จำนวน	(%)	จำนวน	(%)	จำนวน	(%)	จำนวน	(%)
กงหรา	13.0	100.0									13.0	100.0
เขาชัยสน	37.0	88.1	2.0	4.8	1.0	2.4	1.0	2.4	1.0	2.4	42.0	100.0
ควนขนุน	102.0	92.7	2.0	1.8	1.0	0.9	2.0	1.8	3.0	2.7	110.0	100.0
ตะโหมด	3.0	100.0									3.0	100.0
บางแก้ว	18.0	100.0									18.0	100.0
ปากพะยูน	18.0	75.0	1.0	4.2			1.0	4.2	4.0	16.7	24.0	100.0
ป่าบอน	20.0	87.0	2.0	8.7					1.0	4.3	23.0	100.0
ป่าพะยอม	24.0	96.0							1.0	4.0	25.0	100.0
เมือง	62.0	72.9	9.0	10.6	4.0	4.7	4.0	4.7	6.0	7.1	85.0	100.0
ศรีบรรพต	1.0	50.0	1.0	50.0							2.0	100.0
ศรีนครินทร์	1.0	50.0							1.0	50.0	2.0	100.0
รวม	299.0	86.2	17.0	4.9	6.0	1.7	8.0	2.3	17.0	4.9	347.0	100.0

ที่มา :คำนวณจากข้อมูล กรมโรงงานอุตสาหกรรม (2555)

จังหวัดสงขลา

โรงสีข้าวในจังหวัดสงขลาส่วนใหญ่เป็นโรงสีข้าวขนาดเล็ก (มีแรงม้าไม่เกิน 20 แรงม้า) มีจำนวนทั้งสิ้น 499 โรง หรือคิดเป็นร้อยละ 89.7 ของจำนวนโรงสีทั้งหมด เป็นโรงสีขนาดกลางตั้งแต่ 21-100 แรงม้าจำนวน 36 โรง คิดเป็นร้อยละ 6.5 ของจำนวนโรงสีทั้งจังหวัด ในขณะที่โรงสีขนาดมากกว่า 100 แรงม้า มีจำนวน 21 โรง หรือคิดเป็นร้อยละ 3.8 ของจำนวนโรงสีทั้งจังหวัด (ตารางที่ 5.4)

ตารางที่ 5.4 จำนวนโรงสีข้าวรายอำเภอ ในจังหวัดสงขลาจำแนกตามขนาดแรงม้าของเครื่องจักร

	5-20 แรงม้า		21- 40 แรงม้า		41-60 แรงม้า		61-100 แรงม้า		มากกว่า 100 แรงม้า		รวม	
	จำนวน	(%)	จำนวน	(%)	จำนวน	(%)	จำนวน	(%)	จำนวน	(%)	จำนวน	(%)
เมือง	22.0	100.0									22.0	100.0
กระแสสินธุ์	11.0	91.7							1.0	8.3	12.0	100.0
คลองหอยโข่ง	1.0	100.0									1.0	100.0
ควนเนียง	24.0	92.3			1.0	3.8			1.0	3.8	26.0	100.0
จะนะ	45.0	100.0									45.0	100.0
เทพา	16.0	100.0									16.0	100.0
นาทวี	8.0	100.0									8.0	100.0
บางกล่ำ	14.0	100.0									14.0	100.0
ระโนด	95.0	65.1	12.0	8.2	9.0	6.2	12.0	8.2	18.0	12.3	146.0	100.0
รัตภูมิ	56.0	94.9					2.0	3.4	1.0	1.7	59.0	100.0
สติงพระ	71.0	100.0									71.0	100.0
สะเดา	8.0	100.0									8.0	100.0
สะบ้าย้อย	21.0	100.0									21.0	100.0
สิงหนคร	77.0	100.0									77.0	100.0
หาดใหญ่	30.0	100.0									30.0	100.0
รวม	499.0	89.7	12.0	2.2	10.0	1.8	14.0	2.5	21.0	3.8	556.0	100.0

ที่มา :คำนวณจากข้อมูล กรมโรงงานอุตสาหกรรม (2555)

โรงสีข้าวในจังหวัดสงขลาส่วนใหญ่ตั้งอยู่ใน อำเภอระโนด สิงหนคร สทิงพระ และ รัตภูมิ โดยมีโรงสีข้าวจำนวน 146, 77, 71 และ 59 โรงตามลำดับ ในส่วนของโรงสีข้าวที่มีขนาด แรงแม่มากกว่า 100 แรงแม่ ในจังหวัดสงขลากระจายอยู่แค่ 4 อำเภอ คือ กระแสสินธุ์ ควนเนียง รัตภูมิ และระโนด โดยจากจำนวนโรงสีขนาดมากกว่า 100 แรงแม่ทั้งจังหวัดจำนวน 21 โรง ปรากฏว่าตั้งอยู่ในเขตอำเภอระโนดมากถึง 18 โรง ทั้งนี้เนื่องจากอำเภอระโนดเป็นแหล่งปลูกข้าวหลักของ จังหวัดสงขลา โดยมีพื้นที่เพาะปลูกเกือบร้อยละ 30 ของพื้นที่ทั้งจังหวัด และมีผลผลิตข้าวมากถึง 0.09 ล้านตันต่อปี นอกจากนี้โรงสีข้าวในเขตอำเภอระโนดยังต้องรองรับข้าวจากอำเภอใกล้เคียงที่ไม่มี โรงสีขนาดใหญ่

5.2.2 กำลังการผลิตของโรงสี

พิจารณากำลังการผลิตรวมของโรงสีข้าวในพื้นที่ศึกษาทั้ง 3 จังหวัด พบว่า กำลังการผลิตรวม ของโรงสีข้าวในจังหวัดนครศรีธรรมราชสูงสุดเท่ากับ 6,919.8 ตันข้าวเปลือกต่อ 12 ชม. รองลงมาคือ สงขลาและพัทลุงตามลำดับ ทั้งนี้เนื่องจากจำนวนโรงสีข้าวในจังหวัดนครศรีธรรมราชมีมากที่สุด และมีโรงสีขนาดมากกว่า 80 ตันต่อ 12 ชม. (ตารางที่ 5.5) มากกว่าจังหวัดอื่น ซึ่งหากจะพิจารณาเหตุผล ว่าทำไมพื้นที่จังหวัดนครศรีธรรมราชจึงมีโรงสีมากกว่าจังหวัดอื่น คงพออธิบายได้ 2 สาเหตุ คือ

1) จังหวัดนครศรีธรรมราชมีพื้นที่ปลูกข้าวมากที่สุดในภาคใต้ จึงจูงใจให้ผู้ประกอบการโรงสี มาตั้งโรงสีข้าวในพื้นที่

2) หากจะพิจารณาในแง่ประวัติศาสตร์การค้าข้าว และธุรกิจโรงสีในจังหวัดนครศรีธรรมราช จะพบว่า จังหวัดนครศรีธรรมราชเป็นแหล่งค้าข้าวที่สำคัญของภูมิภาคในคาบสมุทรมลายู (ชวลิตร, 2544) และมีธุรกิจโรงสีข้าวที่สืบทอดประสพการณ์มาถึงปัจจุบันหลายครอบครัว ทำให้โรงสีในพื้นที่นี้ มีเครือข่ายธุรกิจพอให้ยืนหยัดอยู่ได้ ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลง

จากกำลังการผลิตรวมของโรงสีข้าวทั้ง 3 จังหวัด คือ 14,950.4 ตันต่อวัน²⁰ หรือคิดเป็น 448,512 ตันต่อเดือน และ 5,382,144 ตันต่อปี ในขณะที่พื้นที่ 3 จังหวัดปลูกข้าวได้เพียง 441,463 ตันต่อปี ในจำนวนนี้เป็นข้าวนาปรังเท่ากับ 187,825 ตัน (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2555) ทำให้โรงสีในภาคใต้มีกำลังการผลิตส่วนเกินอีกเป็นจำนวนมาก ทำให้โรงสีหลายโรงต้องนำข้าวจากต่าง พื้นที่เข้ามาสี และเนื่องจากผลผลิตข้าวในพื้นที่มีไม่เพียงพอกับกำลังการผลิตของโรงสี จึงเป็นอีก เหตุผลหนึ่งที่ทำให้โรงสีในภาคใต้ไม่ขยายกำลังการผลิตไปเป็นโรงสีขนาดใหญ่

อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาสัดส่วนของกำลังการผลิตของโรงสีพบว่า ส่วนใหญ่เป็นกำลังการผลิตของโรงสีขนาดน้อยกว่า 10 ตันต่อวัน ซึ่งแท้จริงแล้วโรงสีกลุ่มนี้ส่วนใหญ่จะเป็นโรงสีในชุมชน ที่ ไม่ได้สีข้าวเพื่อจำหน่ายแต่ทำหน้าที่รับจ้างสีข้าวให้กับชาวนาในพื้นที่มากกว่า ในขณะที่โรงสีขนาด 11- 80 ตันมีกำลังการผลิตรวมเท่ากับ 4,653.2 ตันต่อวัน โรงสีกลุ่มนี้จะสีข้าวเพื่อขาย มีตลาดข้าวใน ท้องถิ่นเป็นของตนเอง แต่ส่วนใหญ่จะเป็นตลาดข้าวไวแสง เช่น ข้าวเล็บนก ข้าวเหนียว เป็นต้น ไม่ค่อย มีตลาดสำหรับขายข้าวพันธุ์ไม่ไวแสง เพราะไม่นิยมบริโภคในพื้นที่โรงสีกลุ่มนี้จึงไม่ขยายกำลังการผลิต

²⁰ 1 วันเดินเครื่องเพียง 12 ชม.

ตารางที่ 5.5 กำลังการผลิตรวมของโรงสีข้าวในจังหวัดนครศรีธรรมราช พัทลุง และสงขลา ปี 2555

จังหวัด	กำลังการผลิต (ตัน/12ชม.)			
	น้อยกว่า 10 ตัน	11- 80 ตัน	มากกว่า 80 ตัน	รวม
นครศรีธรรมราช	2,659.8	1,801.4	2,458.5	6,919.8
พัทลุง	1,260.9	1,207.2	971.1	3,439.1
สงขลา	1,746.0	1,644.6	1,200.9	4,591.5
รวม	5,666.7	4,653.2	4,630.50	14,950.4

ที่มา :คำนวณจากข้อมูล กรมโรงงานอุตสาหกรรม (2555)

โรงสีกลุ่มที่มีขนาดใหญ่ที่สุดของภาคใต้จะมีกำลังการผลิตมากกว่า 80 ตันต่อวัน แต่ไม่เกิน 120 ตันต่อวัน โรงสีกลุ่มนี้ส่วนใหญ่จะเป็นโรงสีที่ดำเนินธุรกิจมาช้านาน หรือไม่ก็เพิ่งดำเนินการเปิดใหม่เมื่อมีโครงการรับจำนำ (กลุ่มนี้ส่วนใหญ่จะเกี่ยวข้องกับนักการเมืองทั้งระดับท้องถิ่นและระดับชาติ) โรงสีกลุ่มนี้จะมีตลาดข้าวที่โตกว่ากลุ่มอื่นๆ อาจมีทั้งตลาดในพื้นที่ ตลาดส่งออกตามแนวชายแดน และเครือข่ายในกรุงเทพฯและภาคกลาง

อย่างไรก็ตามจากการสัมภาษณ์ผู้ประกอบการโรงสีทั้งขนาดน้อยกว่า 80 ตัน และมากกว่า 80 ตัน พบว่า ในช่วง 7-8 ปีที่ผ่านมา โรงสีหลายโรงได้ขยายกำลังการผลิต โดยจะเพิ่มเครื่องสีขึ้นอีก 1 เครื่องและติดตั้งต้อบข้าวเพิ่มขึ้น ทั้งนี้สืบเนื่องมาจาก

1) **โครงการรับจำนำข้าว** โรงสีจะเพิ่มกำลังการผลิตเพื่อเข้าโครงการรับจำนำข้าว หรือพูดอีกนัยหนึ่งคือ รับจ้างสีข้าวและเก็บข้าวให้รัฐบาลนั่นเอง เพราะที่ผ่านมาโรงสีเหล่านี้ไม่มีตลาดทำให้ไม่สามารถขยายกำลังการผลิตได้ แต่เมื่อมีโครงการรับจำนำโรงสีก็สามารถรับซื้อข้าวในโครงการมาสีได้โดยไม่ต้องกังวลเรื่องตลาดว่าจะขายได้หรือไม่ แค่นี้ก็ได้กำไรจากการรับจ้างรัฐบาลสีข้าว และมีผลพลอยได้ เช่น แกลบ และรำ ก็มากพอที่จะจูงใจให้โรงสีขยายกำลังการผลิต

2) **การยอมรับข้าวพันธุ์ไม่ไวแสง** ในช่วง 10 กว่าปีที่ผ่านมา ชาวนาในภาคใต้หันมาปลูกข้าวพันธุ์ไม่ไวแสงกันมากขึ้น ทำให้ผลผลิตข้าวของภาคใต้เพิ่มขึ้น จึงเป็นเหตุผลประการหนึ่งที่ทำให้โรงสีเริ่มขยายกำลังการผลิต

พิจารณาเหตุผลการขยายกำลังการผลิตของโรงสีข้าวในภาคใต้ ตามที่กล่าวมาข้างต้นเห็นได้ว่า มีความเสี่ยงค่อนข้างมาก ทั้งนี้เนื่องจากตามเหตุผลข้อ (1) โรงสีเอาตัวเองไปผูกไว้กับโครงการรับจำนำข้าว หากเมื่อใดที่รัฐบาลยกเลิกโครงการรับจำนำข้าว และยังไม่มีการแก้ไขพระราชบัญญัติการค้าข้าว พุทธศักราช 2489 โรงสีข้าวในภาคใต้ที่ลงทุนขยายกำลังการผลิตไปแล้วจะประสบปัญหาค่อนข้างมาก และตามเหตุผลข้อที่ (2) การขยายตัวของปริมาณผลผลิตข้าวในภาคใต้เลยจุดสูงสุดมาแล้ว กำลังอยู่ในช่วงขาลง เพราะถูกแย่งชิงพื้นที่จากพืชเศรษฐกิจที่ให้ผลตอบแทนดีกว่า กล่าวคือ นาในที่ดอนจะถูกแย่งชิงพื้นที่จากยางพารา ส่วนนาในที่ลุ่มจะถูกแย่งชิงพื้นที่จากปาล์มน้ำมัน

5.2.3 กลยุทธ์การรับซื้อข้าวเปลือก

โรงสีข้าวในภาคใต้จะมีรูปแบบการรับซื้อข้าวเปลือกจากชาวนาเหมือนๆ กันคือ จะรับซื้อข้าวเปลือกจากนายหน้าประมาณร้อยละ 80 และรับซื้อโดยตรงจากชาวนาเพียงไม่เกินร้อยละ

20 ทั้งนี้เนื่องจากปริมาณข้าวในภาคใต้มีน้อยกว่ากำลังการผลิต การแข่งขันของโรงสีจึงสูง หากโรงสีต้องรอรับซื้อข้าวจากชาวนาโดยตรงจะช้าและรวบรวมข้าวได้ไม่ทันคนกลาง โดยเฉพาะคนกลางที่ทำหน้าที่เป็นคนกลางรถเกี่ยวด้วยจะเข้าถึงชาวนาได้เร็วกว่าโรงสีมาก หากโรงสีไม่รับซื้อข้าวจากนายหน้ากลุ่มนี้ก็เกือบจะไม่มีข้าวเข้าโรงสีเลย

ในส่วนของข้าวที่รับซื้อจากชาวนาโดยตรงนั้นส่วนใหญ่จะเป็นชาวนาที่มีที่นาอยู่ละแวกใกล้เคียงกับโรงสี เมื่อถึงเวลาเก็บเกี่ยวก็จะให้โรงสีไปรับข้าวจากที่นาโดยตรง หรือหากมีไม่มากก็จะจ้างรถขนมาขายให้โรงสีโดยตรงไม่ต้องผ่านนายหน้า อย่างไรก็ตามส่วนใหญ่แล้วโรงสีจะให้ราคาเท่ากับที่ชาวนาขายให้กับนายหน้า เพราะไม่ยอมขาดราคาแข่งกับนายหน้าที่เป็นผู้ส่งข้าวส่วนใหญ่ให้กับโรงสี

การตั้งราคาข้าวเปลือกของโรงสี

การตั้งราคาข้าวเปลือกของโรงสีจะยึดราคาข้าวสารในตลาดเป็นเกณฑ์ในการกำหนดราคาข้าวเปลือกโรงสีจะตั้งราคาข้าวเปลือกเทียบกับราคาข้าวสาร 48 กิโลกรัม โรงสีจะนิยมตั้งราคาข้าวเปลือก โดยเอาราคาข้าวสาร 48 กิโลกรัม * 10 และบวกเพิ่มเข้าไปอีกประมาณ 100-200 บาทต่อตัน โดยหากราคาขายข้าวสารในท้องตลาดเท่ากับ 1100 บาทต่อ 48 กิโลกรัม ข้าวสาร ก็จะตั้งราคาข้าวเปลือก 15% เท่ากับ 12,000 บาทต่อตัน

การตัดความชื้น ข้าวที่เกษตรกรนำมาขายให้โรงสีมักมีความชื้นมากกว่า 15% และมีสิ่งเจือปน ดังนั้นเมื่อเกษตรกรนำข้าวมาขายโรงสีจะหักความชื้นโดยการจะตักน้ำหนักเท่าใดนั้นขึ้นอยู่กับประกาศของทางราชการ เช่น

ความชื้น	15.0 – 15.5%	ตัดน้ำหนัก 5 กก./ตัน
ความชื้น	15.6 – 16.0%	ตัดน้ำหนัก 15 กก./ตัน
ความชื้น	16.1 – 16.5%	ตัดน้ำหนัก 20 กก./ตัน
ความชื้น	16.6 – 17.0%	ตัดน้ำหนัก 30 กก./ตัน
ความชื้น	17.1 – 17.5%	ตัดน้ำหนัก 40 กก./ตัน
ความชื้น	17.6 – 18.0%	ตัดน้ำหนัก 45 กก./ตัน

การตัดสิ่งเจือปน โดยทั่วไปโรงสีจะตักน้ำหนักเนื่องจากมีสิ่งเจือปนไม่เกิน 2% สำหรับการกำหนดปริมาณสิ่งเจือปนนั้นทางโรงสีจะเป็นผู้กำหนด และวิธีการที่ใช้วัดปริมาณสิ่งเจือปนที่ดำเนินการอยู่ในพื้นที่มีเพียงวิธีเดียวคือ การกะด้วยสายตา โดยในพื้นที่ศึกษาจะตักน้ำหนักสิ่งเจือปนประมาณ 20-50 กิโลกรัมต่อตัน

5.2.4 ต้นทุนการแปรรูปข้าวของโรงสี

จากการสัมภาษณ์โรงสีในพื้นที่ศึกษาทั้ง 3 จังหวัด ซึ่งทั้งหมดใช้พลังงานไฟฟ้าในการแปรรูปข้าว โดยทุกโรงสีจะมีตู้อบเป็นของตนเอง จะรับซื้อข้าวที่มีความชื้นตั้งแต่ 18 % ไปจนถึง 25% หรืออาจมากกว่านั้นในช่วงฝนตก และเนื่องจากปริมาณข้าวในภาคใต้มีน้อย โรงสีจึงต้องอบข้าวที่มีความชื้นหลายระดับพร้อมกัน เพราะหากแยกอบจะไม่คุ้มค่าเปิดเครื่องอบ ทำให้ข้าวเปลือกที่อบแล้ว

มีบางส่วนแห่งกรอบเกินไป เมื่อนำไปสีทำให้หักง่าย จากการสำรวจ พบว่า โดยเฉลี่ยแล้วโรงสีจะสีข้าวเปลือกที่ความชื้นประมาณ 14% โดยข้าวเปลือก 1,000 กก. สีได้ข้าวสารประมาณ 550 กก. ปลายข้าวแคว้นเลิศ 150 กก. รำ (หยาบ+ละเอียด) 100 กก. และ แกลบประมาณ 200 กก.

ตารางที่ 5.6 อัตราการสีข้าวเปลือกที่ความชื้น 14%

รายการ	กิโลกรัม (%)
ข้าวเปลือก	1,000 (100%)
- ข้าวขาว 100%	550 (55%)
- ปลายข้าว	150 (15%)
- รำ	100 (10%)
- แกลบ	200 (20%)

ที่มา : จากการสัมภาษณ์ โรงสีในตำบลควนไส ตำบลแหลม และตำบลพญาขัน

ค่าใช้จ่ายในการแปรรูปข้าวเปลือกของโรงสีใน 3 จังหวัดไม่แตกต่างกันมากนัก เพราะส่วนใหญ่แล้วโรงสีในพื้นที่ 3 จังหวัดที่ศึกษา รู้จักมักคุ้นกันเป็นอย่างดี มีความคุ้นเคย แลกเปลี่ยนความรู้และเทคโนโลยีการผลิตกันอย่างสม่ำเสมอ ข้อมูลจากการสัมภาษณ์โรงสีในจังหวัดพัทลุง จังหวัดสงขลา และจังหวัดนครศรีธรรมราช พบว่าโรงสีขนาดเล็กและขนาดใหญ่มีค่าใช้จ่ายในการแปรรูปข้าวเปลือกพอๆ กัน คือมีค่าใช้จ่ายประมาณ 301 – 330 บาทต่อตันข้าวสาร

โดยโรงสี ก. จะจ้างคนงานประจำ 2 คนทำหน้าที่ขับรถยก และดูแลเครื่องสี ในขณะที่โรงสี ข. จ้างคนประจำ 4 คน โดยให้เงินเดือนคนละ 8,000 บาทต่อเดือน ในขณะที่โรงสี ค. จ้างเหมา โดยจ่ายเป็นกระสอบ คือ ข้าวสารกระสอบ 48 กก. จ่ายเหมากระสอบละ 3 บาท ในขณะที่กระสอบ 100 กก. จ่ายเหมากระสอบละ 10 บาท ต้นทุนค่าแรงงานเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้โรงสีมีต้นทุนการแปรรูปต่างกัน ในขณะที่ค่าใช้จ่ายในส่วนอื่นๆ มีค่าใกล้เคียงกัน ยกเว้นค่าไฟฟ้า การที่โรงสีขนาดใหญ่สามารถประหยัดค่าไฟฟ้าได้มากกว่าเกิดจากกระบวนการอบ และโรงสีขนาดใหญ่สามารถหาข้าวเข้าเครื่องอบได้เต็มประสิทธิภาพมากกว่าโรงสีขนาดเล็ก

ตารางที่ 5.7 ต้นทุนการแปรรูปข้าวของโรงสี (บาทต่อตันข้าวสาร)

รายการค่าใช้จ่าย	โรงสี ก.	โรงสี ข.	โรงสี ค.
1. ค่าไฟฟ้า	130.9	130.0	125.0
2. ค่าวัสดุสี	33.7	40.0	43.8
3. ค่าจ้างแรงงาน			
3.1 รายวัน	37.5	0	87.5
3.2 ประจำ	99.1	85.0	0
4. ค่าเสื่อมเครื่องจักร	31.3	47.5	45.0
รวม	332.5	302.5	301.3

หมายเหตุ : โรงสี ก มีกำลังการผลิต 10 ตันต่อวัน (เดินเครื่อง 8 ชม.)

โรงสี ข มีกำลังการผลิต 30 ตันต่อวัน (เดินเครื่อง 8 ชม.)

โรงสี ค มีกำลังการผลิต 60 ตันต่อวัน (เดินเครื่อง 8 ชม.)

ที่มา : จากการสัมภาษณ์ โรงสีในตำบลควนไส ตำบลแหลม และตำบลพญาขัน

ในส่วนของเทคโนโลยีการสิ้นเจ้าของโรงสีให้ข้อมูลไปในทิศทางเดียวกันว่าโรงสีขนาดเล็กหรือใหญ่มีเทคโนโลยีการสีไม่ต่างกันมากนัก เพราะส่วนใหญ่จะใช้เครื่องสีรุ่นเดียวกัน โดยโรงสีขนาดใหญ่จะมีจำนวนเครื่องสีมากกว่าโรงสีขนาดเล็กเท่านั้นเอง

บทที่ 6

ปัญหาการผลิตและการตลาดข้าวในภาคใต้

การวิเคราะห์ปัญหาในบทนี้จะแยกปัญหาออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ๆ คือปัญหาของชาวนาและปัญหาของผู้ประกอบการโรงสีข้าว โดยการวิเคราะห์จะใช้ข้อมูลจากการสำรวจ สัมภาษณ์ และสังเคราะห์จากข้อมูลทุติยภูมิ โดยมีรายละเอียดดังนี้

6.1 ปัญหาอุปสรรคของชาวนา

ปัญหาและอุปสรรคในการทำนาของชาวนาในพื้นที่ศึกษาสามารถสรุปในภาพรวมได้ ตามตารางที่ 6.1 โดยประเด็นปัญหาจะแบ่งเป็น หัวข้อใหญ่ 3 ด้าน คือ

- 1) ด้านการผลิต
- 2) ด้านการตลาด และ
- 3) ด้านการจัดการไร่นา

ตารางที่ 6.1 สรุปปัญหาอุปสรรคและความต้องการของชาวนาในพื้นที่ศึกษา

ปัญหา/อุปสรรค	รายละเอียด
1. ด้านการผลิต	<ol style="list-style-type: none">1. ปุ๋ยราคาแพง2. ค่าแรงแพง3. ค่าจ้างรถเกี่ยวแพง4. น้ำท่วม/ฝนตกช่วงหว่านข้าว5. โรคไหม้คอรวงรบกวนข้าวชัณษา6. ปัญหาภัยแล้งในเขตสะทิงพระ ระโนด หัวไทรในฤดูนาปรัง7. ผลผลิตต่อไร่ต่ำ8. น้ำเค็มรุกกล้าในเขตอำเภอสะทิงพระ9. หอยเชอร์ระบาด
2. ด้านการตลาด	<ol style="list-style-type: none">1. ข้าวที่ผลิตได้มีคุณภาพต่ำ ความชื้นสูงเมื่อขายจะมีปัญหาถูกหักความชื้น2. การหักสิ่งเจอปนโรงสีใช้การกะด้วยสายตา ไม่มีมาตรฐานเป็นช่องทางให้อาเปรียบได้3. ปัญหาราคาต่ำเมื่อเทียบกับราคาปัจจัยการผลิต4. ปัญหาค่าขนส่งแพง5. ขาดอำนาจต่อรอง6. แหล่งรับซื้อที่เข้าโครงการรับจำนำน้อยกว่าผลผลิต7. เงินขายข้าวในโครงการรับจำนำได้ล่าช้า
3. ด้านการจัดการ	<ol style="list-style-type: none">1. ใส่ปุ๋ยโดยขาดความเข้าใจ2. ใช้เมล็ดพันธุ์มากเกินความจำเป็น3. ใช้แรงงานและเวลาสำหรับการดูแลไร่นาน้อย4. การเก็บเกี่ยวมีเมล็ดข้าวสูญเสีย (หลงเหลือ) เยอะ5. ไม่มีลานตากทำให้ต้องขายข้าวความชื้นสูง เปิดช่องให้ถูกตัดราคา

ที่มา : จากการสำรวจ

ปัญหาสำคัญด้านการผลิตของทั้ง 3 จังหวัด คือ ปัญหาปุ๋ยเคมีราคาสูง ปัญหาน้ำท่วม และ ปัญหาหอยเชอรี่ระบาด ส่วนปัญหาเฉพาะพื้นที่ คือ ภัยแล้งในพื้นที่น่าน้ำฝนในอำเภอสงขลิ่งพระ สำหรับแนวทางการแก้ปัญหา สามารถดำเนินการได้ดังนี้

- **ราคาปุ๋ยเคมี**นั้น เกษตรกรต้องพยายามหาทางลดการใช้ลงเพราะจากการวิเคราะห์พบว่าการใช้ปุ๋ยเคมีในปัจจุบันนั้นไม่ก่อให้เกิดการเพิ่มปริมาณผลผลิตข้าวอย่างชัดเจน
- **ปัญหาน้ำท่วม** เป็นภัยธรรมชาติที่คุกคามและเกิดขึ้นบ่อยครั้งมากขึ้นในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลา ซึ่งเป็นอู่ข้าวที่สำคัญ สาเหตุส่วนหนึ่งมาจากปัญหาการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ ในส่วนนี้การแก้ปัญหาเกษตรกร ต้องวางแผนระยะเวลาการผลิตและการเลือกพันธุ์ข้าวในแต่ละช่วงให้ดี เช่น **เลือกพันธุ์ข้าวทนน้ำ** (พันธุ์พื้นเมือง) ในฤดูที่มีความเสี่ยงสูง เลือกการปักดำแทนการหว่านน้ำตามเพื่อลดความเสี่ยงจากฝนตกหนักในช่วงหว่านกล้า²¹
- **ปัญหาหอยเชอรี่** เนื่องจากวงจรชีวิตของหอยเชอรี่ต้องอาศัยน้ำในการเติบโต นักวิชาการหลายท่านจึงแนะนำให้เกษตรกร ใช้วิธีปล่อยที่ดินให้แห้งในฤดูร้อนเพื่อทำลายตัวหอยและไข่หอยในดิน แต่วิธีการนี้เกษตรกรในพื้นที่เดียวกันต้องพร้อมใจกันทำ เพราะหากมีบางคนไม่ร่วมมือ หอยเชอรี่ก็จะมีที่ให้ขยายพันธุ์ และกระจายไปสู่แปลงนาอื่นในฤดูน้ำหลากอีก
- **ปัญหาภัยแล้ง** พื้นที่แห้งแล้งส่วนใหญ่จะอยู่ไม่ห่างจากทะเลสาบสงขลา และโครงการชลประทานลุ่มน้ำปากพนังเท่าไรนัก แต่ไม่มีระบบชลประทานขนาดเล็ก และเครื่องสูบน้ำเข้าพื้นที่ อีกทั้งในช่วงหน้าแล้งน้ำเค็มจะหนุนเข้ามาในทะเลสาบตอนล่าง ทำให้ไม่สามารถใช้น้ำเพื่อการเพาะปลูกได้ **แนวทางแก้ไข** คือ ให้จัดทำโครงการชลประทานและอ่างเก็บน้ำขนาดเล็กกระจายให้ทั่วพื้นที่ เพื่อสำรองน้ำที่มีปริมาณมากในหน้าฝนไว้ใช้ในหน้าแล้ง

ปัญหาการตลาดที่สำคัญ คือ ปัญหาการหักความชื้นและสิ่งเจือปน ปัญหาค่าขนส่งแพง และ ปัญหาขาดอำนาจต่อรอง สำหรับแนวทางการแก้ปัญหาสามารถดำเนินการได้ดังนี้

- **ปัญหาการหักความชื้นและสิ่งเจือปน** ที่ตัดเยอะและล่าช้าซึ่งส่งผลให้ชาวนาส่วนใหญ่เลือกใช้การขายแบบเหมาเพราะสะดวก แต่จะได้ราคาต่ำกว่าราคาตลาด **แนวทางการแก้ปัญหา** เกษตรกรต้องปรับปรุงคุณภาพผลผลิตให้ดีขึ้น เช่น การรวมตัวกันสร้างลานตากเพื่อตากข้าวให้ความชื้นลดลงก่อนจะขาย
- **ปัญหาค่าขนส่งแพงและขาดอำนาจต่อรอง** ปัญหานี้ชาวนาเกือบทั้งหมดไม่ทราบ เพราะมักจะทราบจากนายหน้า หรือโรงสีว่าขนส่งให้โดยไม่คิดเงิน โรงสีจะช่วยจ่ายค่าขนส่งให้ แต่จากการสำรวจ พบว่า ที่จริงแล้วโรงสีได้หักค่าขนส่งไว้ในราคาข้าวที่เสนอต่อชาวนาไปเรียบร้อยแล้ว **การแก้ปัญหา** ชาวนาต้องรวมตัวกันต่อรองค่าขนส่งและราคา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงที่มีโครงการรับจำนำโรงสีจะแย่งข้าวกันมากเป็นโอกาสดีที่

²¹ หากค่าจ้างสูงเกษตรกรอาจรวมกลุ่มกันซื้อเครื่องปักดำได้

ชาวนาจะได้ต่อรองในส่วนนี้ หรืออาจใช้รูปแบบสหกรณ์ที่จ้างให้สมาชิกขนส่งให้ในราคา ถูก และที่สำคัญชาวนาต้องติดตามข่าวสารเกี่ยวกับสถานการณ์ตลาดอย่างใกล้ชิดในช่วง ผลผลิตข้าวออก

ปัญหาด้านการจัดการ เป็นปัญหาที่เกิดจากการจัดการไร่นาโดยใช้ความเคยชินของ เกษตรกรมากกว่าใช้ความรู้ ใหม่ๆ ที่เกษตรกรส่วนใหญ่ทราบว่าแนวปฏิบัติที่ถูกต้องควรจะเป็นอย่างไร แต่ความเคยชินทำให้ไม่เชื่อในองค์ความรู้ที่ตนเองมี ปัญหาที่สำคัญคือ ปัญหาการใช้ปุ๋ยเคมี ปัญหา การใช้เมล็ดพันธุ์เกิน และการให้เวลากับการดูแลไร่นาน้อย **การแก้ปัญหา** ควรดำเนินการดังนี้

- **ปัญหาการใช้ปุ๋ยเคมีโดยขาดความเข้าใจ** ปัจจุบันชาวนาใช้ปุ๋ยตามความเคยชินของ ตนเองมากกว่าจะใช้เพื่อเพิ่มผลผลิตจริงๆ ชาวนาใส่ปุ๋ยตัวเดิมซ้ำๆ ทุกปี โดยไม่ทราบว่า มีประโยชน์ต่อการเพิ่มผลผลิตข้าวมากแค่ไหน ปุ๋ยที่ใส่ลงไปไม่มีพอจริงหรือเปล่า ซึ่งจาก การวิเคราะห์สมการประสิทธิภาพการผลิต ชี้ให้เห็นว่า **ปุ๋ยที่ชาวนาใส่ไป 50 กก.ต่อไร่ ไม่มีส่วนในการเพิ่มผลผลิต และยังเป็นต้นทุนหลักของการผลิตอีกด้วย** ดังนั้นเพื่อให้ การใช้ปุ๋ยมีประสิทธิภาพสูงสุด **ชาวนาควรใช้บริการปุ๋ยสั่งตัดของกรมวิชาการเกษตร** เพื่อให้สามารถทราบชนิดและปริมาณปุ๋ยที่ต้องใช้ให้ถูกต้อง
- **ปัญหาการใช้เมล็ดพันธุ์เกิน** เป็นอีกความเคยชินของชาวนา ปัจจุบันชาวนาใช้เมล็ดพันธุ์ มากถึง 25-30 กก.ต่อไร่ หรือประมาณ 800,000 – 1,000,000 เมล็ดต่อไร่ ในขณะที่ ศูนย์วิจัยข้าวแนะนำให้ใช้เพียง 15 กก.ต่อไร่ สำหรับกรณีนี้การแก้ไขทำได้วิธีเดียว คือ เร่ง ทำความเข้าใจกับเกษตรกร นักวิชาการที่เกี่ยวข้องไม่ควรเห็นแก่ยอดขายพันธุ์ข้าว ของ ทั้งศูนย์เมล็ดพันธุ์และพ่อค้า เพราะที่ผ่านมาชาวนาเสียหายจากความเข้าใจผิดนี้มา มากพอแล้ว
- **ปัญหาการให้เวลากับการดูแลไร่นาน้อย** ชาวนาในภาคใต้ทำนาแบบผู้จัดการไร่นา มากกว่าชาวนาที่หลังสู้ฟ้าหน้าสู้ดิน เพราะจากการสำรวจระบบการผลิตของชาวนาใน ทุกพื้นที่ ไม่ว่าจะเป็นเขตชลประทานหรือนอกเขตชลประทานจะใช้เวลาจ้างแรงงานและ เครื่องจักรเป็นส่วนใหญ่ทุกขั้นตอนการผลิต ตั้งแต่การเตรียมดิน การหว่าน การเก็บเกี่ยว และยังใช้เวลาในการดูแลแปลงนาหลังการปลูกน้อยกว่าภูมิภาคอื่น จึงอาจเป็นอีกเหตุผล หนึ่งที่ทำให้ผลผลิตเฉลี่ยต่ำกว่าภูมิภาคอื่น แนวทางแก้ไข คือ ชาวนา ควรมีตารางการ แผนการจัดการไร่นาช่วงหลังหว่านกล้าไปแล้วของตัวเอง ว่าในแต่ละช่วงนั้น ต้องลงไป จัดการไร่นาอย่างไรบ้าง เช่น ดูแลหญ้า โรครະบาด การบุกรุกของสัตว์และแมลง การ ดูแลน้ำ เป็นต้น

6.2 ปัญหาอุปสรรคของโรงสีข้าว

ปัญหาและอุปสรรคในการทำธุรกิจสีข้าวของโรงสีข้าวในพื้นที่ศึกษาสามารถสรุปในภาพรวม ได้ ตามตารางที่ 6.2 โดยประเด็นปัญหาจะแบ่งเป็น หัวข้อใหญ่ 3 ด้าน คือ

- 1) ด้านการจัดซื้อข้าว
- 2) ด้านการผลิต และ
- 3) ด้านการตลาด

ตารางที่ 6.2 สรุปปัญหาอุปสรรคของโรงสีข้าวในพื้นที่ศึกษา

ปัญหา/อุปสรรค	รายละเอียด
1. ด้านการจัดซื้อข้าว	<ol style="list-style-type: none"> 1. ผลผลิตข้าวเปลือกมีน้อย โรงสีคู่แข่งเยอะ ทำให้มีข้อจำกัดในการขยายกิจการ 2. ข้าวเปลือกที่รับซื้อมีความชื้นสูง และระดับต่างกันในแต่ละเจ้า 3. โรงสีต้องพึ่งพียงนายหน้าค่อนข้างสูงในการรวบรวมข้าวเปลือก 4. ปัญหาราคาข้าวสูงตามราคารับจำนำ
2. ด้านการผลิต	<ol style="list-style-type: none"> 1. ต้องอบข้าวที่มีความชื้นต่างกันมากพร้อมๆ กัน ทำให้ข้าวความชื้นต่ำแห้งกรอบ คุณภาพการสีลดลง 2. มีข้าวเปลือกเข้าโรงสีไม่สม่ำเสมอตลอดปี 3. เครื่องสีข้าวยังทำงานไม่เต็มประสิทธิภาพ
3. ด้านการตลาด	<ol style="list-style-type: none"> 1. ไม่มีตลาดส่งออกของตนเอง 2. มีผลผลิตข้าวสารไม่สม่ำเสมอตลอดปี 3. มีข้าวสารจากภาคกลางเข้ามาแข่งขัน และเป็นเงื่อนไขต่อรองของผู้ค้าปลีก ค่าส่งข้าว 4. ตลาดค้าปลีกข้าวสารหลักของโรงสี จำกัดอยู่เฉพาะข้าวพันธุ์ไวแสง ข้าวพันธุ์ไม่ไวแสงต้องพึ่งพ่อค้า 5. ปัญหาตลาดจากโครงการรับจำนำ ที่ผลักดันให้ราคาข้าวสูงขึ้น

ที่มา : จากการสำรวจ

จากตารางที่ 6.2 ปัญหาด้านการรับซื้อผลผลิตข้าวเปลือกที่สำคัญคือ ปริมาณข้าวเปลือกในพื้นที่ภาคใต้มีน้อย แต่โรงสีคู่แข่งมีมากโรงสีไม่สามารถใช้การตั้งราคาซื้อสูงกว่าคู่แข่งเป็นกลยุทธ์ในการแข่งขันได้ ทำให้ต้องหาแนวร่วมในการรวบรวมข้าวเปลือกโดยใช้นายหน้า ซึ่งนำไปสู่ปัญหาข้อที่ 2 และปัญหาที่ 3 คือ การต้องรับซื้อข้าวความชื้นสูงเพราะไม่มีทางเลือก ต้องมีต้นทุนค่าอบ และปัญหาต้องพึ่งพียงนายหน้าในการรวบรวมข้าวเปลือก เพื่อให้โรงสีดำเนินการได้

ปัญหาด้านการรับซื้อของโรงสีเป็นปัญหาที่มีความเกี่ยวเนื่องกันไม่สามารถแก้ปัญหาคู่จุดใดจุดหนึ่งได้ โรงสีต้องบูรณาการ แก้ปัญหาอย่างเป็นระบบ เช่น บางโรงสี พยายามรวบรวมข้าวพันธุ์ไวแสงที่มีตลาดเฉพาะ เช่น ข้าวสังข์หยด และทำตลาดข้าวเฉพาะของตนเอง และ**โรงสีต้องไม่ขยายการผลิตให้สูงเกินส่วนแบ่งตลาดข้าวเปลือกของตัวเอง**

ปัญหาด้านการผลิต ปัจจุบันเทคโนโลยีการสีข้าวของโรงสีขนาดกลางกับโรงสีขนาดใหญ่ไม่แตกต่างกัน แต่ปัญหาที่ทำให้คุณภาพการสีข้าวของโรงสีข้าวในภาคใต้ต่ำกว่าพื้นที่อื่น สืบเนื่องมาจากโรงสีต้องรวบรวมข้าวจากเกษตรกรรายย่อยจำนวนมากที่มีความชื้นต่างกัน เพื่อให้เต็มเครื่องอบและสามารถเดินเครื่องอบได้ (หากอบที่ละน้อยจะไม่คุ้มค่าไฟฟ้า) แต่เนื่องจากความชื้นข้าวต่างกัน ทำให้ข้าวที่มีความชื้นต่ำแห้งกรอบกว่าปกติ เวลานำมาสีจะหักงาย ส่งผลให้คุณภาพการสีโดยรวมต่ำกว่าศักยภาพเครื่องสี

ปัญหาอีกประการหนึ่งคือ ผลผลิตข้าวในภาคใต้มีน้อยไม่เพียงพอให้โรงสีสามารถเดินเครื่องสีข้าวได้ตลอดทั้งปี โรงสีจึงไม่สามารถเดินเครื่องผลิตได้เต็มศักยภาพ ด้วยเหตุนี้ทำให้ไม่มีโรงสีขนาดใหญ่ในภาคใต้ อย่างไรก็ตามในช่วงหลายปีที่ผ่านมา มีโรงสีเก่าหลายโรงลงทุนขยายกำลังการผลิต และมีนักลงทุนรายใหม่มาลงทุนสร้างโรงสีขนาดกลาง สร้างโกดังเก็บข้าว (นักลงทุนใหม่ส่วนใหญ่เป็นนักการเมือง หรือเครือญาติ) สาเหตุสำคัญเพราะโรงสีเหล่านี้เห็นโอกาสทำกำไรจากโครงการ

รับจำนำข้าวในรูปแบบต่างๆ ทั้งรับจ้างสี รับจ้างเก็บ เนื่องจากการขยายตัวของโรงสีในภาคใต้อยู่ภายใต้เงื่อนไขของโครงการรับจำนำข้าว เมื่อใดที่โครงการรับจำนำข้าวยกเลิก โรงสีจะเดือดร้อน²² แม้โครงการรับจำนำข้าวจะส่งผลให้โรงสีขนาดเล็กขยายกำลังการผลิต และเกิดโรงสีใหม่ แต่ก็มีผลในทางลบกับตลาดข้าวสารของโรงสีขนาดกลางที่มีตลาดข้าวสารเป็นของตนเอง

ปัญหาด้านการตลาด ตลาดข้าวสารของโรงสีข้าวในภาคใต้แคบเพราะไม่สามารถส่งออกเองได้ เนื่องจากติดปัญหากฎหมายพระราชบัญญัติค้าข้าวปี 2489 ในขณะที่ตลาดในประเทศโรงสีข้าวในภาคใต้ไม่สามารถแข่งขันกับโรงสีข้าวขนาดใหญ่ในภาคกลางได้ (โรงสีขนาดใหญ่มีการประหยัดต่อขนาดมากกว่า) เป็นช่องทางให้ผู้ค้าส่งข้าวในภาคใต้ใช้เป็นเงื่อนไขต่อรองและกดราคาข้าวสารของโรงสี (เพื่อหลีกเลี่ยงการแข่งขันโรงสีในภาคใต้จึงเข้าร่วมโครงการรับจำนำ เพราะไม่ต้องห่วงปัญหาเรื่องตลาด) อย่างไรก็ตามยังมีโรงสีอีกกลุ่มหนึ่งที่ได้รับผลกระทบจากโครงการรับจำนำ นั่นคือกลุ่มที่มีตลาดข้าวสารของตนเองมั่นคงแล้ว โครงการรับจำนำซึ่งเป็นการแทรกแซงตลาดโดยภาครัฐ ทำให้ราคาข้าวเปลือกสูงขึ้นแต่ตลาดข้าวสารอ่อนแอ เพราะผู้ซื้อจะหันไปรอซื้อข้าวสารราคาถูกจากโครงการรับจำนำแทนที่จะซื้อจากโรงสี

ปัญหาการลดลงของผลผลิตข้าวในภาคใต้ ปัญหาของโรงสีข้าวในภาคใต้ และโครงการรับจำนำข้าวมีความเกี่ยวเนื่องกัน แม้ในระยะสั้นจะดูเหมือนทั้งชาวนาและโรงสีจะได้ประโยชน์ แต่ในระยะยาวจะมีผลในทางตรงข้ามเพราะทั้งชาวนาและโรงสีจะไม่สามารถยืนบนขาตัวเองได้ ต้องพึ่งพิงโครงการรับจำนำเพื่อความอยู่รอด การแก้ปัญหาต้องสร้างตลาดเฉพาะของข้าวในภาคใต้ที่ไม่เน้นปริมาณแต่เน้นคุณภาพ ซึ่งนโยบายต้องมองในภาพรวมทั้งระบบตั้งแต่พันธุ์ข้าวที่ผลิตของเกษตรกร บทบาทของโรงสีในฐานะผู้แปรรูป รูปแบบของตลาดข้าวเฉพาะถิ่น

²² อาจนำไปสู่เงื่อนไขทางการเมืองที่โรงสีในภาคใต้ต้องดิ้นรนให้โครงการรับจำนำข้าวดำรงอยู่ต่อไป

บทที่ 7

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

ปัญหาาราคาข้าวตกต่ำ และความยากจนของชาวนาเป็นปัญหาที่รัฐบาลทุกยุคทุกสมัยต้องหาทางแก้ไข และพยายามเข้ามาช่วยประคับประคองชาวนาด้วยนโยบายช่วย เช่น การรับจำนำ ประกันราคา หรือการใช้นโยบายสนับสนุนปัจจัยการผลิต โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ชาวนามีรายได้มากขึ้น อย่างไรก็ตามนโยบายในลักษณะนี้สามารถช่วยเหลือชาวนาได้เพียงชั่วคราว แต่ไม่สามารถสร้างความมั่นคงยั่งยืนและสร้างความมั่นใจในอาชีพทำนาให้กับตัวชาวนาและลูกหลานชาวนาที่จะสืบทอดอาชีพนี้ต่อไปอย่างมีศักดิ์ศรี

การสร้าง ความมั่นคงยั่งยืนให้กับอาชีพทำนาได้นั้นจำเป็นต้องให้ชาวนาสามารถพึ่งตนเองได้ มีรายได้เพียงพอ มีศักดิ์ศรีในอาชีพ โดยเริ่มจากการผลิตสินค้าให้สอดคล้องกับความต้องการของตลาด สามารถสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับผลผลิต ปรับปรุงประสิทธิภาพการผลิตภายใต้ทรัพยากรที่ตนเองหรือชุมชนมีอยู่ ดังนั้นเพื่อให้สามารถสร้างแนวทางการพัฒนาการผลิตและการตลาดข้าว เราจำเป็นต้องทราบข้อมูลการผลิต สภาพแวดล้อมการผลิตข้าวที่มีอิทธิพลต่อผลผลิตข้าวในภาคใต้ พันธุ์ข้าวที่ปลูก ราคาข้าว ต้นทุนการผลิต ผลตอบแทน ตลอดจนระบบตลาดข้าวในภูมิภาค การศึกษาค้นคว้าวิจัยมุ่งเน้นการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจการค้าข้าว และการผลิตข้าวของภาคใต้ในช่วง 50 ปีที่ผ่านมา ตลอดจนการศึกษาระบบตลาดข้าวและบทบาทของพ่อค้าคนกลางและกลไกการทำงานของโรงสีข้าวในภาคใต้ ผลการศึกษาสามารถสรุปได้ดังนี้

7.1 สรุปผลการวิจัย

การศึกษาพลวัตการผลิตข้าวในภาคใต้ ชี้ให้เห็นว่าในช่วง 5 ทศวรรษที่ผ่านมา การผลิตข้าวในภาคใต้มีการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องโดยในช่วงทศวรรษ 2500-2510 การผลิตข้าวในภาคใต้ได้รับผลกระทบจากราคาข้าวในตลาดโลกที่เพิ่มสูงขึ้น ประกอบกับราคาพืชแข่งขัน เช่น ยางพารา ปาล์มน้ำมัน และไม้ผลยังต่ำ ทำให้ชาวนาในภาคใต้ขยายพื้นที่เพาะปลูกข้าวอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะในพื้นที่ลุ่มน้ำสำคัญ เช่น ลุ่มทะเลสาบสงขลา ลุ่มน้ำปัตตานี ลุ่มน้ำตาปี การขยายพื้นที่ในระยะนี้ทำให้แรงงานครัวเรือนเริ่มไม่เพียงพอ ดังนั้นหลังปี 2510 ชาวนาเริ่มใช้แรงงานเครื่องจักรเข้ามาทดแทนแรงงานคน โดยเฉพาะการใช้รถแทรกเตอร์ในการเตรียมดิน นอกจากนี้ในช่วงเวลาเดียวกันศูนย์วิจัยข้าว โดยเฉพาะศูนย์วิจัยข้าวพัทลุงที่ก่อตั้งตั้งแต่ปี 2494 ได้นำข้าวพันธุ์ลูกผสม ซึ่งให้ผลผลิตสูงมาส่งเสริม แต่ในระยะแรกไม่ได้รับความนิยมมากนัก เนื่องจากมีปัญหาสภาพแวดล้อมไม่เอื้ออำนวย (น้ำไม่พอ) โรคและแมลงรบกวน ศัตรูพืชมาก แต่เมื่อรัฐได้พัฒนาระบบชลประทานขนาดเล็กและขนาดกลางในภาคใต้มากขึ้นหลังปี 2515 ชาวนายอมรับเทคโนโลยีการผลิตสมัยใหม่มากขึ้น มีการใช้สารเคมี การยอมรับข้าวพันธุ์ลูกผสม การใช้เครื่องจักรก็มากขึ้น ตั้งแต่ปี 2520 ชาวนาเริ่มใช้รถไถเดินตามแทนการจ้างรถแทรกเตอร์ในการเตรียมดิน ทำให้มีความคล่องตัวในการผลิตมากขึ้น ชาวนาเริ่มต้องพึ่งพิงปัจจัยภายนอกชุมชนมากขึ้น ต้นทุนการผลิตที่เป็นเงินสดเพิ่มมากขึ้น ชาวนาต้องพึ่งตลาดเพื่อขายข้าวนำเงินสดกลับสู่ครัวเรือน ต้องเสี่ยงกับการขาดทุนจากภาวะราคาข้าวตกต่ำ ซึ่งเริ่มปรากฏ

ชัดหลังปี 2520 เมื่อการทำนามีผลตอบแทนต่ำ โดยเฉพาะเมื่อเทียบกับการผลิตสินค้าเกษตรชนิดอื่น เช่น ยางพารา ไม้ผล และกุ้งกุลาดำ ทำให้หลังปี 2525 ชาวนาในภาคใต้เริ่มพิจารณาทางเลือกที่ดีกว่า บ้างหันไปปลูกยางพารา บ้างก็ทำนากุ้ง หรือหลายพื้นที่ได้ปล่อยที่นาให้รกร้างทำให้หลังปี 2525 พื้นที่ทำนาลดลงอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบันและมีแนวโน้มรุนแรงขึ้นในอนาคต เนื่องจากราคายางพารา และราคาปาล์มน้ำมันโดยเปรียบเทียบสูงกว่าราคาข้าวมาก

การศึกษาศถานการณ์การผลิตในปัจจุบัน ปัจจุบันการทำนาปีในภาคใต้แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะคือ การทำนาปีช่วงก่อนฤดูน้ำหลาก ส่วนใหญ่เป็นการทำนาในพื้นที่ดอน หรือค่อนข้างดอน โดยจะเริ่มทำในช่วงเดือน กรกฎาคม-กันยายน และจะไปเก็บเกี่ยวในช่วงเดือน มกราคม-กุมภาพันธ์ การทำนาหลังน้ำท่วม เป็นการทำนาปีหลังจากน้ำท่วมผ่านไปแล้ว โดยเกษตรกรจะเริ่มปลูกข้าวในเดือน ธันวาคม-มกราคม และจะเก็บเกี่ยวในช่วงเดือน เมษายน-พฤษภาคม ซึ่งการทำนาปีในช่วงหลังน้ำลดส่วนใหญ่จะทำในพื้นที่น้ำลุ่ม และต้องมีแหล่งน้ำให้สามารถทำนาได้ตลอดฤดูกาล ส่วนการทำนาปรัง ในภาคใต้จะเริ่มในเดือน เมษายน-พฤษภาคม และจะเก็บเกี่ยวในช่วงเดือน กรกฎาคม-สิงหาคม การทำนาปรังจะทำในพื้นที่ที่มีระบบชลประทาน หรือเขตที่มีแหล่งน้ำธรรมชาติเพียงพอเท่านั้น

วิธีการทำนาของเกษตรกรในภาคใต้ แบ่งออกได้เป็น 4 วิธี คือ การทำนาดำ นาหว่านน้ำตม นาหว่านสำรวย และนาหยอด ในอดีตเกษตรกรจะนิยมการทำนาดำมากที่สุดแต่ในปัจจุบันความเร่งรีบในการทำนา และปัญหาขาดแคลนแรงงานทำให้เกษตรกรส่วนใหญ่ทำนาดำด้วยวิธีหว่านน้ำตมเป็นหลัก ส่วนการทำนาดำจะพบเฉพาะในกลุ่มผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวเท่านั้น ในขณะที่การทำนาหว่านสำรวยมีน้อยโดยจะพบในพื้นที่นาแล้งเช่นแถบตำบลชุมพล อำเภอสังขละบุรี จังหวัดสงขลา ส่วนการทำนาหยอดนั้นปัจจุบันพบน้อยมาก

พันธุ์ข้าวที่เกษตรกรในภาคใต้ใช้ปลูกนั้นมีความหลากหลายมาก ขึ้นอยู่กับความเหมาะสมของสภาพพื้นที่ วัตถุประสงค์การปลูก และความต้องการของตลาดท้องถิ่น ซึ่งพันธุ์ข้าวที่เกษตรกรปลูกในภาคใต้แบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือ ข้าวพันธุ์ไวแสง และข้าวพันธุ์ไม่ไวแสง

ข้าวพันธุ์ไม่ไวแสง เป็นพันธุ์ข้าวที่ทางราชการแนะนำส่งเสริมให้เกษตรกรปลูก พันธุ์ที่ปลูกมากในภาคใต้ได้แก่ ชัยนาท 1 สุพรรณบุรี 1 สุพรรณบุรี 2 สุพรรณบุรี 60 สุพรรณบุรี 90 ข้าวเจ้าหอมคลองหลวง 1 ข้าวเจ้าหอมสุพรรณ 1 กข 21 กข 23 กข 25 และข้าวปทุมธานี 1 เป็นต้น

ข้าวพันธุ์ไวแสง เป็นข้าวพันธุ์ท้องถิ่นที่ชาวนาในภาคใต้ได้ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นคัดเลือกสายพันธุ์มาเป็นเวลานาน ในปัจจุบันสามารถรวบรวมพันธุ์ข้าวได้มากกว่า 300 ชนิด มีพื้นที่ปลูกและค่านิยมปลูกแต่ละสายพันธุ์แตกต่างกันไปในแต่ละจังหวัด ขึ้นอยู่กับสภาพพื้นที่และค่านิยมบริโภคข้าวของคนในพื้นที่ ข้าวพันธุ์พื้นเมืองจัดเป็นข้าวไวต่อช่วงแสง จะปลูกได้เฉพาะในช่วงฤดูนาปีเท่านั้น พันธุ์ข้าวพันธุ์ไวแสงที่นิยมปลูกกันแพร่หลาย เช่น ขาวมาเลย์ สังข์หยด ฉียง ข้าวเล็บนก เป็นต้น

การศึกษาระบบการจัดการ ต้นทุนและผลตอบแทนของการผลิต ชี้ให้เห็นว่า การจัดการไร่นาของชาวนาในภาคใต้ไม่มีประสิทธิภาพเท่าที่ควร เช่น มีการดูแลแปลงนาหลังการเพาะปลูกน้อยมาก ในขณะที่เดียวกันมีการใช้ปัจจัยการผลิตมากกว่าในระดับที่นักวิชาการแนะนำ โดยเฉพาะการใช้

เมล็ดพันธุ์ข้าวพันธุ์ไม่ไวแสง ใช้มากกว่าปริมาณที่แนะนำถึง 10-15 กิโลกรัมต่อไร่ ส่วนการใช้ปุ๋ยเคมี นั้นเกษตรกรจะใช้ปุ๋ยเคมีในการผลิตข้าวพันธุ์พื้นเมืองซึ่งเป็นสายพันธุ์ที่ไม่ตอบสนองต่อปุ๋ยเคมีเท่ากับการใช้ผลิตข้าวพันธุ์ไม่ไวแสงที่ต้องการปุ๋ยเคมีมากกว่า

ด้านต้นทุนการผลิตและผลตอบแทน ชี้ให้เห็นว่า ปัจจุบันการผลิตข้าวทั้งข้าวพันธุ์ไวแสงและข้าวพันธุ์ไม่ไวแสง มีโครงสร้างต้นทุนที่ไม่แตกต่างกัน โดยต้นทุนที่มีสัดส่วนมากที่สุดคือ ค่าแรงงาน เครื่องจักร และค่าปุ๋ยเคมี และหากเปรียบเทียบต้นทุนต่อกิโลกรัม การผลิตข้าวพันธุ์ไวแสงมีต้นทุนสูงกว่า ทั้งนี้เนื่องจาก เงินลงทุนใกล้เคียงกันแต่ผลผลิตข้าวพันธุ์พื้นเมืองน้อยกว่าข้าวพันธุ์ไม่ไวแสงมาก ในขณะที่ราคาขายไม่ต่างกันมากนัก ทำให้ผลตอบแทนจากการผลิตข้าวพันธุ์ไม่ไวแสงสูงกว่าแต่ยังอยู่ในระดับต่ำคือ 500-1,200 บาทต่อไร่

การศึกษาบทบาทของคนกลาง ชี้ให้เห็นว่า ในระบบตลาดข้าวภาคใต้มีคนกลางที่เกี่ยวข้องในการส่งผ่านข้าวเปลือกจากมือชาวนาไปยังผู้บริโภคที่สำคัญคือ พ่อค้ารวบรวมท้องถิ่น โรงสีข้าว และพ่อค้าข้าวสาร โดยโรงสียังต้องพึ่งพ่อค้ารวบรวมท้องถิ่น เพื่อรวบรวมข้าวเปลือกให้โรงสีมากกว่าร้อยละ 65 อย่างไรก็ตามไม่ว่าเกษตรกรจะขายข้าวให้พ่อค้ารวบรวมหรือขายโรงสีโดยตรงก็จะได้ราคาเท่ากัน ในขั้นตอนการขายเกษตรกรมีต้นทุนการขายประมาณ 1 - 1.5 บาทต่อกิโลกรัม

การศึกษาวិถีการตลาด จากผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่า การผลิตข้าวของเกษตรกรในภาคใต้มีทั้งการผลิตเพื่อบริโภคและผลผลิตเพื่อขาย การผลิตเพื่อบริโภคเกษตรกรจะเลือกผลิตข้าวพันธุ์เล็บนกเป็นหลัก ในขณะที่การผลิตเพื่อขายในส่วนของข้าวพันธุ์ไวแสงนิยมปลูกข้าวเหนียว ข้าวพันธุ์ไม่ไวแสงนิยมปลูกพันธุ์ชัยนาท โดยข้าวพันธุ์ไวแสงที่ผลิตได้ทั้งหมดจะเก็บไว้บริโภคร้อยละ 20 ในขณะที่ข้าวพันธุ์ไม่ไวแสงเก็บไว้บริโภคเพียงร้อยละ 3 (ส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรในพื้นที่น้ำฝนที่ทำนาได้ปีละครั้ง หากปลูกข้าวพันธุ์ไวแสงผลผลิตน้อยไม่พอสำหรับบริโภคทั้งปี จึงต้องปลูกข้าวพันธุ์ไม่ไวแสงที่ให้ผลผลิตสูงกว่า) และเก็บไว้ทำเมล็ดพันธุ์เพียงร้อยละ 5 เหมือนกัน ข้าวที่เหลือจะจำหน่ายในตลาดทั้งในภูมิภาคและนอกภูมิภาค ข้าวพันธุ์ไวแสงส่วนใหญ่จะบริโภคในภูมิภาค ส่งไปขายนอกภูมิภาคเพียงเล็กน้อย (ร้อยละ 9.5) ในขณะที่ข้าวพันธุ์ไม่ไวแสงส่งไปขายนอกภูมิภาคมากถึงร้อยละ 35

การศึกษากลไกการทำงานของโรงสีข้าว กำลังการผลิตรวมของโรงสีข้าวทั้ง 3 จังหวัด คือ 14,950.4 ตันต่อวัน หรือ 5,382,144 ตันต่อปี ในขณะที่พื้นที่ 3 จังหวัดปลูกข้าวได้เพียง 441,463 ตันต่อปี ในจำนวนนี้เป็นชาวนาปรังเท่ากับ 187,825 ตัน (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2555) ทำให้โรงสีในภาคใต้มีกำลังการผลิตส่วนเกินอีกเป็นจำนวนมาก ทำให้โรงสีหลายโรงต้องนำข้าวจากต่างพื้นที่เข้ามาสี

โรงสีข้าวในภาคใต้จะมีรูปแบบการรับซื้อข้าวเปลือกจากชาวนาเหมือนๆ กันคือ จะรับซื้อข้าวเปลือกจากนายหน้าประมาณร้อยละ 80 และรับซื้อโดยตรงจากชาวนาเพียงไม่เกินร้อยละ 20 ทั้งนี้เนื่องจากปริมาณข้าวในภาคใต้มีน้อยกว่ากำลังการผลิต การแข่งขันของโรงสีจึงสูง หากโรงสีต้องรอรับซื้อข้าวจากชาวนาโดยตรงจะช้า และรวบรวมข้าวได้ไม่ทันคนกลาง โดยเฉพาะคนกลางที่ทำหน้าที่เป็นคนกลางรถเกี่ยวด้วยจะเข้าถึงชาวนาได้เร็วกว่าโรงสีมาก หากโรงสีไม่รับซื้อข้าวจากนายหน้ากลุ่มนี้โรงสีจะไม่มีข้าวเปลือกเข้าโรงสีเลย

การตั้งราคาซื้อข้าวเปลือกของโรงสีจะยึดราคาข้าวสารในตลาดเป็นเกณฑ์ในการกำหนดราคาซื้อโรงสีจะตั้งราคาซื้อข้าวเปลือกเทียบกับราคาข้าวสาร 48 กิโลกรัม โรงสีจะนิยมตั้งราคา

รับซื้อข้าวเปลือก โดยเอาราคาข้าวสาร 48 กิโลกรัม * 10 และบวกเพิ่มเข้าไปอีกประมาณ 100-200 บาทต่อตัน โดยหากราคาขายข้าวสารในท้องตลาดเท่ากับ 1100 บาทต่อ 48 กิโลกรัมข้าวสาร ก็จะตั้งราคาซื้อข้าวเปลือก 15% เท่ากับ 12,000 บาทต่อตัน แต่ยังคงมีการตัดความชื้นและสิ่งเจือปนอีกประมาณ 700-900 บาทต่อตัน

ต้นทุนการแปรรูปข้าวเปลือกของโรงสี ซึ่งใช้พลังงานไฟฟ้าในการแปรรูปข้าวเปลือก ทุกโรงสีมีตู้อบเป็นของตนเอง รับซื้อข้าวที่มีความชื้นตั้งแต่ 18 % ไปจนถึง 25% หรืออาจมากกว่านั้นในช่วงฝนตก และเนื่องจากปริมาณข้าวในภาคใต้มีน้อย โรงสีจึงต้องอบข้าวที่มีความชื้นหลายระดับพร้อมกัน เพราะหากแยกอบจะไม่คุ้มค่าเปิดเครื่องอบ จึงทำให้ข้าวเปลือกที่อบแล้วมีบางส่วนแห้งกรอบเกินไป เวลานำไปสีทำให้หักงาย โดยเฉลี่ยแล้วโรงสีจะสีข้าวเปลือกที่ความชื้นประมาณ 14% โดยข้าวเปลือก 1,000 กก. สีได้ข้าวสารประมาณ 550 กก. ปลายข้าวเอวันเลิศ 150 กก. รำ (หยาบ+ละเอียด) 100 กก. และแกลบประมาณ 200 กก. ค่าใช้จ่ายในการแปรรูปข้าวเปลือกของโรงสีในทั้งขนาดเล็กและขนาดใหญ่ไม่ต่างกันมาก คือมีค่าใช้จ่ายประมาณ 301 – 330 บาทต่อตันข้าวสาร

ผลการศึกษา “พลวัตเศรษฐกิจข้าวในภาคใต้” ซึ่งให้เห็นว่าสาเหตุสำคัญที่ทำให้ผลผลิตข้าวและพื้นที่ปลูกข้าวลดลงอย่างต่อเนื่องในช่วง 5 ทศวรรษที่ผ่านมาคือ ผลตอบแทน ขาวนาในภาคใต้พบว่า ด้วยขนาดที่ดินที่จำกัดการทำนาได้ผลตอบแทนน้อยกว่า การทำสวนยาง สวนปาล์ม น้ำมัน การเลี้ยงกุ้ง และการรับจ้างนอกภาคการเกษตร นอกจากนี้ยังนิยมส่งลูกหลานไปศึกษาต่อเพื่อไม่ต้องทำนาเหมือนพ่อแม่ และเมื่อลูกมีงานนอกภาคเกษตรก็ไม่สนใจกลับมาทำนา และเมื่อมีกำลังทรัพย์มากขึ้นลูกหลานขาวนาจะปรับเปลี่ยนที่นาไปปลูกยางพาราหรือปาล์มน้ำมันซึ่งให้ผลตอบแทนดีกว่าข้าว

สำหรับขาวนาที่ยังรักษาอาชีพทำนาจนถึงปัจจุบันนั้นก็ประสบปัญหาด้านการผลิต ทั้งศัตรูพืช การเปลี่ยนแปลงสภาพอากาศ ราคาปัจจัยการผลิตที่สูงมาก การขาดความรู้ในการบริหารจัดการไร่นา ส่งผลให้ต้นทุนการทำนาสูงขึ้น ในขณะที่ผลผลิตต่ำ พื้นที่ทำนามีน้อยทำให้รายได้จากการทำนาซึ่งได้ปีละ 2 ครั้งไม่เพียงพอให้ขาวนาได้สะสมทุนสำหรับขยายพื้นที่นา ส่วนปัญหาด้านการตลาดนั้น ขาวนาในปัจจุบันยังไม่พอใจกับราคาข้าวที่ขายได้ โดยขาวนาต้องการขายข้าวในราคา ขั้นต่ำ 10,000 บาทต่อตัน ขาวนาจึงนิยมโครงการรับจำนำข้าวเพราะจะสามารถขายข้าวในราคาเหมาได้ประมาณ 11,000 บาทต่อตัน แต่ให้รายได้รวมยังไม่เพียงพอจึงต้องมีสมาชิกในครัวเรือนออกไปรับจ้างนอกภาคเกษตร ดังนั้นรัฐบาลต้องมีนโยบายสร้างความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจให้คนกลุ่มนี้ อย่างไรก็ตามการกำหนดนโยบายของรัฐเพื่อส่งเสริมการปลูกข้าวเพื่อความมั่นคงทางอาหารในภูมิภาคนี้จะต้องมีความจำเพาะต่อพื้นที่และลักษณะฐานทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรมนุษย์ และฐานเศรษฐกิจของพื้นที่ แทนนโยบายเดิมที่เป็นแบบเดียวกันทั้งประเทศ และใช้ไม่ได้ผลในภาคใต้

7.2 ข้อเสนอแนะ

ผลการศึกษาจากงานวิจัยครั้งนี้ ครอบคลุมทั้งการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ในภาพรวม การแย่งใช้ที่ดินระหว่างข้าว ยางพาราและปาล์ม น้ำมัน ต้นทุนการผลิต บทบาทของโรงสีข้าว วิธีการตลาดข้าว ตลอดจนนโยบายและผลกระทบ จากผลการศึกษาได้นำไปสู่การกำหนดประเด็นปัญหาและข้อเสนอแนะดังนี้

7.2.1 ข้อเสนอแนะสำหรับการพัฒนาเร่งด่วน

หน่วยงานที่เกี่ยวข้องต้องเร่งปรับความเข้าใจเกี่ยวกับวิธีบริหารจัดการไร่นา เพื่อลดต้นทุนการผลิต และเพิ่มผลผลิตข้าวให้เกษตรกรในพื้นที่ โดยเฉพาะในประเด็น

1. **ต้องเร่งทำความเข้าใจ และให้ความรู้แก่เกษตรกรเกี่ยวกับการใช้ปุ๋ย** เพราะจากการวิเคราะห์ พบว่าการใช้ปุ๋ยเคมีในปัจจุบันนั้นไม่ก่อให้เกิดการเพิ่มปริมาณผลผลิตข้าวอย่างชัดเจน เกษตรกรต้องพยายามหาทางลดการใช้ปุ๋ยเคมี และไปรวมกลุ่มผลิตปุ๋ยอินทรีย์ ปุ๋ยชีวภาพใช้เอง

2. **ต้องเร่งทำความเข้าใจ และให้ความรู้แก่เกษตรกรเกี่ยวกับการใช้เมล็ดพันธุ์ข้าว** เนื่องจากในปัจจุบันเกษตรกรใช้เมล็ดพันธุ์ข้าวมากเกินความจำเป็น 10-15 กก./ไร่ ผู้เกี่ยวข้องต้องเร่งให้ความรู้และปรับทัศนคติส่วนนี้อย่างเร่งด่วน

3. ชาวนาในพื้นที่ชลประทานและนาหลังน้ำท่วมต้องมีช่วงเวลาพักดินในหน้าแล้ง เพื่อตัดวงจรของโรค แมลง และหอยเชอร์รี่ แต่วิธีการนี้เกษตรกรในพื้นที่เดียวกันต้องพร้อมใจกันทำ เพราะหากมีบางคนไม่ร่วมมือ ศัตรูข้าวที่กล่าวถึงจะมีที่ให้ขยายพันธุ์ และกระจายไปสู่แปลงนาอื่นในฤดูน้ำหลากอีก

4. **เกษตรกรต้องมีแผนการจัดการความเสี่ยงที่เกิดจากปัญหาน้ำท่วมซ้ำซากในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลา** สาเหตุส่วนหนึ่งมาจากปัญหาการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ เกษตรกรต้องวางแผนระยะเวลาการผลิตและการเลือกพันธุ์ข้าวในแต่ละช่วงให้ดี เช่น **เลือกพันธุ์ข้าวทนน้ำ** (พันธุ์พื้นเมือง) ในฤดูที่มีความเสี่ยงสูง เลือกรูปการปักดำแทนการหว่านน้ำตมเพื่อลดความเสี่ยงจากฝนตกหนักในช่วงหว่านกล้า

5. **ปัญหาภัยแล้ง** พื้นที่แห้งแล้งส่วนใหญ่จะอยู่ไม่ห่างจากทะเลสาบสงขลา และโครงการชลประทานลุ่มน้ำปากพนัง แต่ไม่มีระบบชลประทานขนาดเล็ก และเครื่องสูบน้ำเข้าพื้นที่ อีกทั้งในช่วงหน้าแล้งน้ำเค็มจะหนุนเข้ามาในทะเลสาบตอนล่าง ทำให้ไม่สามารถใช้น้ำเพื่อการเพาะปลูกได้ **แนวทางแก้ไข** คือ ให้จัดทำโครงการชลประทาน และอ่างเก็บน้ำขนาดเล็กกระจายให้ทั่วพื้นที่ เพื่อสำรองน้ำที่มีปริมาณมากในหน้าฝนไว้ใช้ในหน้าแล้ง

7.2.2 ข้อเสนอแนะสำหรับการพัฒนาอย่างยั่งยืน

1. **ด้านการผลิต** เนื่องจากชาวนาในภาคใต้มีพื้นที่ทำนายน้อยเฉลี่ยประมาณ 20 ไร่ และน้อยสุดประมาณ 3 ไร่ ผลผลิตต่อไร่น้อย ผลตอบแทนไม่เพียงพอที่จะสร้างคุณภาพชีวิตที่ดีได้ ชาวนาจึงต้องหาวิธีจัดสรรทรัพยากรที่ดินของตนเองให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุด โดยชาวนาในภาคใต้ต้องดำเนินการรูปแบบการผลิตตามทฤษฎีใหม่ และแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง คือ

- ชาวนาที่มีที่นาไม่มาก (1-20 ไร่) ต้องจัดสรรที่ดินเพื่อการผลิตแบบผสมผสานตามทฤษฎีใหม่เพื่อให้มีรายได้ตลอดทั้งปี ในส่วนของที่ดินที่เก็บไว้ทำนาชาวนาต้องเลือกพันธุ์ข้าวที่เหมาะสมกับพื้นที่ เป็นที่ต้องการของตลาด และสามารถเก็บไว้บริโภคได้ เช่น ที่นาดอน ควรปลูกข้าวสังข์หยด ซึ่งเป็นที่ต้องการของตลาดไม่จำกัดปริมาณในปัจจุบัน ส่วนที่นาลุ่ม ปลูกข้าวเล็บนก ข้าวอ้าย

เฉียด ข้าวไข่มดรีน เป็นต้น แม้ราคาจะต่ำกว่าข้าวสังข์หยด แต่เป็นที่ต้องการของตลาดข้าวในพื้นที่ และราคาสูงกว่าข้าวพันธุ์ไม่วาง

ในส่วนของชาวนาที่มีที่ดินมากสามารถปลูกข้าวเพื่อการค้าได้ โดยให้เลือกพันธุ์ไม่วางเป็นที่ต้องการของตลาดโดยเฉพาะข้าวพันธุ์ชัยนาทฯ แต่ควรจัดสรรที่ดินส่วนหนึ่งมาทำการผลิตตามแนวทฤษฎีใหม่เพื่อเป็นหลักประกันความมั่นคงทางอาหารในครัวเรือน

2. ด้านการตลาดเกษตรกรต้องปรับปรุงคุณภาพผลผลิตให้ดีขึ้น เพื่อลดเงื่อนไขการตัดราคาของโรงสีโดยการรวมตัวกันสร้างลานตาก เพื่อตากข้าวให้ความชื้นลดลงก่อนจะขาย หรือ รวมตัวการตั้งกลุ่มดำเนินการผลิตข้าวพันธุ์เฉพาะถิ่น ที่มีคุณภาพสูงเป็นที่นิยมของตลาดบน ตลาดอาหารสุขภาพ เช่นข้าวสังข์หยด ข้าวหอมนิล ข้าวหอมดอกพยอม ข้าวหอมไชยา เป็นต้น และแปรรูปขายโดยใช้ brand ของกลุ่ม การรวมกลุ่มของเกษตรกรนอกจากจะช่วยให้สามารถขอสนับสนุนงบประมาณความรู้จากภาครัฐ และสถาบันการศึกษาได้สะดวกแล้ว กลุ่มเกษตรกรยังได้รับการอนุโลมจากพระราชบัญญัติข้าวปี 2489 ให้สามารถส่งออกข้าวไปขายต่างประเทศได้

7.2.3 ข้อเสนอแนะสำหรับพัฒนารูจโรงสี

1. โรงสีภาคใต้ต้องพิจารณาการขยายกำลังการผลิตของตนเอง โดยดูผลกระทบในระยะยาว เพราะ ผลผลิตข้าวในภาคใต้น้อยการขยายกำลังการผลิตของโรงสีในภาคใต้อยู่ภายใต้ที่ผ่านมา เงื่อนไขของโครงการรับจำนำข้าว เมื่อใดที่โครงการรับจำนำข้าวยกเลิกโรงสีจะเดือดร้อน แม้ในระยะสั้นจะดูเหมือนทั้งชาวนาและโรงสีจะได้ประโยชน์จากโครงการรับจำนำ แต่ในระยะยาวจะมีผลในทางตรงข้ามเพราะทั้งชาวนาและโรงสีจะไม่สามารถยืนบนขาตัวเองได้ ต้องพึ่งพิงโครงการรับจำนำเพื่อความอยู่รอด การแก้ปัญหาต้องสร้างตลาดเฉพาะของข้าวในภาคใต้ที่ไม่เน้นปริมาณแต่เน้นคุณภาพ ซึ่งนโยบายต้องมองในภาพรวมทั้งระบบตั้งแต่พันธุ์ข้าวที่ผลิตของเกษตรกร บทบาทของโรงสีในฐานะผู้แปรรูป โดยเน้นการผลิตข้าวคุณภาพสูง

2. รัฐบาลต้องยกเลิกพระราชบัญญัติข้าวปี 2489 โดยเฉพาะประกาศฉบับที่ ที่ห้ามเอกชนในพื้นที่ส่งออกข้าวตามแนวชายแดนเอง เพื่อขยายตลาดข้าวให้กับโรงสีในภาคใต้

3. รัฐต้องทบทวนนโยบายรับจำนำข้าว โดยเฉพาะราคารับจำนำควรลดลงไม่เกิน 12,000 เพื่อให้กลไกตลาดพอจะทำงานได้ ทั้งชาวนาและโรงสีจะได้ตัดสินใจเลือกทางเดินบนข้อมูล หรือสภาพความเป็นจริงมากกว่าผลประโยชน์ลลอคตาระยะสั้น

บรรณานุกรม

กรมโรงงานอุตสาหกรรม. 2555. สถิติโรงงานอุตสาหกรรม. (online).

<http://www.diw.go.th/hawk/content.php?mode=dataservice&tabid=1>. สืบค้น
เมื่อ 20 เมษายน 2555.

กิตติ ตันไทย. 2552. **หนึ่งทศวรรษเศรษฐกิจของคนลุ่มทะเลสาบสงขลา**. สำนักงานกองทุน
สนับสนุนการวิจัย. กรุงเทพฯ

จำนงค์ เพชรอนันต์. 2550. **ความสัมพันธ์ระหว่างวิธีการส่งเสริมการเกษตร กับการพัฒนาอาชีพ
การทำนา ของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง**. วิทยานิพนธ์เกษตรศาสตร์
มหาบัณฑิต,มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

ชวลิต อังวิทยาธร. 2544. **การแลกเปลี่ยนและการค้าข้าวบริเวณชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา**.
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. กรุงเทพฯ

ไชยยงค์ ชูชาติ และ โสภณ ทองปาน. 2503. **เศรษฐกิจการค้าข้าวของไทย**. สำนักพิมพ์แพรวพิทยา.
กรุงเทพฯ

นীরนารถ แก้วประเสริฐ และ จินตนิย์ จินตรานันต์. 2549. **ช่องทางการกระจายข้าวของกลุ่มน้ำปาก
พนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช. ยุทธศาสตร์ข้าวภาคใต้ : ยุทธศาสตร์ชาวนาลุ่มน้ำปากพนัง**.
มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์, นครศรีธรรมราช.

ไพโรจน์ นุ่มนวล 2549. **แผนการใช้ที่ดินนาข้าวและทัศนคติของคนรุ่นใหม่ในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังต่อ
อาชีพทำนา. ยุทธศาสตร์ข้าวภาคใต้ : ยุทธศาสตร์ชาวนาลุ่มน้ำปากพนัง**. มหาวิทยาลัย
วลัยลักษณ์, นครศรีธรรมราช.

ภัทรารวรรณ แทนทอง. 2549. **ตลาดข้าวบริเวณลุ่มน้ำปากพนังสำหรับตลาดในประเทศและตลาด
ส่งออกมาเลเซีย. ยุทธศาสตร์ข้าวภาคใต้ : ยุทธศาสตร์ชาวนาลุ่มน้ำปากพนัง**.
มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์, นครศรีธรรมราช.

ราชกิจจานุเบกษา (online). 2554.

<http://www.ratchakitcha.soc.go.th/RKJ/announce/search.jsp>. สืบค้นเมื่อ 15
พฤศจิกายน 2554.

มาฆะสิริ เขาวกุล และคณะ. 2554. รายงานฉบับสมบูรณ์โครงการวิจัยการทบทวนโครงสร้าง
ตลาดข้าวของไทย. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

วิมล คำศรี. 2544. วัฒนธรรมข้าวและพลังอำนาจชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา. สำนักงานกองทุน
สนับสนุนการวิจัย.

ศูนย์สารสนเทศ. 2554. เนื้อที่เพาะปลูก ผลผลิต ผลผลิตต่อไร่ข้าวเหนียวและข้าวทั่วไป 2532-55.
สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร.

ศูนย์วิจัยข้าวพัทลุง. 2548. สถานการณ์การผลิตข้าวในภาคใต้. สถาบันวิจัยข้าว. กระทรวงเกษตร
และสหกรณ์

สมใจ พิมล. 2549. ประสิทธิภาพการผลิตข้าวของเกษตรกรในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง. ยุทธศาสตร์ข้าว
ภาคใต้ : ยุทธศาสตร์ชาวนาลุ่มน้ำปากพนัง. มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์, นครศรีธรรมราช.

สมบูรณ์ เจริญจิระตระกูล และคณะ. 2551. ศักยภาพและข้อจำกัดของการผลิตข้าว เพื่อความมั่นคง
ของชาวนาในจังหวัดปัตตานี. แผนงานวิจัยบูรณาการปัญหา 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้.
คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, สงขลา.

สมพร อิศวิลานนท์ และ อรอนงค์ นัยวิกุล. 2549. การสร้างคุณค่าสินค้าเกษตรไทย. เอกสาร
ประกอบการสัมมนาของฝ่ายวิจัยเศรษฐกิจ ธนาคารแห่งประเทศไทย (ในวันที่ 7 กรกฎาคม
2549).

สมพร อิศวิลานนท์. 2552. พลวัตเศรษฐกิจข้าวไทย. ภาควิชาเศรษฐศาสตร์เกษตรและทรัพยากร
คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. กรุงเทพฯ.

สมพร อิศวิลานนท์. 2553. ข้าวไทย : การเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างการผลิตและช่องทางการ
กระจาย. สถาบันคลังสมองของชาติ. กรุงเทพฯ

สมยศ พุ่มหว่า.2536. พลวัตของสังคมเกษตรบริเวณเขตชายฝั่งอ่าวปากพนัง จังหวัด

นครศรีธรรมราช. วารสารเกษตรศาสตร์(สังคม), ปีที่ 14 ฉบับที่ 1.

สงบ ส่งเมือง. 2546.**เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคใต้ในรอบห้าทศวรรษ.** สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

สุธัญญา ทองรักษ์. 2546. **วิวัฒนาการของการใช้ประโยชน์จากที่ดินและป่าไม้บริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา.** สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร. 2556. **สถิติการเกษตรประเทศไทย.** (ออนไลน์) แหล่งที่มา : <http://www.oae.go.th>.

สำนักวิจัยและพัฒนาชายฝั่ง. 2554. **สถิติการประมง** (Online).

<http://www.coastalaqua.com/index.php>, สืบค้นเมื่อ 20 พฤศจิกายน 2554

อัมมาร์ สยามวาลา และ วิโรจน์ ณ ระนอง.2533. **ประมวลความรู้เรื่องข้าว.** สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย. กรุงเทพฯ

อุทิศ นาคสวัสดิ์. 2501. **ภาวะหนี้สินของชาวนาและการค้าข้าว ในภาคกลาง ประเทศไทย พ.ศ. 2500-2501.** กองเศรษฐกิจการเกษตร, สำนักปลัดกระทรวง กระทรวงเกษตร.

Isvilanonda, S. and Wattanutchariya, S. 1990. “**Differential Impact of Modern Rice Technology Across Production Environments: A Case study of Thai Rice Village**”, Research Paper No. 90-1, Department of Agricultural and Resource Economics, Faculty of Economics, Kasetsart University

Isvilanonda, S. and Poapongsakorn, N. 1994. “Rice supply and Demand in Thailand: The Future Outlook.” **Sectoral Economic Program.** Thailand Development Research Institute, Bangkok.

Isvilanonda, S.; Ahmad, A.; and Hossain, M. 2000. “**Recent changes in Thailand’s rural economy**”, a paper presented at the Third Conference of Asian Society of Agricultural Economists (ASAE), held on October 18-20, Jaipur, India.

- Isvilanonda, S. 2002. "Rice Supply and Demand in Thailand: The Recent Trend and Future Outlook" in **Developments in The Asian Rice Economy** edited by M. Sombilla, M. Hossain, and B. Hardy, Los-Banos: International Rice Research Institute, Philippines
- Kongrithi, W. 2009. : **The Thai Rice Economy: Could Thailand Maintain Its Future Exportable Surplus?**. Ph.D. Dissertation, Kasetsart University, Thailand.
- Adulavidhaya K. 1989. "Agricultural development and rice policies in Thailand" Thai Rice Farming in Thailand, editors by Akimi Fujimoto, Kamphol Adlavidhaya and Toshiro Matsuda.
- Butso, O. 2010. **Efficiency Change and Resource Use in Thailand Rice Production : An Evidence from Panel Data Analysis.** Doctor of Philosophy Thesis in Agricultural Economics, Kasetsart University.
- Songsrirote, N. 2007. **Technical Efficiency and the Determinants of Technical Inefficiency on Conventional and Certified Organic Jasmine Rice Farms in Yasothorn Province.** Ph.D. Dissertation, Kasetsart University, Thailand.

ภาคผนวก

ตารางผนวก 1 สัดส่วนต้นทุนและผลตอบแทนจากการทำนาในฤดูนาปี (บาท/ไร่) (ข้าวพันธุ์ไม่ไวแสง)

ข้าวพันธุ์ไม่ไวแสง	นครศรีธรรมราช		พัทลุง		สงขลา			เฉลี่ย	ร้อยละ
	ท่าเรือ	แหลม	พญาขัน	บ้านพร้าว	ควนโส	ท่าหิน	ชุมพล		
1. ต้นทุนผันแปร	3,263.4	3,758.0	3,665.9	3,589.3	3,402.2	3,371.9	2,699.1	3,452.7	83.7
1.1 ต้นทุนค่าแรงงาน	1,555.0	1,765.9	1,750.7	1,744.9	1,852.7	1,865.1	1,289.9	1,694.2	41.1
ค่าแรงงานคน	432.1	367.9	456.3	383.6	320.8	322.0	299.4	386.3	9.4
ค่าแรงงานเครื่องจักร	1,122.9	1,398.0	1,294.4	1,361.3	1,531.9	1,543.1	990.5	1,307.9	31.7
1.2 ค่าปัจจัยการผลิต	1,708.4	1,992.2	1,915.2	1,844.4	1,549.5	1,506.9	1,409.2	1,758.5	42.6
เมล็ดพันธุ์	535.2	521.9	533.3	480.5	531.7	533.8	473.0	518.6	12.6
ปุ๋ยเคมี	916.0	1,150.7	1,138.7	1,189.3	957.7	967.9	927.4	1,051.6	25.5
สารเคมีกำจัดศัตรูพืช	221.2	274.0	220.8	174.5	55.9	5.2	0	167.0	4.0
ค่าน้ำมัน	36.0	45.6	22.4	0	4.2	0	8.8	21.3	0.5
2. ต้นทุนคงที่	773.2	805.9	789.9	803.5	684.5	442.9	404.9	673.4	16.3
2.1 ค่าเสื่อมอุปกรณ์	154.9	115.8	109.9	91.3	54.6	23.5	42.7	125.1	3.0
2.2 ค่าใช้ที่ดิน	400.0	500.0	500.0	550.0	550.0	350.0	300.0	450.0	10.8
2.3 ค่าเสียโอกาสของทุนคงที่	309.8	231.5	219.8	182.7	68.3	29.4	53.4	156.4	3.7
3. รวมต้นทุนทั้งหมด	4,128.2	4,605.3	4,495.6	4,413.3	4,075.0	3,774.9	3,095.2	4,184.2	100.0
3.1 ต้นทุนที่เป็นเงินสด	3,068.9	3,498.4	3,337.6	3,314.4	3,181.4	3,072.6	2,533.5	3,195.6	76.4
3.2 ต้นทุนที่ไม่ใช่เงินสด	967.7	1,065.6	1,118.3	1,078.4	905.3	742.2	570.5	930.4	22.2
4. รายได้นาปี (บาท/ไร่/ฤดู)	5,654.5	5,461.3	5,715.8	5,034.3	5,196.3	3,498.5	3,652.5	5,089.8	
4.1 ผลผลิต (กก./ไร่)	645.5	588.5	732.8	639.7	566.7	461.5	427.2	603.8	
4.2 ราคาข้าว (บาท/กก.)	8.76	9.28	7.8	7.87	9.17	7.58	8.55	8.43	
4.3 ต้นทุนต่อ (บาท/กก.)	6.40	7.83	6.13	6.90	7.19	8.18	7.25	6.93	
5. ผลตอบแทน (บาท/ไร่/ฤดู)	1,526.3	856.0	1,220.2	621.0	1,121.3	-276.4	557.3	905.6	

ตารางผนวก 2 สัดส่วนต้นทุนและผลตอบแทนจากการทำนาในฤดูนาปี (บาท/ไร่) (ข้าวพันธุ์ไวแสง)

ข้าวพันธุ์ไวแสง	นครศรีธรรมราช		พัทลุง		สงขลา			เฉลี่ย	ร้อยละ
	ท่าเรือ	แหลม	พญาขัน	บ้านพร้าว	ควนโส	ท่าหิน	ชุมพล		
1. ต้นทุนผันแปร	3,037.5	2,937.5	3,623.4	3,352.4	3,579.9	-	2,852.4	3,230.5	80.1
1.1 ต้นทุนค่าแรงงาน	1,384.2	1,510.2	1,647.3	1,735.1	1,990.9	-	1,483.9	1,625.3	40.3
ค่าแรงงานคน	382.1	301.9	344.2	424.9	490.0	-	497.9	406.8	10.1
ค่าแรงงานเครื่องจักร	1,002.1	1,208.3	1,303.1	1,310.2	1,500.9	-	986.1	1,218.5	30.2
1.2 ค่าปัจจัยการผลิต	1,653.2	1,427.3	1,976.2	1,617.3	1,589.0	-	1,368.5	1,605.2	39.8
เมล็ดพันธุ์	375.0	375.0	550.0	550.0	500.0	-	402.8	458.8	11.4
ปุ๋ยเคมี	1,084.1	914.0	1,240.1	940.5	1,013.2	-	928.8	1,020.1	25.3
สารเคมีกำจัดศัตรูพืช	186.7	105.0	169.2	126.9	64.0	-	1.7	108.9	2.7
ค่าน้ำมัน	7.5	33.3	16.8	-	11.9	-	35.2	17.5	0.4
2. ต้นทุนคงที่	933.7	824.1	807.8	842.3	672.9	-	396.1	803.0	19.9
2.1 ค่าเสื่อมอุปกรณ์	123.9	92.6	87.9	109.6	54.6	-	42.7	142.1	3.5
2.2 ค่าใช้ที่ดิน	500.0	500.0	500.0	550.0	550.0	-	300.0	483.3	12.0
2.3 ค่าเสียโอกาสของทุนคงที่	309.8	231.5	219.8	182.7	68.3	-	53.4	177.6	4.4
3. รวมต้นทุนทั้งหมด	3,971.2	3,761.7	4,431.2	4,194.7	4,252.7	-	3,248.5	4,033.5	100.0
3.1 ต้นทุนที่เป็นเงินสด	2,835.4	2,635.7	3,382.6	3,011.4	3,221.3	-	2,602.3	2,948.1	73.1
3.2 ต้นทุนที่ไม่ใช่เงินสด	1,135.8	1,126.0	1,048.7	1,183.4	1,031.5	-	646.2	1,085.4	26.9
4. รายได้นาปี (บาท/ไร่/ฤดู)	3,786.4	4,720.0	4,927.7	4,914.1	4,470.0	-	3,768.3	4,430.3	
4.1 ผลผลิต (กก./ไร่)	407.14	491.67	518.71	517.27	456.12	-	418.7	468.82	
4.2 ราคาข้าว (บาท/กก.)	9.3	9.6	9.5	9.5	9.8	-	9	9.45	
4.3 ต้นทุนต่อ (บาท/กก.)	9.75	7.65	8.54	8.11	9.32	-	7.76	8.60	
5. ผลตอบแทน (บาท/ไร่/ฤดู)	-184.8	958.4	496.5	719.3	217.3	-	519.8	396.8	